

KATALOG ZABYTKÓW TECHNIKI REGIONU ZAGŁĘBIOWSKIEGO

 Śląskie. Pozytywna energia

 zawiercie

ArcelorMittal

KSSE
KATOWICKA SPECJALNA
STREFA EKONOMICZNA S.A.

KOKSOWNIA
PRZYJAZN Sp. z o.o.

TAURON
POLSKA ENERGIA

TIMKEN

TRAMWAJE ŚLĄSKIE
MIRSKI ARCYVAŁ

KATALOG ZABYTKÓW
TECHNIKI PRZEMYSŁOWEJ
ZAGŁĘBIA DĄBROWSKIEGO

KATALOG ZABYTEKÓW
TECHNIKI PRZEMYSŁOWEJ
ZAGŁĘBIA DĄBROWSKIEGO

Zagłębiowska Oficyna Wydawnicza
2012

Redakcja: Marcin Biernat
Redakcja techniczna: Tomasz Kowalski
Korekta: Laura Ryndak

Wydawnictwo zrealizowano staraniami Związku Zagłębiowskiego przy wsparciu finansowym podmiotów publicznych

Samorządu Województwa Śląskiego

 Śląskie. Pozytywna energia

i Gminy Zawiercie

oraz Sponsorów i Darczyńców:

ArcelorMittal Poland S.A.
Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna S.A.
Koksownia Przyjaźń Sp. z o.o.
TAURON Polska Energia S.A.
Timken Polska Sp. z o.o.
Tramwaje Śląskie S.A.

TIMKEN

Autorzy: Paweł Barański, Michał Kubara, Katarzyna Mrówka, Marcin Paździora, Eugeniusz Jacek Wilk, Joanna Wójcik

© Copyright by Zagłębiowska Oficyna Wydawnicza 2012

ISBN 978-83-928381-1-1

Wydawca: Zagłębiowska Oficyna Wydawnicza
41-200 Sosnowiec, ul. Będzińska 65

Druk Progress
Nakład 500 egz.

Wstęp 7

DĄBROWA GÓRNICZA 9

- Kopalnia ćwiczebna przy Muzeum Miejskim „SztYGarka” 11
- Muzeum Miejskie „SztYGarka” 12
- Dworzec Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej 13
- Dworzec kolejowy Gołonóg 14
- Huta Szkła Gospodarczego „Ząbkowice” 15
- DEFUM – Dąbrowska Fabryka Urządzeń Mechanicznych 16
- Stacja kolejowa Ząbkowice 17
- Stacja kolejowa Strzemieszyce 18
- Stacja Kolei Iwanogrodzko-Dąbrowskiej 19
- Kopalnia „Paryż” 20
- Huta Bankowa Sp. z o.o. 21

JAWORZNO 23

- Huta Szkła Okiennego „SzcZakowa” 25
- Dworzec kolejowy w SzcZakowej 26
- Cementownia SzcZakowa 27

POWIAT BĘDZIŃSKI 29

- Dworzec Kolejowy Będzin – Miasto 31
- Dworzec Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej 32
- Kopalnia „Grodziec” 33
- Wieża ciśnień w Grodźcu 34
- Cementownia Grodziec 35
- Browar Grodziec 36
- Huta Będzin S.A. 37
- Będzińska Walcownia Cynku 37
- Osiedle Konopnickiej („Pekin”) 38
- Fabryka Przewodów Energetycznych S.A. 39
- Elektrociepłownia „Będzin” S.A. 40
- Tramwaje Elektryczne w Zagłębiu Dąbrowskim S.A. 41
- Dwór (spichlerz) w Dobieszowicach 42
- Czeladź 43**
- Pałac „Saturna” 43
- Kopalnia „Saturn” 44
- Elektrownia Kopalni „Saturn” 46
- Osiedle Robotnicze „Piaski” 48

Pałac „Pod Filarami” 50

Sławków 51

Fabryka Gwoździ, Drutu, Śrub Wszelkiego Rodzaju, Podkówek i Zatytczek – Bracia Schein 51

Zakład Walcowni i Giserni pod Sławkowem 52

Kopalnia „Józef” w Sławkowie 54

Dworzec kolejowy w Sławkowie 55

Wojkowice 56

Kopalnia „Jowisz” 56

ZAWIERCIE 57

Dworzec PKP 59

Huta Szkła Gospodarczego w Zawierciu 60

Szkoła Szklarska 61

Dawne Osiedle Towarzystwa Akcyjnego „Zawiercie” 62

Dom Ludowy 63

Łażnia Miejska 64

Resursa Kupiecka 65

Szkoła TAZ 66

Pałacyk Szymańskiego 67

Kolegiata p.w. św. ap. Piotra i Pawła 68

Dawne Zawierciańskie Zakłady Przemysłu Bawełnianego 69

Odlewnia żeliwa i pałacyk Ernesta Erbego 70

Huta Zawiercie 72

Pałacyk Holenderskiego i willa Holenderskich na Stawkach 74

Łazy 75

Wieża ciśnień w Łazach 75

Zabytkowe obiekty kolejowe w Łazach 76

Poręba 78

Wieża wyciągowa w Porębie 78

Fabryka Urządzeń Mechanicznych „Poręba” w Porębie 79

Wierbka 80

Zakłady przemysłowe i Pałac Moesów w Wierbce 80

Wysoka 82

Cementownia Wysoka 82

SOSNOWIEC 83

Spółka Akcyjna Budowy Kotłów Parowych i Maszyn „W. Fitzner i K. Gamper” 84

Główny Dworzec Kolejowy w Sosnowcu 86

Wiadukt kolejowy przy ul. Piłsudskiego 87

Kopalnia „Mortimer” **88**
Kopalnia Węgla Kamiennego „Sosnowiec” **90**
Elektrownia Hrabia Renard **92**
Kolej wąskotorowa KWK Kazimierz-Juliusz w Sosnowcu **93**
Kopalnia Węgla Kamiennego Kazimierz-Juliusz Sp. z o.o. **94**
Kolonja mieszkaniowa Ostrowy Górnicze (Niemce) **96**
Dom Ludowy **98**
Zespół budynków szkolnych **99**
Dawny Dom Dyrektora **100**
Stacja kolejowa Sosnowiec-Maczki **101**
Kolejowa wieża ciśnień Sosnowiec-Maczki **102**
Most graniczny na Białej Przemszy w Maczkach **103**
Pałac Heinricha Dietela **104**
Przędzalnia Czesankowa „Politex” **108**
Pałac Schöna I **109**
Pałac Schöna II – siedziba Muzeum **110**

Intertex **112**
Ulica Chemiczna **114**
Huta Milowice – Fabryka Łożysk Toczących „Prema-Milmet” **115**
Timken-Polska Sp. z o.o. Sosnowiec **116**
Vitkovice-Milmet S. A. **116**
Stacja kolejowa Sosnowiec Południowy **117**
Huta Cedler **118**
Huta im. M. Buczka **119**
Severstallat Silesia Sp. z o.o. **121**
Fabryka Lin i Drutu A. Deichsel **122**
Fabryka Maszyn Górniczych „Niwka” S.A. **123**
Kopalnia Węgla Kamiennego „Niwka-Modrzejów” **124**
Sosnowiecka Szkoła Realna **126**

Bibliografia 127

Przedstawiamy Państwu „Katalog zabytków techniki przemysłowej Zagłębia Dąbrowskiego”, na który składa się 90 najbardziej wartościowych obiektów z punktu widzenia walorów historycznych, których powstanie na terenie naszego regionu jest ściśle związane z rozwojem i wieloletnią obecnością przemysłu. Geneza Zagłębia Dąbrowskiego wiąże się bowiem z rozwojem przemysłu wydobywczego rud metali kolorowych i węgla kamiennego, hutnictwa oraz energetyki. W początkowej fazie swego rozwoju zagłębiowski przemysł zarządzany był przez kadry pochodzące z niemieckiego Śląska oraz z państw Europy Zachodniej (Francji oraz Wielkiej Brytanii), lecz pod koniec XIX wieku zastąpiła je kształcona na Zachodzie polska, w tym zagłębiowska inteligencja techniczna. Zwraca uwagę podobieństwo procesów kształtowania się elit regionalnych Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, które trwały do początku okresu międzywojennego; elity te charakteryzowały się dominacją inteligencji technicznej, a w znacznie mniejszym stopniu udziałem środowisk twórczych. Te ostatnie dopiero w okresie międzywojennym, a w szczególnym stopniu po drugiej wojnie światowej, w innych warunkach geopolitycznych zaczęły odgrywać znaczącą rolę w rozwoju regionu zagłębiowskiego.

Katalog obiektów przemysłowych Zagłębia Dąbrowskiego składa się z zabytków, które powstawały od końca XVIII wieku i przetrwały do dzisiaj, choć ich stan fizyczny i techniczny w wielu przypadkach jest tragiczny. Część obiektów jest jednak w bardzo dobrym stanie i pełni funkcje muzealne bądź jest używana dla potrzeb publicznych i prywatnych, a w wielu z nich prowadzona jest w dalszym ciągu działalność produkcyjna. Zamieszczając w niniejszym katalogu obiekty, które na naszych oczach znikają z powierzchni ziemi pragniemy zatrzymać je w pamięci mieszkańców regionu zagłębiowskiego.

Ginące ślady kultury przemysłowej Zagłębia Dąbrowskiego, stanowiące ważną część kultury regionu i całego narodu muszą być pielęgnowane, by przypominać o historycznej drodze wielu pokoleń, zmierzających z różnych części kraju do swej małej ojczyzny.

Potrzeba opracowania „Katalogu zabytków techniki przemysłowej Zagłębia Dąbrowskiego” wynika z braku takowych publikacji w stosunku do analogicznych wydawnictw poświęconych dziedzictwu kultury przemysłowej i techniki na Śląsku. O słabej reprezentacji obiektów kultury przemysłowej, zlokalizowanych na terenie naszego regionu świadczy wybór funkcjonujących na rynku wydawniczym przewodników oraz informatorów turystycznych. Ten niezadowalający stan rzeczy stanowił istotną przesłankę do stworzenia niniejszej publikacji.

W trakcie prac nad katalogiem spotkaliśmy się z pełnym poparciem i życzliwością ze strony przedstawicieli nie tylko podmiotów, które pla-

nowaliśmy zamieścić w wydawnictwie, ale również firm i instytucji, które dziś wyznaczają standardy życia gospodarczego w Zagłębiu Dąbrowskim.

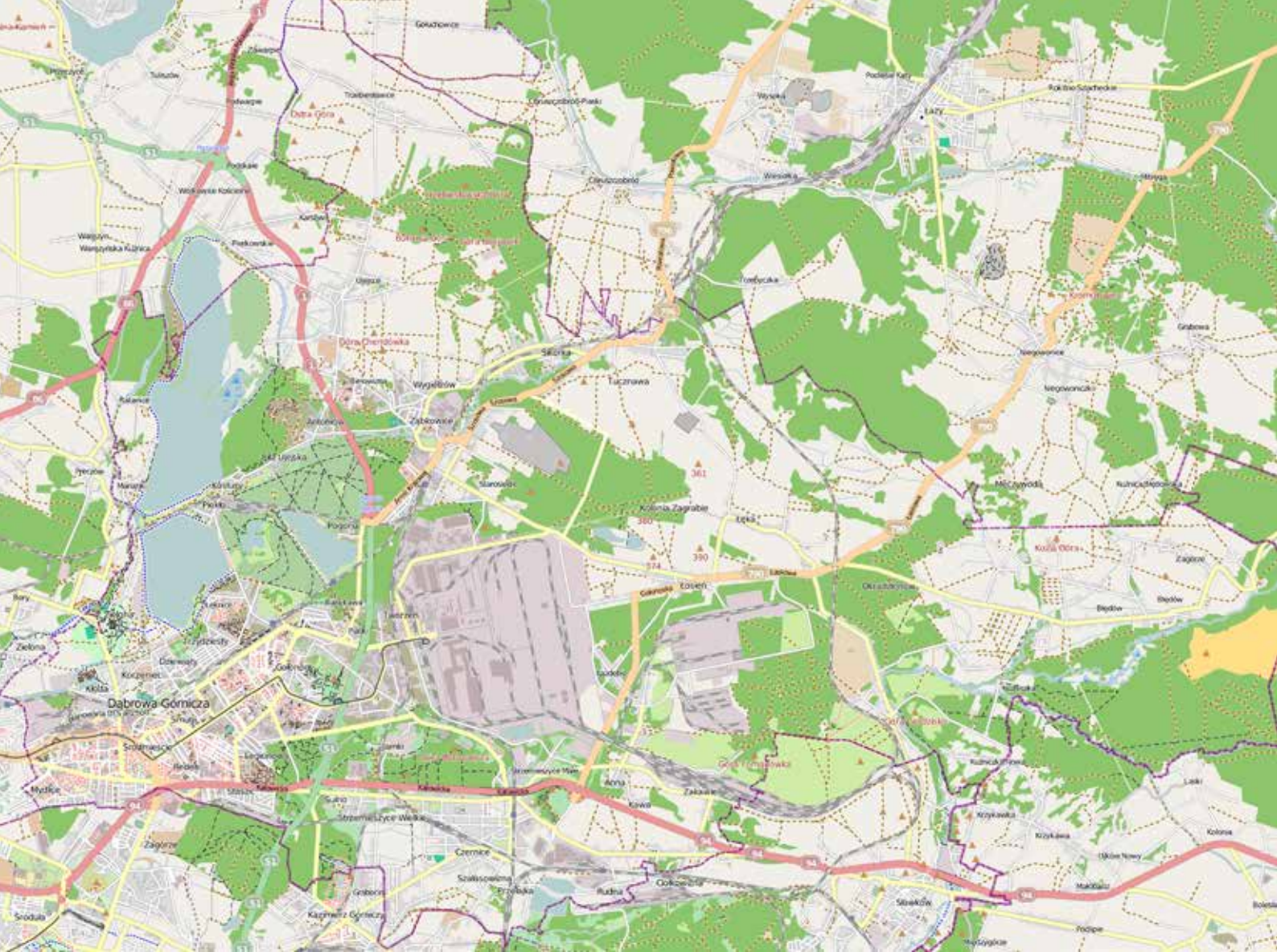
Przede wszystkim serdecznie dziękujemy samorządowi województwa śląskiego, Prezydentowi Miasta Zawiercie oraz kierownictwu następujących firm: Tauron Polska Energia S.A., Koksownia Przyjaźń Sp. z o.o., ArcelorMittall Poland S.A., Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna S.A., Tramwaje Śląskie S.A., oraz Timken Polska Sp. z o.o. za udzielenie daleko idącej pomocy, w tym za wsparcie finansowe projektu. Dziękujemy za udostępnienie materiałów archiwalnych i aktualnych, dotyczących prezentowanych obiektów przedstawicielom następujących firm: Huta Szkła Zawiercie Sp. z o.o., Elektrociepłownia Będzin S.A., Fabryka Przewodów Energetycznych S.A. w Będzinie, Fabryka Urządzeń Mechanicznych „Poręba” Sp. z o.o., Huta Bankowa S.A. w Dąbrowie Górniczej, KWK „Kazimierz-Juliusz” Sp. z o.o. w Sosnowcu, Fabryka Maszyn Górniczych „Niwka” S.A. w Sosnowcu, Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk” Sp. z o.o. oraz „Wiadomości Zagłębia.”

Dziękujemy instytucjom państwowym, samorządowym oraz organizacjom pozarządowym wśród których znajdują się: Archiwum Państwowe w Katowicach, Miejski Konserwator Zabytków w Czeladzi, Narodowy Instytut Dziedzictwa Oddział w Katowicach, Powiatowy Konserwator Zabytków w Będzinie, Miejska Biblioteka Publiczna w Sosnowcu, Muzeum w Jaworznie, Muzeum „Saturn” w Czeladzi, Muzeum Miejskie „Sztygarka” w Dąbrowie Górniczej, Muzeum w Sosnowcu, Muzeum Zagłębia w Będzinie, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Górnictwa Koło Zagłębie w Będzinie, Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej, NSZZ „Solidarność” KWK „Kazimierz-Juliusz”, Urząd Miejski w Łazach, Urząd Miasta i Gminy Pilica, Urząd Miejski w Sławkowie, Urząd Miejski w Wojkowicach, Urząd Miejski w Zawierciu.

Oddając w Państwa ręce „Katalog zabytków techniki przemysłowej Zagłębia Dąbrowskiego” wyrażamy nadzieję, iż publikacja ta spełni swoją edukacyjną rolę, przyczyniając się nie tylko do wzrostu świadomości regionalnej mieszkańców Zagłębia, ale i do przybliżenia specyfiki naszego regionu mieszkańcom innych części Polski. Równocześnie zdajemy sobie sprawę z faktu pominięcia wielu pomniejszych obiektów, które z racji swej daleko posuniętej dewastacji bądź też braku dostępnych materiałów historycznych nie zostały włączone do niniejszego katalogu. Jesteśmy jednak przekonani, iż nasza publikacja stanowić będzie znaczący krok ku pogłębieniu historycznej wrażliwości i lepszemu zrozumieniu skomplikowanej historii Zagłębia Dąbrowskiego.

DAŹBROWA GÓRNICZA

Kopalnia ćwiczebna przy Muzeum Miejskim „SztYGarka”

Budowę kopalni, która miała służyć uczniom pobliskiej Państwowej Szkoły Górniczej i Hutniczej do praktycznej nauki pracy pod ziemią, rozpoczęto w 1927 roku. W roku 1929 zakończono pierwszy etap prac – wydrążenie 250 metrów wyrobisk. Kopalnię zlokalizowano w południowo-wschodniej części obszaru górniczego nieistniejącej obecnie kopalni węgla „Paryż”. W późniejszych latach wydrążone zostały dodatkowe wyrobiska pochyłe (upadowa I i II) i poziome o łącznej długości 100 m. Prace te były prowadzone do roku 1966, kiedy to wykonano chodnik ścianowy, podścianowy, szkoleniowy i wodny.

W roli ćwiczebnej kopalnia funkcjonowała aż do roku 1994. Oprócz typowych prac górniczych uczniowie PSGH kształcili się w wykonywaniu pomiarów z zakresu wentylacji oraz miernictwa podziemnego, przeprowadzano także zajęcia o charakterze geologicznym. Po roku 1994 kopalnia została zamknięta ze względu na zły stan techniczny, w wyniku zaniedbania bowiem doszło do zalania korytarzy wodą.

Obecnie, po wielu pracach modernizacyjnych, Kopalnia znowu jest dostępna. Zwie-

dzający mogą zobaczyć doskonale zachowane wyrobiska węglowe, chodniki oraz maszyny służące do urabiania i transportu węgla, takie jak kombajn węglowy, przenośniki, wozy kopalniane. Całkowita długość podziemnej trasy wynosi ok. 800 m, a różnica poziomów ok. 25 m.

Wejście główne do Kopalni usytuowane jest od strony ulicy Górniczej, w sąsiedztwie skweru miejskiego z pomnikiem Stanisława Staszica. Ponadto w najbliższej okolicy kopalni znajduje się kościół pw. św. Barbary, Zespół Szkół Zawodowych im. Stanisława Staszica oraz Muzeum Miejskie „SztYGarka”.

Od 26 października 2010 r. kopalnia jest 33 punktem Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego.

Fot. arch. wyd.

Muzeum Miejskie „Szttygarka”

Gmach, będący siedzibą Muzeum, został wybudowany w latach 1839–1842 według projektu architekta włoskiego pochodzenia Franciszka Marii Lancii. Początkowo w budynku urzędował Zarząd Zachodniego Okręgu Górniczego. Od 1889 roku siedzibę znalazła w nim Szkoła Górnicza i Hutnicza, zwana „Szttygarką”.

Historia samego Muzeum sięga 1912 roku, kiedy to z inicjatywy członków Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego założono Muzeum Geologiczne im. Zygmunta Glogera. Pierwsze eksponaty zbierali sami uczniowie Szkoły Górniczej i Hutniczej. W czasie I wojny światowej eksponaty zostały rozkradzione i rozproszone. Po wojnie w budynku szkoły ponownie zorganizowano Muzeum Geologiczne.

Podczas II wojny światowej, budynek muzeum został zdewastowany, a zbiory ponownie zniszczone. Po zakończeniu wojny, przy pomocy dawnych nauczycieli i uczniów, muzeum zaczęło przywracać do życia.

DĄBROWA GÓRNICZA. Szkoła Górnicza

Przez wiele lat Muzeum było placówką muzealno-dydaktyczną szkoły. Dopiero w 1997 roku otwarto muzeum miejskie o nazwie „Szttygarka”. Obecnie Muzeum udostępnia zwiedzającym ekspozycje tematyczne dotyczące historii Zagłębia Dąbrowskiego, archeologii, przyrody i geologii obszaru, etnografii lokalnej i kultur pozaeuropejskich. Wśród eksponatów znajdują się między innymi:

Skarb Hutnika – srebrne denary Władysława II Wygnańca i Bolesława Kędzierzawego z XII wieku, kolekcja starych map górniczych, fragmenty kostne mamuta włochatego i nosorożca włochatego, skamieniałe rośliny karbońskie, rzadkie okazy minerałów pochodzących z terenu Polski oraz całego świata.

Muzeum Miejskie „Szttygarka” znajduje się w Dąbrowie Górniczej przy ul. Legionów Polskich 69.

Dworzec Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej

Kolej Warszawsko-Wiedeńska dotarła do Dąbrowy w roku 1858, kiedy położono tor na odcinku Ząbkowice-Sosnowiec. W związku z tym w Dąbrowie wybudowano dworzec, w którym znajdowały się kasy biletowe i poczekalnia, magazyn towarowy oraz dom mieszkalny dla pracowników kolei, a następnie rozbudowano bocznicę kolejową, które doprowadzone do kopalni „Reden” i „Ksawery” umożliwiły dalszy transport węgla. Dzięki tym bocznicom także Huta Bankowa mogła swoją produkcję skierować do odbiorców z innych rejonów Królestwa Polskiego i Rosji.

Prawdziwym oknem na świat dla dąbrowskiego węgla i stali stała się Kolej Iwangrodzko (Dęblińsko)-Dąbrowska. Jej budowa rozpoczęła się 1885 roku. Dzięki

tej kolei produkty z Dąbrowy mogły docierać nie tylko w kierunku Warszawy, ale były też dostarczane do Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, centralnej części

Polski oraz dalej w głąb Rosji. Budowa nowego dworca kolei nadwiślańskiej oraz rozbudowa bocznic wokół stacji spowodowały, że pierwotny dworzec Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej znalazł się między torami. Konieczna więc stała się budowa kładki dla pasażerów. Kładka ta istnieje do dzisiaj. Jednocześnie, dzięki specjalnie przygotowanemu przejazdowi przez tory, pod dworzec nadal można było podjeżdżać dorożkami.

Nieczynny budynek dworca położony jest przy obecnej ulicy Kościuszki. Mieści się w nim nastawnia, w której przechowuje się urządzenia do zdalnego sterowania ruchem kolejowym.

Fot. A. Burdasz – pryw. kol.,
arch. wyd.

Dworzec kolejowy Gołonóg

Przez Gołonóg przechodziły dwie linie kolejowe. Jedna z Dąbrowy do Żąbkowic (Kolej Warszawsko-Wiedeńska), wybudowana w 1857 r., druga z Żąbkowic do Strzemieszyc Południowych oraz kolej okrężna Dąbrowa Górnicza – Gołonóg – Strzemieszyce Północne (nazywana także Iwangrodzką od rosyjskiej nazwy Dęblina).

Przed I wojną światową Gołonóg był wielką stacją przeładunkową. Tutaj kończyły bieg pociągi szerokotorowej kolei Iwangrodzkiej i następował przeładunek towarów na normalnotorową Kolej Warszawsko-Wiedeńską i odwrotnie. Na stacji było 16 torów i wiele ramp z magazynami. W budynku stacyjnym znajdowały się restauracje pierwszej i drugiej klasy. Perony po obu stronach dworca były zadaszone. Oświetlenie zewnętrzne stacji stanowiły dwie ogromne lampy naftowo-gazowe, rozpalane co wieczór. Stacja i pobliskie domy kolejowe zaopatrywane były w wodę z wieży ciśnień przy ul. Łącznej i znajdującej się tam głębokiej studni. Rezerwę wody stanowił staw zwany dyrekcyjnym, położony w okolicy dzisiejszej ul.

Sadowej. Obiekty te uległy zniszczeniu w końcu lat 30. XX wieku.

Z czasów okupacji austriackiej Gołonoga, która trwała prawie przez cały okres I wojny światowej, pozostały ogromne nasypy kolejowe i kilka wiaduktów po zlikwidowanych torach: jeden pod lasem, z Babiej Ławy w kierunku Piekła i Łagiszy, a drugi z Tworznia przez Jamki, Sulno do stacji Staszic w Dąbrowie Górniczej.

Tuż przed wybuchem II wojny światowej, uruchomione zostały dwa pociągi ekspresowe, motorowe tzw. luxtorpedy. Kursowały na trasach Warszawa – Katowice i Radom – Dąbrowa.

Przystanek osobowy w Gołonogu otwarty w 1859 roku jako stacja przetrwał do lat 30. XX wieku. Później przestał pełnić funkcję dworca. W budynku do marca 2007 mieściła się kasa biletowa oraz poczekalnia, obecnie są nieczynne. Liczne włamania na teren nieczynnego obiektu zmusiły PKP do zamurowania partowej części budynku.

Fot. Arch. wyd., arch. wyd.

Huta Szkła Gospodarczego „Ząbkowice”

Zakład pod nazwą Ząbkowicka Fabryka Szkła został założony w 1884 roku przez Józefa Schreibera. W 1892 roku powstała przy hucie pierwsza szkoła w Ząbkowicach, a w roku 1896 została utworzona spółka akcyjna pod nazwą Towarzystwo Akcyjne Ząbkowickiej Fabryki Szkła w Ząbkowicach, w której głównymi akcjonariuszami była rodzina założyciela.

Początkowo produkcja obejmowała wyłącznie wyroby wytwarzane metodą dmuchaną. W 1902 roku przystąpiono do wytwarzania wyrobów prasowanych, a w okresie międzywojennym rozpoczęto produkować galanterię szklaną, szkło oświetleniowe do lamp gazowych oraz naftowych.

W 1935 roku, z powodu kryzysu gospodarczego, zakład został zamknięty. Uruchomiono go ponownie w czasie II wojny światowej jednak produkcja była w pełni podporządkowana potrzebom wojsk okupacyjnych. Po zakończeniu wojny huta pozostawała pod Tymczasowym Zarządem Państwowym, aż do maja 1949 roku, kiedy to zakład został znacjonalizowany.

W 1959 roku powołano do życia „Ząbkowicką Hutę Szkła Gospodarczego – Przedsiębiorstwo Państwowe Wyodrębnione”, natomiast w 1960 roku zakład przyjął nazwę Huta Szkła Gospodarczego „Ząbkowice”.

W latach 70. Huta, jako jedyna w kraju produkowała wyroby kryształowe, niegdyś bardzo popularne, wykorzystywane w dekoracji mieszkań.

W 1995 roku zakład stał się Spółką Akcyjną i przyjął nową nazwę Huta Szkła Gospodarczego „Ząbkowice” S.A.. Dzięki umiejętnemu połączeniu tradycji rękodzieła, nowatorskich technologii formowania, zdobienia i dobrego wzornictwa huta zawdzięcza swój prestiż na rynku krajowym oraz wielu rynkach zagranicznych w krajach europejskich o wysokim poziomie przemysłu szklarskiego.

Obecnie huta znajduje się w likwidacji.

Fot. arch. wyd., www.dawnadabrowa.pl

ZWRACAĆ UWAGĘ NA ZNAKI FABRYCZNE
TOW. AKC. ZĄBKOWICKIEJ FABRYKI SZKŁA W ZĄBKOWICACH.

QUALITÉ RECONNUE MEILLEURE

DEFUM – Dąbrowska Fabryka Urządzeń Mechanicznych

Fabryka założona w 1882 roku przez R. Farkaca i S-ka początkowo pracowała wyłącznie na potrzeby zakładów produkujących urządzenia cukiernicze. Zakład został jednak szybko sprzedany i od tego czasu często dochodziło do zmiany właścicieli oraz nazwy.

Początkowo Fabrykę wykupił A. Braunstein, a w 1885 r. jako wspólnik dołączył do niego Emil Škoda, znany fabrykant z Pilzna, założyciel i właściciel fabryki samochodów.

Kolejno nowymi właścicielami zostali W. Fitzner i K. Gamper, przemysłowcy z Sosnowca, którzy w 1897 roku przekształcili Fabrykę w „Towarzystwo Akcyjne Zakładów Kotlarskich i Mechanicznych FITZNER i GAMPER”. Firma ta należała wówczas do jednej z największych spółek akcyjnych w kraju, a produkcja obejmowała kotły parowe, podgrzewacze wody, aparaty do oczyszczania wody i inne elementy budowlane. Zakład zajmował się także budową wież wyciągowych dla kopalń, maszyn dla cukrowni, papierni, gorzelnii i fabryk chemicznych.

W czasie II wojny zakład został prawie doszczętnie zdevastowany, a wycofujący się Niemcy wywieźli co cenniejsze maszyny. Pomimo

zniszczeń, już w styczniu 1945 roku została wznowiona działalność, a zakład przyjął nazwę Dąbrowska Fabryka Obrabiarek „Defum” im. Stanisława Krzynówka. Oprócz produkcji obrabiarek, Fabryka wykonywała również naprawy i remonty czołgów na potrzeby Ludowego Wojska Polskiego.

W 1962 roku do „Defum” włączono Szopienicką Fabrykę Obrabiarek. W zakładzie czynne były wówczas oddziały: obróbki mechanicznej ciężkiej, obróbki mechanicznej lekkiej oraz montażu. W latach 60. i 70. wybudowano nową halę montażową oraz nowoczesny biurowiec wraz z pomieszczeniami dla biura konstrukcyjnego.

Od 1970 roku „Dąbrowska Fabryka Obrabiarek” została włączona do Kombinat Obrabiarek Ciężkich „PONAR-PORUM” w Porębie koło Zawiercia. Dąbrowska Fabryka produkowała wówczas tokarki karuzelowe oraz wiertarko-frezarki i obrabiarki, które były eksportowane do wielu krajów świata.

Obecnie Fabryka znajduje się w likwidacji.

Stacja kolejowa Ząbkowice

Stacja kolejowa Dąbrowa Górnicza Ząbkowice położona jest w dzielnicy Ząbkowice. Jej historia sięga XIX wieku. Pierwsze pociągi mogły korzystać z tej stacji już 1 grudnia 1847 roku, a całkowite zakończenie budowy budynków dworca kolejowego oraz przepompowni wody do parowozów miało miejsce w roku 1856. Dworzec był wówczas jedną ze stacji Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej.

W 1859 roku ukończono budowę nowego odcinka kolejowego przebiegającego przez Dąbrowę Górniczą Gołonóg i Będzin do Sosnowca oraz dalej

do Katowic. Wówczas dzielnica Ząbkowice stała się ważna z ekonomicznego i strategicznego punktu widzenia. W 1863 roku dzięki węzłowi kolejowemu Dąbrowa Górnicza Ząbkowice możliwy stał się przerzut wojsk powstańczych z Granicy (Maczek) do Sosnowca.

W późniejszych latach dworzec był nadal rozbudowywany. Pod koniec XIX wieku dobudowano do stacji magazyn opału oraz depozyt lokomotyw. Stacja prowadziła także budowę kolonii domów dla pracowników kolei.

Na stacji znajdują się trzy perony oraz jeden dodatkowy, obecnie całkowicie nieczynny i zarośnięty, z którego niegdyś odchodziły pociągi do Brzezin Śląskich. Do listopada 2011 roku działała tutaj kasa biletowa, która była najdłużej utrzymaną kasą biletową w Dąbrowie Górniczej. Dziś jednak jest już nieczynna.

Niestety nie ma możliwości wejścia do budynku dworca, obiekt jest zamknięty.

Fot. Arch. wyd., arch. wyd.

Stacja kolejowa Strzemieszyce

Stacja Dąbrowa Górnicza – Strzemieszyce powstała w 1885 roku, kiedy to do tej samodzielnej wówczas miejscowości dotarła Kolej Iwanogrodzko-Dąbrowska, łącząca Dęblin z Dąbrową Górniczą. Wcześniej istniał już przystanek na Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej (dzisiejsza Dąbrowa Górnicza Południowa). Obok stacji, pierwotnie zwanej Strzemieszycami Radomskimi, powstała też istniejąca do dziś parowozownia.

W tym samym czasie oprócz dworca kolejowego w Strzemieszycach wybudowano osiedle dla pracowników kolei, szkołę kolejową oraz warsztaty naprawcze i parowozownię.

Po II wojnie światowej budynek stacyjny był zarządzany przez PKP. W wyniku reorganizacji tras kolejowych na przełomie XX/XXI wieku, znaczenie tej stacji zmalało, a w konsekwencji budynek stacyjny został zamknięty. Od tej pory zaczął popadać w ruinę.

W 2007 na dworcu wybuchł pożar, który doprowadził do dewastacji tego historycznego budynku. Akcja gaśnicza okazała się skuteczna połowicznie. Chociaż pożar ugaszono, to jednak zniszczenia spowodowane przez ogień były nieodwracalne. Budynek obecnie jest nieczynny, a biura ekspedycji towarowej przeniosły się do jednego z domów w pobliżu stacji. Przed pożarem, w budynku funkcjonowała poczekalnia i kasa biletowa.

Obecnie na tym historycznym szlaku ruch pociągów pasażerskich jest umiarkowany lub mały, miejscami zamiera. Jeszcze tylko na odcinku pomiędzy Tunelem a Kozłowem stanowi on fragment ważnego połączenia Warszawy z Krakowem. W pozostałej części utrzymuje się ruch osobowy o znaczeniu lokalnym lub towarowym.

Władze miasta Dąbrowa Górnicza prowadzą obecnie starania, aby przejąć budynek od PKP i przeprowadzić w nim gruntowny remont.

Stacja Kolei Iwanogrodzko-Dąbrowskiej

Budynek ten powstał jako nowa stacja Kolei Nadwiślańskiej (Iwanogrodzko - Dąbrowskiej, zwanej również „Radomką”) w początkach XX wieku. Znajduje się on na ulicy Kościuszki 1, czyli w samym Centrum Dąbrowy Górniczej.

Poprzedni budynek tego dworca znajdował się w miejscu, gdzie dzisiaj stoi budynek Pałacu Kultury Zagłębia. Ze względu na rozwój gospodarczy miasta, oraz zmianę układu torowisk dostosowaną do potrzeb chwili, postanowiono przenieść stację w pobliże dworca Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej.

Nowy budynek został wymurowany z cegły i otynkowany. Obok istniały magazyny towarowe i bocznie kolejowe, co znacznie ułatwiało codzienne prace na dworcu.

Ze względu na bezpieczeństwo pasażerów dworca, około roku 1910 wybudowano metalową konstrukcję kładki ułatwiającą podróżnym dostanie się do budynku głównego dworca Warszawsko-Wiedeńskiego i na perony. Kładka została rozebrana w 2003 roku ze względu na jej zły stan techniczny.

Obecnie dworzec ten nadal funkcjonuje. Wewnątrz budynku znajdują się kasy biletowe oraz prowizoryczna poczekalnia dla pasażerów.

Fot. Arch. wyd., arch. wyd.

Kopalnia „Paryż”

Kopalnia Węgla Kamiennego „Paryż” powstała ponad sto lat temu. Położona jest na zachodnich obrzeżach Dąbrowy Górniczej, blisko granicy z Będzinem. Zakład ten powstał w wyniku połączenia rządowych kopalń „Łabecki” i „Nowa” i od 1876 roku nosił nazwę „Kopalnia Nowa – Łabecki”.

W 1884 roku oddano do użytku nowy szyb wydobywczy „Paryż”, od którego kopalnia otrzymała swoją późniejszą nazwę. Od 1891 roku kopalnię zarządzało Towarzystwo Francusko-Rosyjskie. Za jego rządów, w 1893 roku, doszło do pożaru szybu „Paryż”. Mimo dużej ilości zniszczeń, już w 1894 roku udało się wznowić wydobycie, a po kilku latach do kopalni „Paryż” włączono teren kopalni „Koszelew” (dawniej „Ksawery”).

W 1918 roku po odzyskaniu niepodległości kopalnia przeszła pod zarząd władz polskich. Jednak ze względu na trudności finansowe, ponownie przeszła we władanie kapitału francuskiego. W 1919 roku znaczną część akcji przejęli Francuzi z Towarzystwa

Francusko-Włoskiego Dąbrowskich Kopalń Węgla z siedzibą w Lyonie.

Po wybuchu II wojny światowej kopalnia zostaje przejęta pod zarząd komisaryczny Głównego Urzędu Powierniczego Wschód w Berlinie, a w 1942 roku zakład przejmuje koncern Preussische Bergwerks- und Huttenaktiengesellschaft (Preussag).

Zaraz po odejściu Niemców w styczniu 1945 roku, Rada Zakładowa zabezpieczyła kopalnię przed całkowitym upadkiem poprzez utrzymanie w ruchu kotłowni i elektrowni. Dzięki temu kopalnia rozpoczęła wydobycie już 27 stycznia 1945 roku. W październiku 1945 roku, kopalnia została przemianowana na kopalnię im. Gen. Aleksandra Zawadzkiego. Wkrótce po tym przyłączono do niej kopalnie „Reden” i „Flora”, a następnie „Mars”. Kopalnia „Generał Zawadzki” należała wówczas do najważniejszych zakładów Dąbrowy Górniczej.

Od połowy lat 80. XX wieku, wydobycie węgla rokrocznie malało. Zmniejszało się również zatrudnienie. W związku z tym Minister Przemysłu i Handlu w 1993 r. zdecydował o postawieniu kopalni w stan likwidacji. Całkowite wydobycie zakończono w 1995 roku. Zakład na kilka lat wcześniej powrócił do dawnej nazwy, czyli kopalnia „Paryż”.

Obecnie Kopalnia znajduje się w stanie likwidacji.

Fot. MM „Szttygarka”, arch. wyd.

Huta Bankowa Sp. z o.o.

Huta została zbudowana we wsi Dąbrowa w latach 1834–1839 jako inwestycja Banku Polskiego, od którego pochodzi jej nazwa. Po zakończeniu budowy posiadała pełny cykl produkcyjny, tj. od produkcji surówki w wielkich piecach do wyrobów finalnych w postaci wyrobów walcowanych, odkuwek i obręczy, odlewów stalowych, akcesoriów kolejowych oraz urządzeń i części zamiennych. Jednocześnie Bank Polski finansował budowę osiedla mieszkaniowego dla pracowników i urzędników huty pod nazwą „Kolonja Huty Bankowej”.

W roku 1877 huta została wydzierżawiona Towarzystwu Francuskiemu, które dysponowało znacznym kapitałem finansowym, dzięki czemu rozpoczęła się rozbudowa i modernizacja huty. Do pracy w hucie wprowadzono wówczas nowoczesne maszyny i urządzenia, wybudowano stalownię i walcownię. W tym czasie jednym z głównych wyrobów huty były szyny kolejowe zamawiane przez Zarząd Rosyjskich Dróg Żelaznych. Przy końcu XIX wieku Huta Bankowa była największym zakładem metalurgicznym w granicach Imperium Rosyjskiego, a zarazem pierwszą hutą Królestwa Polskiego stosującą w produkcji koks.

Towarzystwo Francuskie jako dzierżawca huty czyniło stara-

nia zmierzające w kierunku zakupu zakładu. Zabiegi te zostały sfinalizowane w styczniu 1907 roku, kiedy to huta przeszła na własność Towarzystwa. Po drugiej wojnie światowej hutę nacjonalizowano. W latach 1952–1989 huta nosiła nazwę im. Feliksa Dzierżyńskiego nawiązując w ten sposób do udziału robotników Huty Bankowej w akcjach protestacyjnych i walkach rewolucyjnych, zwłaszcza kierowanego przez Feliksa Dzierżyńskiego strajku w lipcu 1905 roku.

W roku 1976 huta została włączona do Kombinat Metalurgicznego Huta Katowice, a następnie po przekształceniach była jednym z zakładów w strukturze organizacyjnej Huty Katowice S.A.

W dniu 7. 08. 1996 roku na bazie majątku produkcyjnego Zakładu Huta Bankowa utworzono nowy podmiot pod nazwą Huta Bankowa Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością.

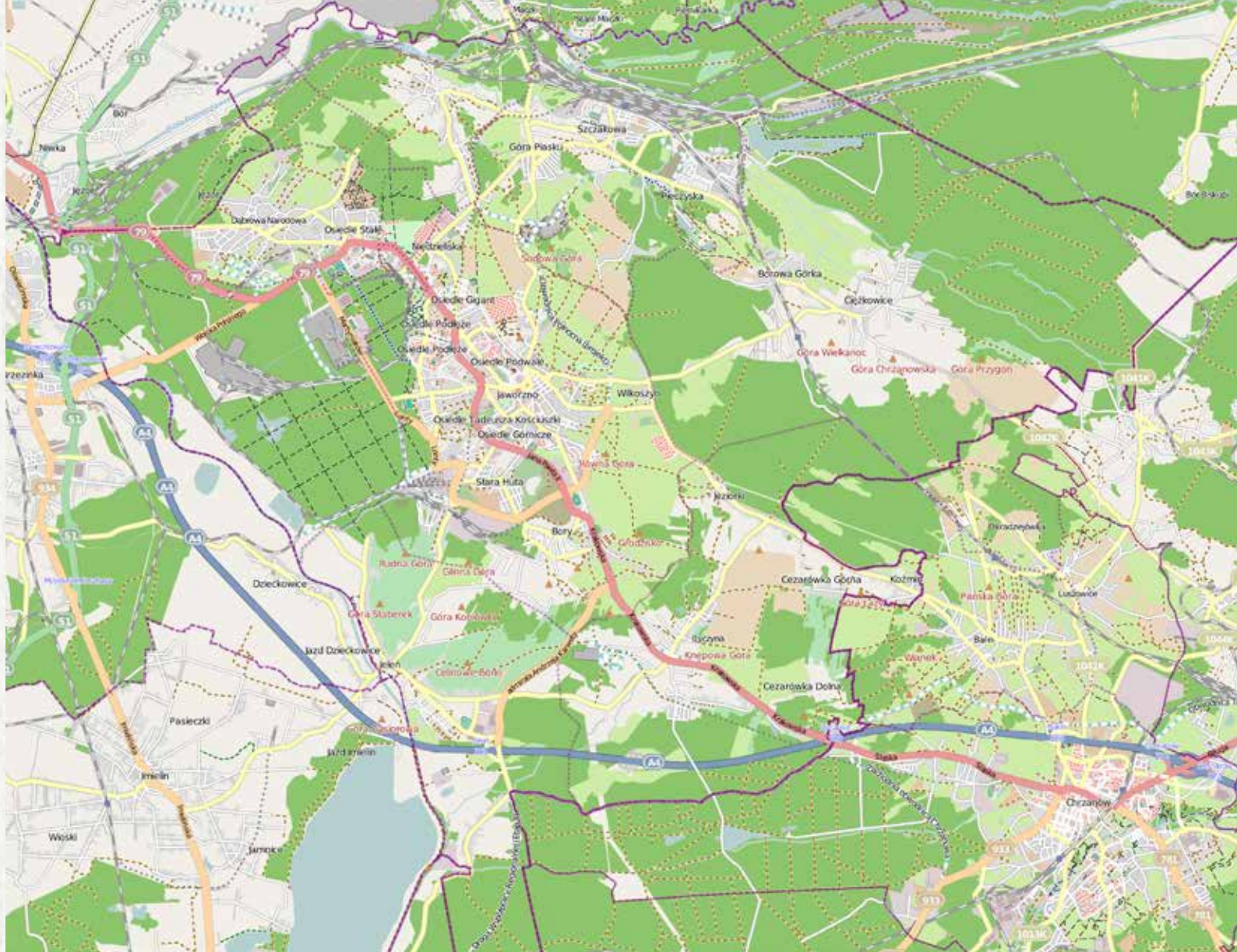
Od 29.06.2007 r. Huta Bankowa Spółka z o.o. jest częścią Grupy Kapitałowej Alchemia S.A., która jest jej jedynym udziałowcem.

Obecnie Huta Bankowa produkuje wyroby walcowane długie, obręcze kolejowe i tramwajowe, pierścienie kutowalcowane, odkuwki oraz inne. Wielkość produkcji klasyfikuje Hutę do hut średnich, natomiast produkowany asortyment czyni ten zakład ważnym ogniwem w dostawie wyrobów hutniczych na potrzeby przemysłu maszynowego, stoczniowego, motoryzacyjnego, kolejowego i innych.

Fot. MM „Sztynarka”, arch. Huta Bankowa Sp. z o.o.

JAWORZNO

Huta Szkła Okiennego „Szczakowa”

Historia Huty zaczyna się z chwilą wykupienia przez wiedeńską firmę Kupfer i Glaser dawnej fabryki sody amoniakalnej w Szczakowej. Produkcję szkła okiennego uruchomiono w 1911 roku. Rok 1916 przyniósł przekształcenie zakładu w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością pod nazwą Pierwsza Galicyjska Fabryka Szkła z siedzibą w Wiedniu. Wkrótce po odzyskaniu przez Polskę niepodległości firma stała się własnością belgijskiej firmy Verrieres du midi de la Pologne anciennement glaces du midi de la Russie. Asortyment produkcji w tym czasie obejmował szkło: lane, zbrojone, ornamentowe oraz prasowane. W roku 1928 zakład pod nazwą „Małopolskie Fabryki Szkła Szczakowa” zmienił technologię produkcji szkła okiennego przechodząc od technologii ręcznej na maszynową (tzw. Fourcaulta). Zatrudnienie w hucie w tym okresie wahało się od 60 do 400 osób, co wynikało z trudności ze zbytem. W roku 1939 huta była nieczynna. Ponownie uruchomili ją Niemcy, a zakład został podporządkowany Związkowi Hut Niemieckich z siedzibą w Bawarii. Był to okres skrajnej eksploatacji możliwości produkcyjnych huty.

Po zakończeniu II wojny światowej produkcję rozpoczęto już w 1945. W roku 1948 zakład został znacjonalizowany, a w roku 1949 przyjął nazwę „Huta Szkła w Szczakowej”. Asortyment został poszerzony

Szczakowa. Huta Szkła. 1911.

o szkło opakowaniowe wytwarzane metodą ręczną. W latach 50. uruchomiono wydział baloników żarówkowych, w roku 1958 rozpoczęto odbudowę i modernizację wydziału szkła okiennego. Pod koniec dekady zakład osiągnął zdolności produkcyjne na poziomie 20 tys. ton szkła rocznie. Okres lat 70. to działania mające na celu zwiększenie wydajności produkcji i poprawę jakości wyrobów (uruchomienie produkcji szkła polerowanego i termoizolacyjnego). Kolejnym krokiem było rozpoczęcie w 1971 roku budowy nowego wydziału produkcji szkła okiennego metodą Pittsburgh, który został uruchomiony w 1974 roku. Trafnymi decyzjami w reakcji na trudną sytuację lat 80. okazały się uruchomienie produkcji szklanek (1984 rok) oraz cienkiego szkła (2 mm). Lata 90. to okres nowocześniejszego technologii oraz stopniowej modernizacji parku maszynowego. Pod koniec XX wieku huta produkowała szkło okienne, szkło zespolone, szkło szlifowane, szklanki oraz okna PCV. Produkcję hutniczą zakończono w 2009 roku. Od tego czasu huta przetwarzała szkło typu float sprowadzane od wiodących europejskich producentów. W chwili obecnej firma znajduje się w stanie upadłości.

Fot. Muzeum Miejskie w Jaworznie, arch. wyd.

Dworzec kolejowy w Szczakowej

13 października 1847 roku odjechał pierwszy pociąg z Krakowa do Szczakowej – obecnej dzielnicy Jaworzna. Tak zostało zapoczątkowane otwarcie pierwszej linii kolejowej w Galicji z Krakowa do Mysłowic, wraz z odnogą do Granicy (obecnie dzielnicy Sosnowca – Maczek).

Dworzec kolejowy w Szczakowej oddano do użytku tego samego dnia. Wespół z położoną nieopodal stacją Granica, Szczakowa stanowiła swoistą dwustację graniczną, niezwykle ważną w gospodarce kolejowej państw zaborczych. Z tego też względu zespół stacyjny posiadał zabudowania służące nie tylko obsłudze podróżnych, ale także posterunek celny oraz składy towarowe. Budynek stacyjny obok pomieszczeń służbowych mieścił również kasy biletowe, poczekalnię I, II i III klasy wraz z punktami gastronomicznymi, pomieszczenia służące odprawie celnej i paszportowej, a także pocztę i biuro telegrafu (linię telegraficzną poprowadzono wzdłuż kolei na rozkaz cesarza). W celu zapewnienia odpowiedniej obsługi trakcyjnej wybudowano parowozownię. Przed rokiem 1914 stacionowały tam zarówno lokomotywy towarowe jak i osobowe.

Rozwój kolei żelaznej przyczynił się do rozwoju gospodarczego Szczakowej, powstały tutaj m.in. fabryka cementu, huta szkła, garbarnia i inne zakłady przemysłowe. Dzięki utworzeniu Kopalni Piasku „Szczakowa” oddano do użytku m.in. dwutorową magistralę z Jezora do Szczakowej długości 7,4 km. Kolej zapewniała przemysłowi dostęp do rynków zbytu, dopływ surowców oraz siły roboczej.

Po drugiej wojnie światowej stacja uległa gruntownej przebudowie i modernizacji. Od 1953 roku przeszła pod zarządek Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Katowicach.

Jaworzno-Szczakowa jest obecnie siedzibą Zakładu Przewozów Towarowych i dużą stacją rozrządową. Znajdują się tutaj również trzy sekcje Zakładu Taboru w Łazach, sekcja zasilania elektroenergetycznego spółki PKP Energetyka oraz siedziba oddziału firmy DB Schenker Rail Polska S.A.

*Fot. Muzeum Miejskie
w Jaworznie, arch. wyd.*

Cementownia Szczakowa

Cementownię założyli w 1883 roku czterej przedsiębiorcy – Hecter, Josephy, Fritsche oraz Sixt. Firma przyjęła nazwę: „Przedsiębiorstwo Wapna i Cegieł Pierwszej Galicyjskiej Fabryki Portland Cementu w Szczakowej”. Budowę zakładu rozpoczęto na terenie wykupionym od chłopów z gminy Ciężkowice. Pierwszymi obiektami zakładu było 12 pieców periodycznych, 3 piece wapienne, młyn surowca i młyn cementu. W maju 1885 roku uruchomiono produkcję cementu, a w 1887 roku firma przekształciła się w „Austriackie Akcyjne Towarzystwo dla Fabryki Portland Cementu” z siedzibą w Pieczyskach.

W latach 1905–1908 stopniowo unowocześniono fabrykę, co w 1912 roku pozwoliło osiągnąć zdolność produkcyjną na poziomie 150 tys. ton cementu. W parze z unowocześnianiem zakładu szło też zwiększenie dbałości o zabezpieczenie socjalne i potrzeby pracowników. W roku 1889 wprowadzono Statut Kasy Chorych dotyczący ubezpieczenia robotników na wypadek choroby, a w roku 1901 regulamin pracy. W 1903 roku powstała orkiestra zakładowa, a dwa lata później zakład wybudował szkołę podstawową w Pieczyskach.

W okresie międzywojennym zakład przeszedł na własność nowej spółki o nazwie „SA Fabryka Portland Cementu Szczakowa” z siedzibą w Bielsku.

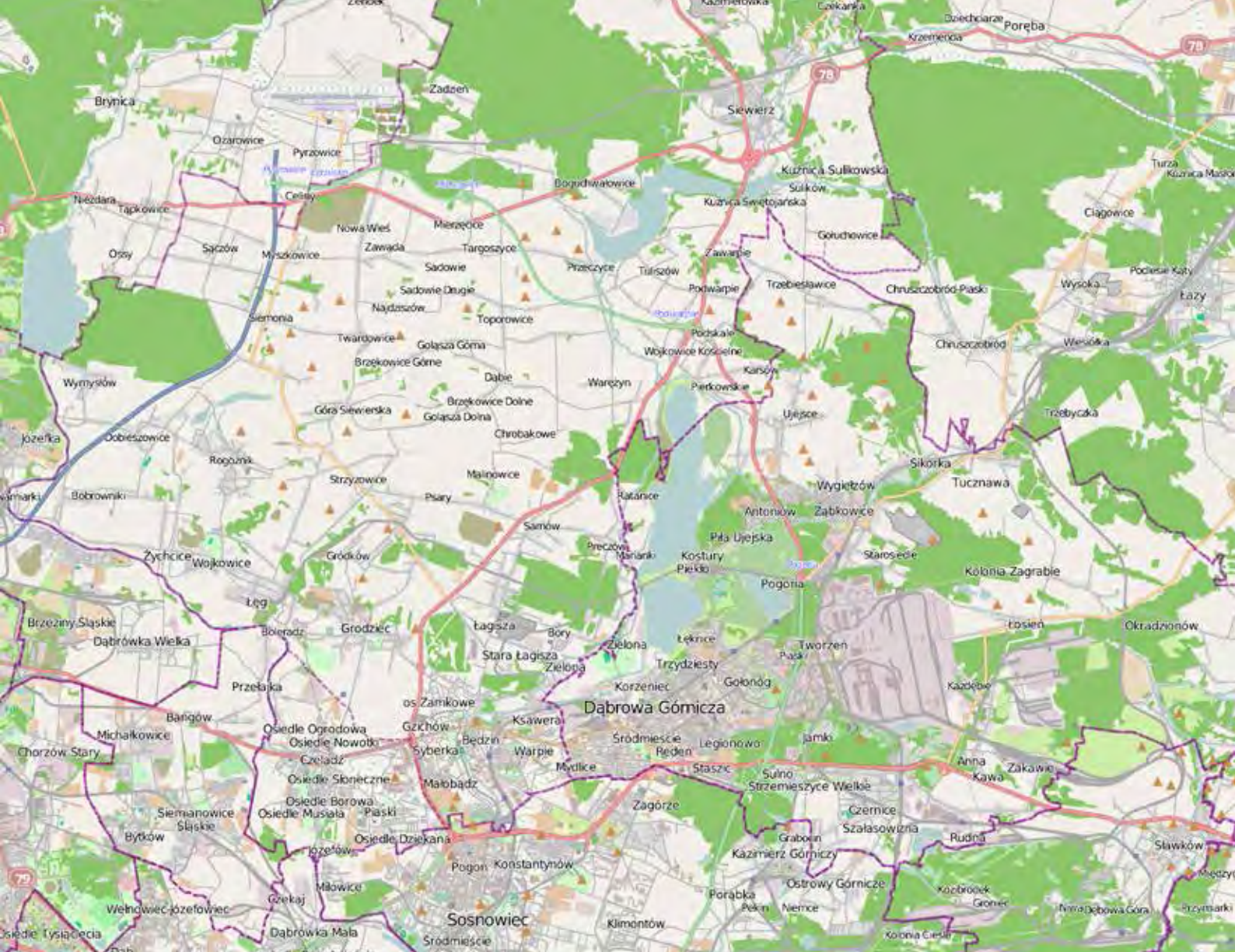
Inwestycje lat dwudziestych pozwoliły na osiągnięcie produkcji 380 tys. ton cementu rocznie przy zatrudnieniu 700 osób – takim jak przed I wojną światową. Szczególnie dla zakładu oraz lokalnej społeczności zasłużył się piastujący funkcję dyrektora w latach 1918–1936 inż. Wiesław Krudzielski. Z jego osobą wiąże się m.in. powstanie szkoły krawieckiej, przyzakładowej szkoły przemysłowej, a także osiedla mieszkaniowego przy fabryce.

Wielki Kryzys doprowadził do załamania się produkcji fabryki. Aż do wybuchu drugiej wojny światowej fabryka produkowała mniej cementu niż w latach poprzednich (ok. 240 tys. ton rocznie). Pod zarządem władz okupacyjnych zakład działał pod nazwą „Fels Portland – Zement Dolomitwerke Szczakowa”. Niemcy nakazali zwiększać produkcję dolomitu hutniczego – surowca niezbędnego w przemyśle zbrojeniowym. Po wojnie fabryka powróciła do nazwy „Spółka Akcyjna Portland Cementu Szczakowa”. Produkcję uruchomiono już w 1945 roku. Zakład został upaństwowiony w 1951 roku, a rok później przyjął nazwę „Cementownia Szczakowa”. W latach 70. zakupiono nowe środki transportu, powiększono kamieniołom „Sodowa Góra”, a także systematycznie przeprowadzano remonty kapitalne maszyn i urządzeń. Szczególnie dobre wyniki produkcyjne odnotowano w roku 1972 – 350 tys. ton cementu i 75 tys. ton dolomitu. W połowie lat 70. produkcja zaczęła spadać. W roku 1980 podjęto decyzję o zaprzestaniu produkcji cementu. W chwili obecnej zakład nie istnieje.

*Fot. Muzeum Miejskie
w Jaworznie, arch. wyd.*

POWIAT BĘDZIŃSKI

Dworzec Kolejowy Będzin – Miasto

Po odzyskaniu przez państwo polskie niepodległości rozpoczął się proces łączenia i uzupełniania sieci kolejowej. Częścią tego przedsięwzięcia został objęty również Będzin. W 1931 roku według projektu architekta Edgara Norwertcha, postawiono Dworzec Kolejowy Będzin – Miasto. Budowla ta jak na owe czasy była bardzo

nowoczesna. W skład modernistycznego budynku wchodziła pozioma hala dworcowa wraz z przylegającymi do niej segmentami w kształcie prostopadłościanów, gdzie zostały ulokowane biura i administracja. Przed wejściem usytuowano żelbetonowe zadanie, a nad całością górowała wieża zegarowa. Pasażerowie w komfortowych warunkach oczekiwali na przybywające pociągi na dwóch łukowatych peronach. W przeciwieństwie do tradycyjnych śląskich dworców kolejowych elewację Dworca Będzin – Miasto zamiast klinkierem pokryto charakterystyczną dla architektury warszawskiej cegłą cementową.

Kolejna wojna i przeobrażenia polityczno-gospodarcze, które miały miejsce po jej zakończeniu przyczyniły się do stopniowej utraty znaczenia obiektu. Dworzec zaczął popadać w ruinę. Pozbawiono go kas biletowych, ekspedycji bagażowej, bufetu, poczekalni. Budynek, jako przystanek kolejowy funkcjonował do 2010 roku, kiedy to rozpoczęto remont. Odnowiono posadzki, wykonano nowe toalety i ponownie otwarto kasy biletowe. Przed dworcem otworzono Plac Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej z fontanną i słupami poświęconymi postaciom sławnych będzinian. Do tak wyremontowanego gmachu przeniosła się będzińska straż miejska.

Dworzec Będzin – Miasto jest jednym z nielicznych dworców Zagłębia Dąbrowskiego, który po wielu latach powrócił do okresu swojej świetności.

*Fot. Muzeum Zagłębia
w Będzinie, arch. wyd.*

Dworzec Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej

Do wybuchu I wojny światowej sieć kolejowa w trzech zaborach rozwijała się osobno. Na obszarze Królestwa Polskiego ukazem cara Mikołaja I z 1839 roku zezwolono na organizację Towarzystwa Warszawsko-Wiedeńskiego Drogi Żelaznej (WWŻD). Budowa pierwszej linii kolejowej na trasie z Warszawy przez Grodzisk Mazowiecki, Skierniewice, Piotrków, Ząbkowice Będzińskie i Strzemieszyce do Maczek graniczących z Galicją trwała od 1840 do 1842 roku. Szybki rozwój przemysłu oraz urbanizacja miasta wpłynęła na decyzję WWŻD o konieczności powstania przechodzących przez Będzin odnóg na trasie Warszawa – Wiedeń. W 1848 do użytku oddano linię z Ząbkowic do Sosnowca, a w 1859 z Ząbkowic do Krakowa.

Rozrostowi linii kolejowych towarzyszyła rozbudowa infrastruktury kolejowej. W początkowym okresie w Będzinie funkcjonował jedynie przystanek techniczny. Wzrost polityczno-gospodarczej rangi

miasta w latach 70. XIX wieku wpłynął na skierowanie przez władze miejscowe prośby do WWŻD o wybudowanie osobowo-towarowego przystanku kolejowego. W marcu 1875 roku Dyrekcja WWŻD przychyliła się do prośby i przeznacza na wspomniany cel 3500 srebrnych rubli. Tak powstaje drewniany budynek dworca o nazwie Będzin Stary. W początkach XX wieku w dzielnicy Małobądz wzniesiono stację kolejową, a następnie murowany Dworzec Nowy Będzin. W sąsiedztwie stacji mieściła się rampa kolejowa oraz magazyny. W latach 90. XX wieku w wyniku upadku znaczenia miasta zlikwidowano poczekalnię i kasy biletowe. Do dnia dzisiejszego budynek stoi pusty. Ratunkiem dla niszczonego obiektu jest plan utworzenia w nim Muzeum Historii Miasta.

*Fot. Muzeum Zagłębia w Będzinie,
D. Kindler.*

Kopalnia „Grodzic”

Podstawową kopalinią wydobywaną na terenie Będzina był węgiel kamienny. Do jednego z zakładów o najwyższym wydobyciu zaliczała się Kopalnia Węgla Kamiennego „Grodzic”, powstała po przejęciu kopalni „Grodzic I” i „Grodzic II” przez koncern Solvay.

Pierwszą z nich początkowo występującą pod nazwą „Marina” założył w XIX wieku Jan Ciechanowski herbu Skarbień. Drugą zbudowało w latach 1899–1901 Grodzieńskie Towarzystwo Kopalń Węgla i Zakładów Przemysłowych (GTKWiZP) ustanowione na mocy ukazu carskiego z dnia 7 czerwca 1899. Pierwsze wydobycie węgla w kopalni „Grodzic II” miało miejsce w 1902 roku. W latach 30. XX wieku obie kopalnie przechodzą w ręce wspomnianego koncernu Solvay. W 1938 roku Solvay zamknął nierentowną kopalnię „Grodzic I”, co zaowocowało pojawieniem się w miejsce „Grodzic II” nazwy Kopalnia „Grodzic”. W skład infrastruktury zakładu wydobywczego wchodziły: trzy szyby górnicze, kotłownie, budynki maszyn wyciągowych, budynek rozdzielni WN, sortownia, warsztaty mechaniczne, budynek zarządu kopalni, budynek stacji ratowniczej, lampiarnia i łaźnia. Kopalnia ta posiadała najwyższy komin w Polsce, o wysokości 103 m (planowo – 105m, w latach 90. obniżony do 90 m).

GRODZIECKIE TOWARZYSTWO Kopalń Węgla i Zakł. Przemysł. Spółka Akcyjna Grodziec, Starostwo Będzińskie.
 GRODZIECKER GESELLSCHAFT für Kohlengruben und Industrieanlagen A. O. Grodziec — Kreis Będzin, Polen.
 GRODZIEC COMPANY FOR COAL MINING and Industrial Works Grodziec, District of Będzin, Poland

W latach 1945–1948/49 przy kopalni funkcjonował obóz pracy dla jeńców wojennych. W 1949 kopalnia, jako pierwsza wykonała plan 3-letni, a 20 lat później zajęła w kraju II miejsce pod względem wypadów grubych sortymentów węgla. Warto także wspomnieć, że kopalnia była „poligonem doświadczalnym” w zakresie eksploatacji cienkich pokładów węgla w trudnych, zmieniających się warunkach geologiczno-górnictwowych.

Przeobrażenie gospodarki centralnie planowanej w gospodarkę rynkową przynosi kryzys przemysłu ciężkiego. W latach 1991–1993 kopalnia działała jako samodzielny organizm gospodarczy. 1 maja 1993 roku weszła w skład Bytomskiej Spółki Handlowej. Wówczas ustalono, że żywotność kopalni wyniesie 50 lat. Jednak już w 1998 roku niewłaściwe działania kierownictwa kopalni spowodowały, że kopalnia stała się nierentowna. W wyniku przeprowadzonych rok później analiz zakład przeznaczono do likwidacji. Ostatecznie likwidacja kopalni miała miejsce w 2002 roku. Do dnia dzisiejszego zachował się zabytkowy budynek maszyny wyciągowej szybu Zygmunta położony przy ul. Wojska Polskiego.

Fot. Muzeum Zagłębia w Będzinie,
 arch. wyd.

Wieża ciśnień w Grodźcu

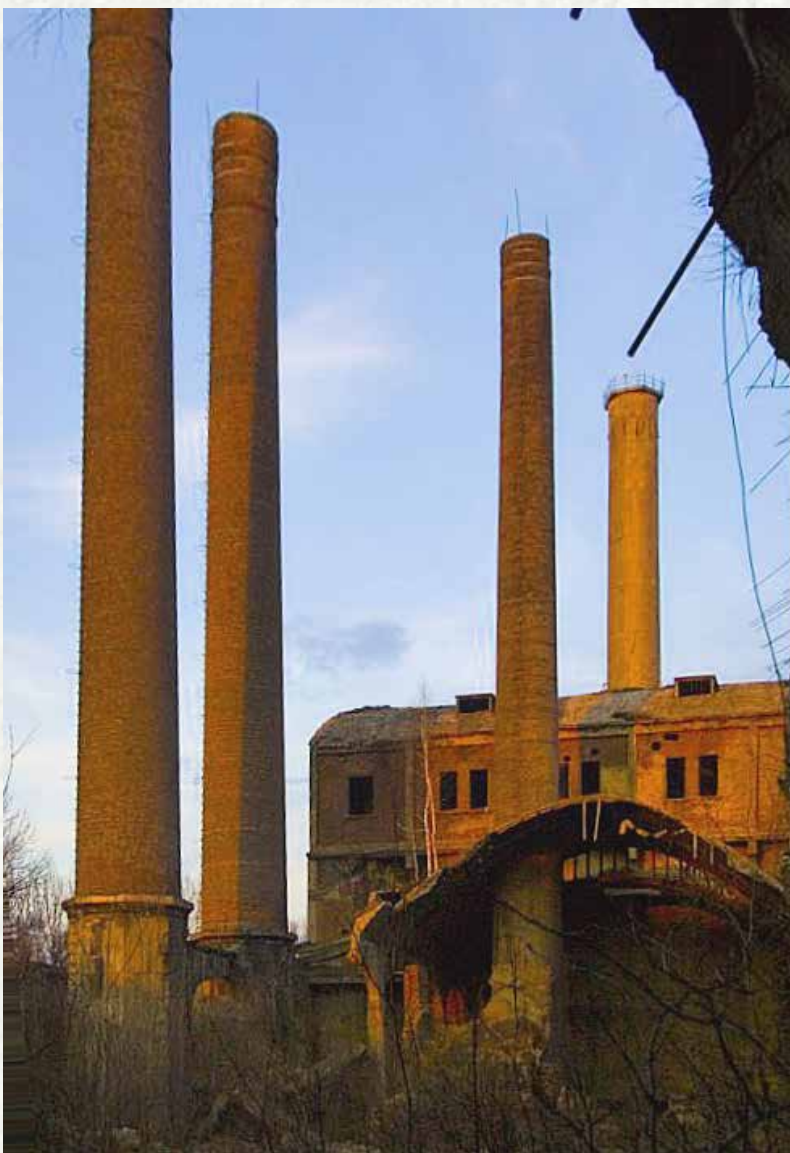
Liczną grupę zabytków architektury przemysłowej pod względem nowatorskich form konstrukcyjnych stanowią wieże ciśnień. Były to budynki w kształcie wieży, na których szczycie umieszczano zbiorniki wodne, mające zapewnić stabilne ciśnienie w sieci wodociągowej. Ponieważ aż do wprowadzenia hydrantów pełniły one także funkcję zbiorników przeciwpożarowych, stawiano je w sąsiedztwie kopalń i trakcji kolejowych.

Jedyna w Polsce nitowana, wysoka na ok. 40 m wieża ciśnień została wzniesiona przez Grodzieckie Towarzystwo Kopalń Węgla i Zakładów Przemysłowych Spółka Akcyjna na terenie dawnej kopalni „Grodziec II” w powiecie będzińskim. Lata budowy wieży datuje się na okres powstawania kopalni „Grodziec II”, czyli 1899–1901. Obiekt od kilku lat służy, jako „dzikie wysypisko”. Wśród entuzjastów obiektu pojawił się plan remontu i przeobrażenia budynku np. w wieżę widokową lub ściankę wspinaczkową.

Fot. Muzeum Zagłębia w Będzinie, arch. wyd.

Cementownia Grodziec

W 1842 roku Jan Ciechanowski herbu Skarbień przejmuje z rąk Maurycego Kossowskiego majątek grodziecki. Na zakupionym terenie rozpoczyna budowę fabryki cementu portlandzkiego, która zostaje zakończona w 1857 roku. Był to piąty na świecie i pierwszy w Rosji obiekt tego typu. W pierwszym okresie działania dyrektorem zakładu był wychowanek „École supérieure de Ponts de Chaussées” w Paryżu, inżynier Emil Konaszewski. Konaszewski rozwinął możliwości technologiczne zakładu oraz udoskona-

lił produkcję cementu. Grodzieński cement cieszył się renomą w cesarstwie rosyjskim i poza jego granicami. Zaletą cementowni był łatwy dostęp do okolicznych złóż wapienia, gliny, łupków ilastych i niekoksującego węgla kamiennego. Cement wykorzystywano zarówno przy budowach cywilnych (budowa Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej), jak i wojskowych (fortyfikacje np. mała linia Maginota). Usytuowanie cementowni niedaleko „trójkąta trzech cesarzy” przyczyniło się do licznych odwiedzin Niemców, Austriaków i Rosjan ciekawych procesów produkcyjnych.

Po zakończeniu I wojny światowej cementownia podzieliła los wielu zakładów przemysłowych z regionu zagłębiowskiego. Została przejęta przez belgijski koncern Solvay. Pod rządami spółki cementownia była modernizowana i rozbudowywana. Pracowało w niej pięć pieców (znanej firmy Smidth), z których największy miał wydajność 400 ton na dobę. Pod koniec lat 30. XX wieku była to największa fabryka cementu portlandzkiego w II RP. Warto wspomnieć, że w latach 1921–1929 dyrektorem zakładu był inż. Włodzimierz Kwapiszewski późniejszy dyrektor cementowni „Saturn” w Wojkowicach Komornych.

Po II wojnie światowej, już jako zakład państwowy, cementownia funkcjonowała do 1979 roku, kiedy to na skutek poważnego naruszenia konstrukcji została zamknięta. Do dziś zachowały się długie na 70 m hale, baterie silosów cementowych, piece, ruiny pakowni z rampą, bednarnia, hala pieców obrotowych, przesypownia. Ruiny cementowni są często wykorzystywane jako plener fotograficzny.

*Fot. B. Ciepela: „Pierwsza na ziemiach polskich
»Cementownia Grodziec«, D. Kindler.*

Browar Grodziec

W województwie śląskim zachowało się wiele zabytków przemysłu spożywczego w tym również browarnictwa. Część z nich jak Browary Tyskie i Żywieckie z sukcesem działa do dnia dzisiejszego. Inne jak Browar Grodziec zakończyły produkcję wiele lat temu.

Powstanie browaru w Grodźcu wiąże się z rodem Bontanich, który w XVIII wieku przeprowadził się do Grodźca – dzisiejszej dzielnicy Będzina. W XIX wieku jeden z przedstawicieli rodu – Michał hrabia Bontani – zainicjował budowę browaru parowego. W początkowym okresie w budynku browaru mieściła się także gorzelnia. Około II połowy XIX wieku, po przejściu majątku grodzieckiego przez Jana Ciechanowskiego herbu Skarbień, obiekt przebudowano. W krótkim czasie po zakończonej modernizacji, zakład ponownie zmienił właściciela i przeszedł w dzierżawę Abrama Troppara i Abrama Szwajcera. Pierwszy z nich po odzyskaniu niepodległości przez państwo polskie wykupił browar.

W 1933 roku browar przekształcono w spółkę akcyjną A. Toppauer – Abraham Troppauer, Izaak Szpiegelman i Kalman Troppauer. Nazwa przedsiębiorstwa brzmiała wówczas: Browar Parowy i Fabryka Słodu Grodziec. Siedziba spółki o kapitale akcyjnym w wysokości 1 300 000, mieściła się w Będzinie przy ul. Michałowskiego 58, nieopodal siedziby dużo potężniejszej konkurencji – Browaru Parowego i Fabryki Słodu „Korona”.

W 1948 roku browar wstrzymał działalność. Przez pewien czas pomieszczenia produkcyjne funkcjonowały jako magazyn zboża oraz hurtownia. Dziś stoją puste. Budynek położony przy głównej ulicy prowadzącej z Będzina do Wojkowic, jest jedynym tego typu zabytkiem ocalałym na ziemiach zagłębiowskich.

*Fot. Muzeum Zagłębia w Będzinie,
arch. wyd.*

Huta Będzin S.A. Będzińska Walcownia Cynku

W 1845 roku na terenie dzisiejszego powiatu będzińskiego powstał pierwszy zakład zajmujący się hutnictwem cynku. Hutę zbudowano z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej. Pokrycie dachu stanowił gont. Wewnątrz umieszczono kilkanaście pieców dubeltowych (połączonych z muflami), zbudowanych z ogniotrwałych cegieł. Głównym odbiorcą wytworów grodzieńskiej huty był Dom Handlowy „George E. Müller” z Petersburga. Niewielka huta cynku wskutek wyczerpania złóż galmanu działała niecałe 20 lat (1845–1862). Dziś możemy oglądać budynek, który był częścią infrastruktury huty.

Drugą część historii cynku na ziemi będzińskiej zawdzięczamy dopiero Walcowni Cynku. W 1899 roku Niemiec Ryszard Tillman i Żyd Adolf Oppenheim założyli Będzińską Walcownię Blachy Cynkowej. Walcownia zajmowała się przetapianiem i odlewaniem cynku oraz walcowaniem go na różnej grubości blachy. Budowla była ceglana, miała żelbetonową konstrukcję, drewniane stropy i pokryty dachówką ceramiczną dach. W zakładowym budynku mieściło się biuro, blachownia, chromownia, kotłownia, laboratorium, ocynkownia, walcownia blach i wytrawialnia. Walcownia była wyposażona m.in. w 3 parowe maszyny o mocy 300 KW, 2 parowe kotły o powierzchni grzewczej 3418 stopni (później było ich 5), 3 pary walców i dwie maszyny do dziurkowania blachy.

W 1923 roku nowym właścicielem został Szymon Euerstenberg. Fabryka została przekształcona w spółkę akcyjną pod nazwą Polskie Zakłady Przemysłu Cynkowego Spółka Akcyjna w Będzinie. W latach 1923–1939 zakład rozbudowano. Po wybuchu II wojny światowej kontynuował działalność pod nadzorem niemieckiego zarządu komisarycznego. W latach 1940–1945 przeszedł na własność braci Petersonów i tym samym nadano mu nazwę „Stahl- und Zinkwerke Akiengesellschaft Bendsburg.

W 1945 roku zakład został znacjonalizowany i zmienił swój profil, stawiając na przetwórstwo metali nieżelaznych: miedzi, mosiądzu i aluminium. Huta produkowała m.in. rury, pręty, kształtki, mosiężne blachy i biel cynkową. 7 października 2009 r. spółkę postawiono w stan likwidacji.

Fot. arch. wyd.

Osiedle Konopnickiej („Pekin”)

Revolucja przemysłowa na zagłębiowskich ziemiach przyczyniła się do zurbanizowania terenu, zwiększenia liczby ludności, a tym samym wzrostu zapotrzebowania na siłę roboczą. W związku z tym przedsiębiorcy, chcąc przyciągnąć pracowników, oprócz pracy zaczęli oferować mieszkania.

W XIX wieku mieszkalne budownictwo patronackie w Groźcu stało się udziałem Towarzystwa Kopalń Węgla i Zakładów Przemysłowych Spółka Akcyjna, będącej

właścicielem Kopalni „Grodziec II”. Budynki przeznaczone dla pracowników kopalni budowano w okresie zaborów i II RP. Początkowo zostały zaplanowane jako kolonia robotnicza złożona z 23 kilkupiętrowych budynków oraz kolonia urzędnicza, składająca się z 12 gmachów. Na przestrzeni lat kolonia przekształciła się w większą formę zwaną osiedlem robotniczym. Poza nowymi budynkami mieszkalnymi powstała siedziba zarządu, szkoła, szpital i ambulatorium, biblioteka, klub dla urzędników oraz sala gimnastyczna.

Cechą charakterystyczną tego rodzaju zabudowań urbanistycznych było ułożenie bloków mieszkalnych wzdłuż drogi (tzw. ulicówki) lub w zgodzie z ukształtowaniem terenu. Budowle stawiano z cegły. Mieszkania zazwyczaj były pozbawione łazienek, posiadały jedynie toalety na półpiętrach, do których wodę doprowadzano z pomp ulicznych. Każda rodzina oprócz mieszkania miała do dyspozycji pomieszczenie gospodarcze (komórkę), ogródek przy domu lub zakładowe ogródki działkowe.

Powyższy charakter nadano także należącym do Towarzystwa kamienicom położonym przy ul. Konopnickiej. Zespół ten wyróżnia ciemna cegła, tworząca niesamowity, mroczny i wyraźnie industrialny klimat. Z czasem osiedle ze względu na mur, który odgradzał je od reszty zabudowań zyskało określenie „Pekin”.

Fabryka Przewodów Energetycznych S.A.

Wszystkie gałęzie przemysłu, jakie rozwinęły się w XIX wieku na ziemiach dawnego Królestwa Polskiego, a następnie rozrosły się w okresie międzywojennym korzystały z energii elektrycznej.

1909 rok jest rokiem przełomowym dla przemysłu energetycznego w Zagłębiu Dąbrowskim. Wówczas Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe „Hrabia Renard” uzyskało koncesję na wytwarzanie i sprzedaż energii elektrycznej dla gospodarstw domowych i oświetlenia ulicznego miasta Sosnowca. W Będzinie elektryfikacja przemysłu skutkowałą powstaniem Elektrociepłowni Będzin a wraz z nią m.in. takich zakładów jak: Tramwaje Śląskie S.A. – Tramwaje Elektryczne S.A. i Fabryka Przewodów Energetycznych S.A.

Położona w Będzinie Fabryka Przewodów Energetycznych S.A. należy do najstarszych zakładów prze-

mysłu kablowego w kraju. Jej początek sięga roku 1928, kiedy to Aleksander Goldstaub i Herman Norblin wspólnymi siłami założyli fabrykę kabli. Po II wojnie światowej zgodnie z założeniami gospodarki centralnie planowanej, fabryka przeszła w ręce Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Od 1999 roku FPE S.A. działa jako Spółka Skarbu Państwa. Obecnie jest na rynku uznanym producentem przewodów miedzianych, aluminiowych-gołych i izolowanych. Dodatkowo prowadzi hurtową sprzedaż odpadów i złomu. Znaczną część wspomnianych produktów przeznaczają na eksport. Fabryka Przewodów Energetycznych S.A. działa zgodnie z krajowymi i zagranicznymi normami (normy PN, IEC, DIN, BS, GOST, ASTM). Kapitał zakładowy szacuje się na 26 800 000 PLN.

Do dnia dzisiejszego zachowało się kilka obiektów z pierwszych lat jej funkcjonowania. Pod numerem Sielecka 1 można zaobserwować charakterystyczny ceglany budynek fabryczny, obecnie pokryty białym tynkiem.

Fot. arch. FPE S.A., arch. wyd.

Elektrociepłownia „Będzin” S.A.

W marcu 1909 roku sosnowiecki magistrat przekazuje Towarzystwu „Hrabia Renard” prawo do wytwarzania i sprzedaży energii elektrycznej w obrębie granic miasta. Na tej podstawie przy dawnej ul. Polnej (obok Teatru Zagłębia) wybudowano elektrownię prądu stałego o mocy 450 kW. Zgodnie z umową koncesyjną elektrownia – notabene pierwsza publiczna w Zagłębiu – po 35 latach miała przejść w posiadanie miasta. Miasto miało również prawo do pierwokupu po upływie lat 15.

W 1911 roku Towarzystwo, dla którego priorytet stanowiło górnictwo, postanowiło elektrownię odsprzedać Towarzystwu Akcyjnemu „Sosnowiecka Stacja Elektryczna” (założyciele: Maurycy Poznański, Antoni Stamirowski, Walter Blüthgen). W 1913 roku we wsi Małobądz rozpoczęto budowę kolejnej elektrowni. Trzy lata później w Małobądzu uruchomiono pierwszy turbozespół o mocy 5 MW oraz dwa kotły parowe.

Dwudziestolecie międzywojenne przynosi kolejne rozbudowy i zwiększanie mocy elektrowni. W 1922 elektrownia zostaje wchłonięta przez warszawski koncern Spółki Akcyjnej „Siła i Światło”. Równocześnie następuje zmiana nazwy na Elektrownia Okręgowa w Zagłębiu Dąbrowskim.

Po wybuchu II wojny światowej pracami kierowali Niemcy. Ogromne zapotrzebowanie na energię na rzecz armii skłoniło oku-

panta do dalszej rozbudowy elektrowni zgodnie z wcześniej przygotowanymi planami. Sytuacja uległa zmianie w 1943 roku, kiedy zaczęto prowadzić tzw. gospodarkę rabunkową.

Po wojnie elektrownia zaczęła prężnie się rozwijać. W 1949 zakład uznano za jedną z trzech najprężniej działających polskich elektrowni, a w 1954 zajęła pierwszą lokatę w kraju. Kryzys przyniosły lata 60. XX wieku. Wskutek powstawania nowych elektrowni o wyższych parametrach technicznych zmniejszono produkcję. Aby uniknąć zamknięcia, dyrekcja została zmuszona do zmiany funkcji elektrowni. Elektrownia z energetycznej przekształciła się w ciepłą, znaną pod nazwą Elektrociepłownia Będzin. Na przestrzeni lat 1970–1980 elektrociepłownię rozbudowywano. Powstały nowe kotły wodne i parowe oraz turbozespół ciepłowniczy. W tym czasie Elektrociepłownia Będzin była częścią Zespołu Elektrociepłowni Górnosląskich z siedzibą w Chorzowie. Następnie tworzyła „Zespół Elektrociepłowni Katowice”. W lipcu 1990 roku stała się samodzielnym przedsiębiorstwem państwowym. Trzy lata później przekształcono ją w jednoosobową Spółkę Skarbu Państwa o nazwie Elektrociepłownia „Będzin” S.A. Głównym udziałowcem spółki jest Envia Mittel-deutsche Energie AG.

Fot. arch. EC „Będzin” S.A., D. Kindler.

Tramwaje Elektryczne w Zagłębiu Dąbrowskim S.A.

Pierwsze projekty budowy linii tramwajowych w Zagłębiu pojawiły się już w końcu XIX wieku. I wojna światowa spowodowała przesunięcie tych planów do czasów II RP, kiedy to warszawski koncern „Siła i Światło S.A.” zwrócił się w tej sprawie do władz Sosnowca.

15 stycznia 1920 roku na plenarnym posiedzeniu Rady Miejskiej Sosnowca powołano Komitet Organizacyjny Budowy Tramwajów w Zagłębiu. Do komitetu weszli przedstawiciele czterech miast zagłębiowskich: Będzina, Czeladzi, Dąbrowy Górniczej, Sosnowca; oraz Sejmiku Powiatowego. Dwa lata później komisja utworzyła Towarzystwo Tramwajów Elektrycznych. W 1925 roku w wyniku połączenia spółki zagłębiowskiej ze śląską powstało Śląsko-Dąbrowskie Kolejowe Towarzystwo Eksploatacyjne – Spółka z o.o. W następnym roku prawa koncesyjne odstąpiono spółce Tramwaje Elektryczne w Zagłębiu Dąbrowskim S.A. W pierwszym etapie budowy długość sieci tramwajowej wynosiła 26 kilometrów i przebiegała przez Dąbrowę, Będzin, Sosnowiec, Czeladź i Szopienice. Dnia 2 marca 1931 roku nastąpiło połączenie zagłębiowskiej i śląskiej linii tramwajowej, po wybudowaniu wiaduktu nad torami stacji Sosnowiec Główny. Rozbudowę

kontynuowano w kolejnych latach. Powstał m.in. odcinek Milowice – Konstantynowo i wiadukt nad torami bocznicy kolejowej Gwarectwa Hr. Renard. Wraz z wybuchem wojny spółka przeszła w posiadanie okupanta hitlerowskiego. W 1945 roku podczas wycofywania Niemców zniszczono część torów i wiaduktów. Odbudowa trwała 5 lat.

Ze względu na skok industrialny trwający od 50. do 80. lat XX, koniecznością była budowa nowych linii tramwajowych. Uruchomiono odcinek linii 24 (od huty Milowice do kopalni Milowice), 26 (od ul. 1 Maja do Dańdówki i przez Niwkę do Mysłowic) i 27 (Dańdówki – Kilmontowa; Porąbki – Sosnowca, Kazimierza Górniczego – Sosnowiec). Kolejnym ważnym połączeniem była otwarta w 1976 roku linia Dąbrowa Górnicza Centrum – Huta Katowice. Kilka lat później tramwaje zaczęły kursować w dzielnicy Sosnowca – Zagórze.

Ważną zmianę w tramwajowej historii śląsko-zagłębiowskiej przynosi 1991 i 2003 rok. W 1991 spółkę wchłania Przedsiębiorstwo Komunikacji Tramwajowej (PKT) z siedzibą w Katowicach. Od 1 stycznia 2003 firma działa pod nazwą Tramwaje Śląskie S.A.

Fot. Tramwaje Śląskie S.A., Muzeum w Sosnowcu.

Dwór (spichlerz) w Dobieszowicach

Dwór w Dobieszowicach przez mieszkańców wsi nazywany jest dworkiem, belwederem, a nawet zamczyskiem. W dokumentacji administracyjnej funkcjonował pod nazwą „spichlerz”, prawdopodobnie pełniąc tę funkcję na przełomie XIX i XX wieku. Późnorenansowy, dwukondygnacyjny otynkowany budynek z kamienia został wzniesiony w końcu XVI lub na początku XVII wieku przez Jana Adolfa Frankenberga. Wielokrotnie zmieniał właścicieli, by ostatecznie trafić w posiadanie Donnersmarcków – słynnego rodu śląskich magnatów przemysłowych. W wyniku licznych zmian budynek zachował nieliczne stylowe detale architektoniczne, do których należy kamieniarka okienna i drzwiowa. W pomieszczeniach

zachowany jest strop belkowy i sklepienie krzyżowe. Na piętrze przy schodach znajduje się balustrada z przełomu XVIII i XIX wieku. W jednej z piwnic zachowany jest fazowany węgar portalu. W piwnicach odkryto również wejście do wykutego w skale tunelu, który miał prawdopodobnie służyć opuszczeniu budynku w razie napadu.

Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków jako zabytek klasy „0”. Obecnie w zabytkowych wnętrzach znajduje się na parterze sala ślubów urzędu stanu cywilnego, sala posiedzeń oraz biblioteka. W sali posiedzeń odbywają się zebrania wiejskie, zebrania stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz imprezy kulturalne.

Fot. ZeroJeden

Pałac „Saturna”

Pałac mieszczący się w Czeladzi przy ul. Dehnelów 2, jest obiektem o niebanalnej architekturze oraz bogatej historii. To tutaj znajdowało się biuro Towarzystwa Górniczo-Przemysłowego „Saturn” przeprowadzone z Łodzi do Czeladzi w 1906 roku a następnie dyrekcja kopalni węgla „Saturn”. Dzisiejszy pałac powstał w latach 1922–1923 po gruntownym powiększeniu skromnego budynku, który powstał w 1910 roku. Budynek budzi podziw swoją wyjątkową bryłą. Szczególną uwagę przyciąga rozbudowany portyk. Wsparty na czterech jońskich półkolumnach tympanon (wewnętrzne, trójkątne pole frontonu) wypełnia symbol kopalni – planeta Saturn. Nad półokrągłym balkonem znajduje się duży zegar, zwieńczony postaciami górników. Obok budynku rozciąga się park, który powstał równocześnie z budynkiem nowego pałacu.

Budownictwo towarzyszące obiektom przemysłowym rozwijało się dynamicznie od przejęcia kopalni „Saturn” w 1899 roku przez Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe „Saturn”, którego akcje znajdowały się w posiadaniu spolonizowanych przemysłowców niemieckiego pochodzenia, będąc jednym z nielicznych przedsiębiorstw zagłębiowskich prezentujących kapitał krajowy. Polsko-niemiecka ko-

alicja interesów do wybuchu drugiej wojny światowej potrafiła pogodzić interesy właścicielskie skierowane na zysk z poprawą warunków socjalnych górników i ich rodzin, co nie może wymazać z pamięci ostrych konfliktów interesów ekonomicznych i politycznych, towarzyszących im strajków i bolesnych interwencji policji.

W dniu 24 października 1997 roku Kopalnia Węgla Kamiennego „Saturn” S.A. przekształcona rok wcześniej w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa sprzedaje część należącej do niej nieruchomości – działkę nr 3/6 położoną przy ul. Dehnelów 2 i zabudowaną trzykondygnacyjnym budynkiem biurowym o charakterze pałacowym prywatnemu biznesmenowi. Od tego momentu właściciel nieruchomości dąży do zachowania niepowtarzalnej pałacowej architektury oraz stale rozszerza jej funkcje, przekształcając go w centrum konferencyjno-biznesowe oraz rekreacyjne, które czynią go wizytówką nie tylko miasta Czeladź, lecz również całego regionu.

Kopalnia „Saturn”

Kopalnia powstała na terenie części czeladzkiego folwarku plebańskiego sprzedanego w roku 1869 przez rząd rosyjski warszawskiemu prawnikowi Ludwikowi Kozłowskiemu. Nowemu właścicielowi, który ok. 1872 roku znalazł pokłady węgla kamiennego na głębokości 122 m nie udało się rozpocząć eksploatacji tego kruszcu ze względu na wysokie koszty koniecznych inwestycji. Dodatkowy konflikt z władzami carskimi skłonił Kozłowskiego do sprzedaży własności księciu Hugonowi von Hohenlohe zu Oehringen w roku 1874.

Większe możliwości finansowe nowego właściciela oraz nowoczesne

technologie doprowadziły w 1887 roku do wybitcia pierwszego szybu i uruchomienia wydobywania węgla na głębokości 150 metrów. W ciągu 10 lat, po zastosowaniu pomp i wyciągowych maszyn parowych wydobywanie węgla wzrosło z 2,6 tys. ton do 400 tys. ton, a w kopalni pracę znalazło 1160 górników.

1 kwietnia 1899 roku Hohenlohe zu Oehringen sprzedał kopalnię grupie łódzkich właścicieli zakładów włókienniczych rodzinie Scheiblerów, Alfredowi Biedermanowi, Julianowi Heinzlowi, Julianowi Kunitzerowi, Edwardowi Herbstowi oraz Stanisławowi Reichertowi z Sosnowca, którzy 1 kwietnia 1899 roku założyli Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe „Saturn”, z zarządem mieszczącym się do 1906 roku w Łodzi, a następnie przeniesionym do Czeladzi. W skład Towarzystwa wchodziło 12 podmiotów, wśród których największym do 1914 roku była kopalnia „Saturn”. Obok niej w skład

Towarzystwa wchodziły kopalnie „Jowisz” w Wojkowicach Komornych oraz „Mars” w Łągiszy. W przededniu I wojny światowej w kopalni „Saturn” było zatrudnionych ponad 2000 osób, a wydobycie wynosiło 833 tys. ton węgla. Po zakończeniu wojny i włączeniu Górnego Śląska do Polski nastąpiło osłabienie sytuacji ekonomicznej Zagłębia, niedoinwestowanego w porównaniu do gospodarki śląskiej, w tym górnictwa.

Okres okupacji hitlerowskiej był niepomysłny dla kondycji finansowej kopalni. Po styczniowej ofensywie i wyzwoleniu Zagłębia prace na kopalni podjęto już 7 lutego 1945 r. W 1950 roku zmieniono nazwę kopalni „Saturn” na „Czerwona Gwardia”. W 1973 roku połączono kopalnię „Czeladź” z kopalnią „Milowice” w Sosnowcu w jeden zakład pod nazwą KWK „Milowice – Czeladź” by w 1975 roku połączyć je z „Czerwona Gwardia”. Zmiany organizacyjne i moder-

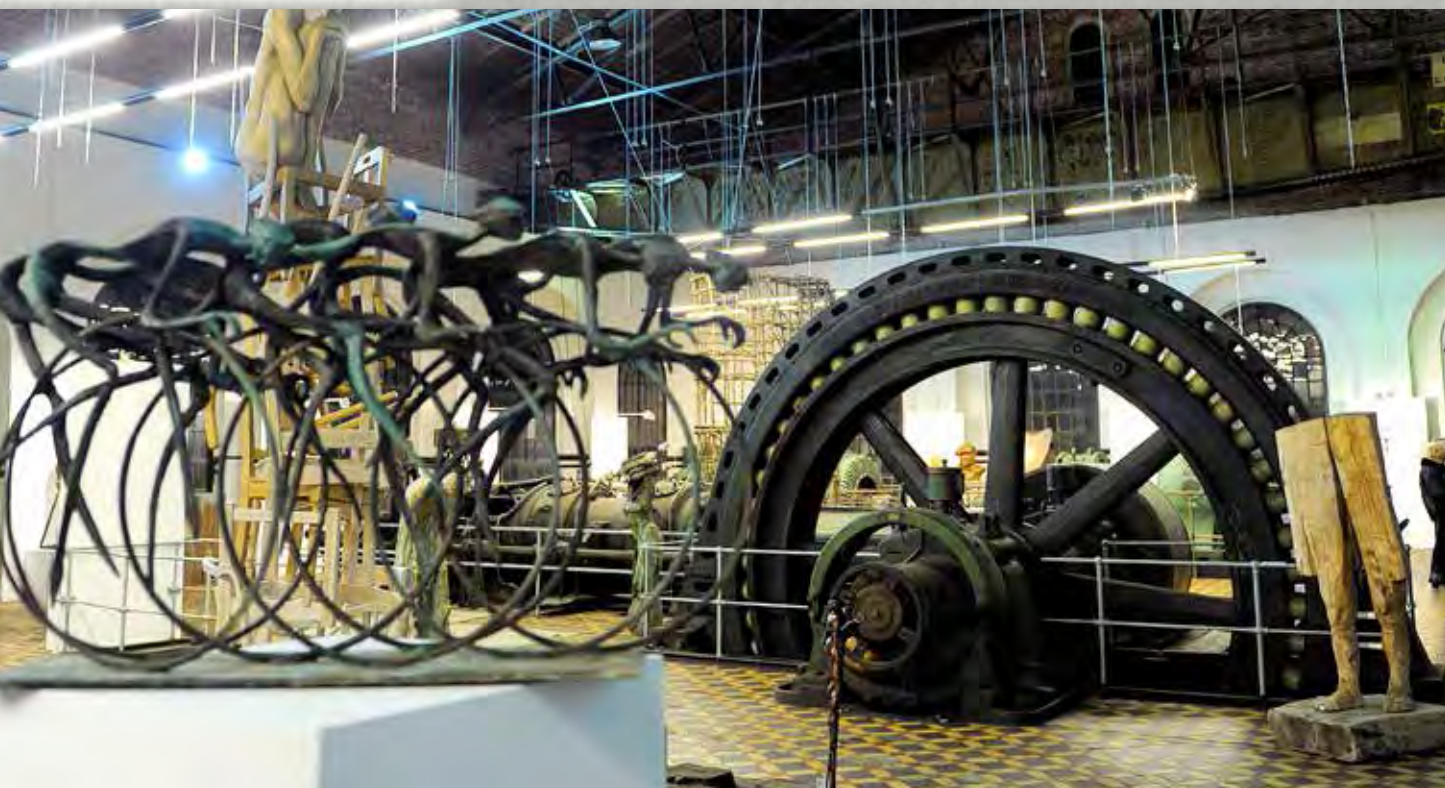
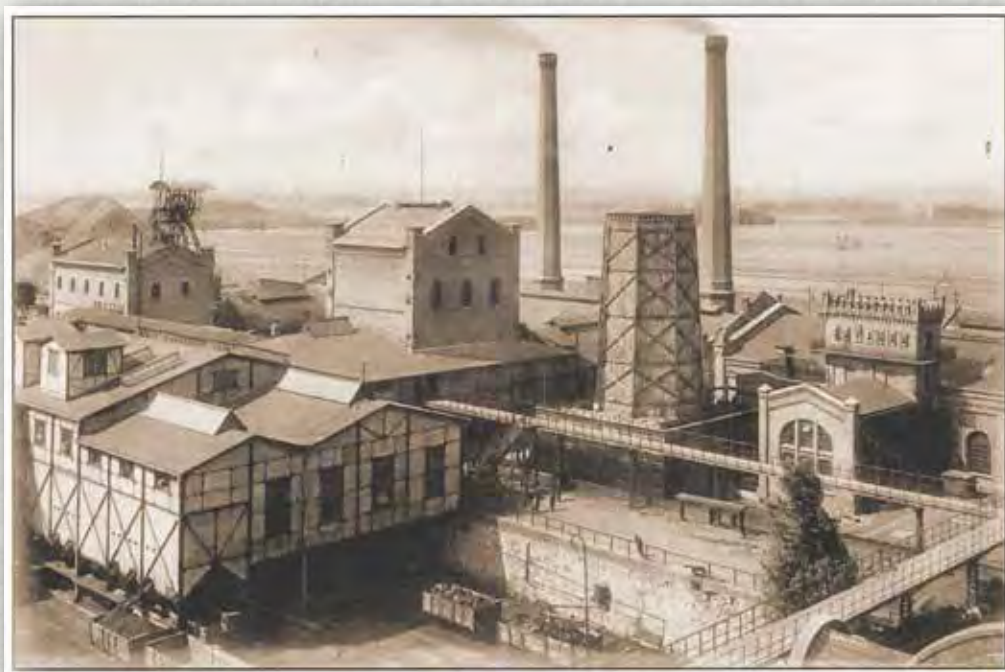

nizacja kopalni tylko na pewien czas poprawiły jej poziom wydobycia. W 1976 roku wyniosło ono 13 tys. ton na dobę, by na początku lat 90. spaść do poziomu 4 tys. ton. Zmiany ustrojowe po 1989 roku przyniosły kopalni powrót do historycznej nazwy „Saturn” w dniu 1 stycznia 1990 roku. Urynkowanie gospodarki, wysokie koszty wydobycia węgla przy zmniejszającym się wydobyciu doprowadziły do postawienia Kopalni Węgla Kamiennego „Saturn” w stan likwidacji. Ostatni wagon z urobkiem wyjechał na powierzchnię 31 grudnia 1996 roku. 19 września 2003 roku prawo użytkowania wieczystego terenów i obiektów po KWK „Saturn” przeniesiono na gminę Czeladź z wyjątkiem terenu, na którym od 2001 roku rozpoczął działalność Centralny Zakład Odwadniania Kopalń należący do Spółki Restrukturyzacji Kopalń S.A.

Fot. arch. wyd.

Elektrownia Kopalni „Saturn”

Szczególną rolę w początkowym okresie rozwoju kopalni „Saturn” odegrał Jan Brzostowski, zatrudniony w 1899 r. przez Towarzystwo Saturn jako zawiadowca kopalni w Czeladzi. Największym osiągnięciem Brzostowskiego było zelektryfikowanie kopalni „Saturn” i „Jowisz”. To właśnie w tym czasie uruchomiona zostaje elektrownia o mocy dwóch megawatów, co umożliwiło wyposażenie zakładów w elektryczne maszyny wyciągowe i trację podziemną. W uznaniu zasług, Jan Brzo-

i pierwszych urządzeń elektrycznych. Na uwagę zasługuje zabytkowy parowy wyciąg szybowy z 1897 r., który tłoczył powietrze dla pracujących pod ziemią górników. W 1958 r. rozdzielnię przebudowano, instalując na osi wału bębna linowego dwa silniki elektryczne. Pozwoliło to na eksploatację urządzenia zarówno na napędzie elektrycznym, jak i parowym. Dzięki temu maszyna przetrwała w niemal niezmiennym stanie do dnia dzisiejszego. Galeria pełni także rolę salonu wystawowego.

*Fot. arch. wyd.,
Z. Sawicz*

stowski zostaje akcjonariuszem przedsiębiorstwa, a w 1906 roku dyrektorem technicznym.

W 1904 roku rozpoczęto również elektryfikację systemu odwadniania, sprowadzając pompy odśrodkowe z elektrycznym napędem, a w kilka lat później zelektryfikowano też maszyny wyciągowe w dwóch szybach. W 1911 roku zakończono prowadzoną w kilku etapach modernizację i mechanizację sortowni. Rok później na niektórych trasach wprowadzono podziemny przewóz elektryczny. Wszystko to stawiało kopalnię na jednym z pierwszych miejsc w Zagłębiu pod względem nowoczesności.

W chwili obecnej budynek elektrowni jest siedzibą Galerii Sztuki Współczesnej „Elektrownia”. Jego wnętrze zajmuje ekspozycja maszyn parowych

Osiedle Robotnicze „Piaski”

Osiedle zostało wybudowane przez Francuzów w latach 1882–1885, a następnie rozbudowane w okresie międzywojennym. W jego skład wchodzi budynki mieszkalne przeznaczone dla robotników i urzędników kopalni oraz budynki użyteczności publicznej, takie jak dom katolicki (dawna szkoła), kościół parafialny p.w. Matki Bożej Bolesnej wraz plebanią, dawny klub urzędniczy, a nawet kapliczka na skrzyżowaniu ulic Kościuszki i Francuskiej.

Obiekty te posiadają proste, mało zróżnicowane bryły. Są to budynki podpiwniczone, ze stropami cera-

micznymi nad piwnicami i drewnianymi nad mieszkaniami. Ściany zewnętrzne wykonane zostały z cegły lub kamienia w większości z ubogim detalem architektonicznym (opaski, lizeny, gzymsy, cokoły) wykonanym z cegły ceramicznej.

W przypadku tego osiedla należy właściwie mówić o trzech koloniach. Pierwszą stanowi bezładna kolonia robotniczych familoków usytuowanych na południowy wschód od dawnej kopalni, z symetrycznym osiedlem robotniczym wraz z parkiem, stadionem, szkołą, szpitalem i neoromańskim kościołem oraz nietypowym osiedlem kamiennych domów w północno-wschodniej części Pia-

sek. Tak zwane „białe domy” stanowią unikatową kolonię jak na warunki całej aglomeracji. Na południe od osiedla z kościołem znajduje się neogotycki pałac właścicieli kopalni oraz pomnik, upamiętniający tragiczne wydarzenia z 1924 roku, kiedy od kul policjantów, tłumiących strajk zginęło czterech górników.

Mimo różnorodnego wyglądu, Piaski stanowiły zwartą osadę domów kopalnianych i chociaż kopalni dawno już nie ma, znakomita większość budynków

mieszkalnych przetrwała do dnia dzisiejszego. Kolonia „Piaski” objęta jest ochroną wojewódzkiego konserwatora zabytków, jako typowe osiedle robotniczo-urzędnicze z lat przedwojennych.

Fot. arch. wyd.

Pałac „Pod Filarami”

Budynek ten, dawna willa naczelnego dyrektora kopalni „Saturn”, wybudowany został w 1923 roku w stylu neoklasycystycznym w bliskim sąsiedztwie Pałacu „Saturna” siedziby Towarzystwa Górniczo-Przemysłowego „Saturn”, budynku straży ogniowej, domów urzędniczych i osiedla robotniczego kopalni „Saturn”.

W okresie międzywojennym budynek pełnił funkcję domu mieszkalnego zarządcy kopalni (dyrektora). W swej konstrukcji przypomina dwór lub pałac z przełomu XVIII/XIX stulecia. Charakteryzuje się lekkością i elegancją architektoniczną. Parterową bryłę budynku uzupełniają łamany, mansardowy dach. Oba skrzydła zakończone są charakterystycznymi dla polskiej architektury dworkowej, alkierzami zwieńczonymi kwiatonami. Portyk z czterema jońskimi kolumnami wspierającymi balkon i tympanon, jest świadectwem wyjątkowego kunsztu twórcy tej perełki architektury.

Hol czeladzkiego pałacu „Pod Filarami” to po „Sali Lustrzanej” najciekawsze pomieszczenie wewnątrz tej wspianej budowli. Zaraz po przekroczeniu progu drzwi wejściowych uwagę przykuwa piękny kaflowy kominek oraz niezwykle witraż, zdobiący sufit holu. Przedstawia on spadające z drzewa liście, a jego projektantem jest Krzysztof Powalka. Bezpośrednio z tego miejsca dostać można się do „Sali Lustrzanej” – wyjątkowego miejsca, w którym odbywają się uroczyste wydarzenia mające miejsce w Czeladzi.

Od roku 1996 budynek jest własnością gminy i został gruntownie odremontowany. W sierpniu 2006 roku przed pałacem wybudowana została fontanna, której centralną postacią jest „Chłopiec z łabędziem” – kopia rzeźby Theodora Erdmanna Kalidego, jednego z najwybitniejszych rzeźbiarzy niemieckich XIX wieku.

1 marca 2009 roku budynek, w którym znajdowały się zbiory Czeladzkiej Izby Tradycji został siedzibą Muzeum Saturn. Do chwili obecnej, w wyniku prężnej działalności Czeladzkiej Izby Tradycji zgromadzono wiele eksponatów dokumentujących działalność istniejących ponad 100 lat czeladzkich kopalń, ale również przedmioty codziennego użytku, zdjęcia, dokumenty i innego typu archiwalia. Stanowią one podstawę zbiorów muzealnych, tworząc tym samym podwaliny do systematycznie pozyskiwanych i rozbudowywanych w przyszłości muzealiów. Stworzony został także księgozbiór wydawnictw o Czeladzi i regionie Zagłębia Dąbrowskiego.

Budynek pałacu znajduje się w Czeladzi przy ul. Dehnelów 10.

*Muzeum „Saturn” w Czeladzi,
Fot. arch. wyd.*

Fabryka Gwoździ, Drotu, Śrub Wszelkiego Rodzaju, Podkówek i Zatyczek – Bracia Schein

Największy wpływ na rozwój przemysłu w Sławkowie w XIX wieku wywarła Fabryka Gwoździ, Drotu, Śrub Wszelkiego Rodzaju, Podkówek i Zatyczek odkupiona przez braci Schein w 1899 roku od Jana Michała Zeitlera.

9 listopada 1850 roku osiadły w Sławkowie pruski przemysłowiec Jan Michał Zeitler zakupił prawo użytkowania wieczystego gruntów położonych nad Białą Przemszą, w granicach wsi Krzykawka, w osadzie młynarskiej „Marianka” w celu wybudowania fabryki drotu. Z upływem czasu obok drotu w fabryce zaczęto produkować gwoździe, śruby i łańcuchy, a w latach 60. XIX wieku uruchomiono technologię wytopu żelaza. W 1881 fabryka zatrudniała 90 pracowników, a jej roczna produkcja osiągnęła wartość 100 tys. rubli. Dynamiczny rozwój zakładu rozpoczął się po przejściu go w roku 1899 przez braci Schein z Będzina. W przededniu

I wojny światowej zatrudnienie w fabryce wynosiło 500 osób. W okresie I wojny światowej z uwagi na profil produkcyjny fabryka pozostawała pod zarządem wojskowym. Dopiero w roku 1921 została zwrócona właścicielom. Stan zatrudnienia w okresie międzywojennym sięgał 1000 osób, a produkcja wynosiła ponad 1600 ton wyrobów miesięcznie. Fabryka rozwijała się również w okresie wielkiego kryzysu dzięki zamówieniom zagranicznym z Ameryki Południowej, Skandynawii, Afryki Środkowej oraz Związku Radzieckiego, a także produkcją na potrzeby górnictwa węglowego w Zagłębiu Dąbrowskim i województwie śląskim.

Po II wojnie światowej i okresie zarządu niemieckiego w 1946 roku fabryka przejęta została na rzecz skarbu państwa i do końca 1953 roku nosiła nazwę „Zakłady Wyrobów z Drotu”, a w latach 1954–1994 – „Fabryka Wyrobów Metalowych”. W 1994 przedsiębiorstwo państwowe przekształcono w spółkę akcyjną Zakłady Wyrobów Metalowych S.A., a we wrześniu 1995 r. akcje wniesiono do Narodowego Funduszu Inwestycyjnego „Fortuna”.

Od roku 1999 udziałowcami ZWM S.A. stały się firmy wchodzące w skład Grupy Kapitałowej Poland Alloys, a w końcu roku 2010 nastąpiło kolejne przekształcenie właścicielskie i majątek produkcyjny został wniesiony do firmy MATSERWIS Sp. z o.o.

Zakład Walcowni i Giserni pod Sławkowem

Zakład, potocznie nazywany „walcownią sławkowską”, funkcjonował w latach 1826–1888. Powstał nad Białą Przemszą w latach 1825–1826 w rezultacie włączenia Sławkowa do rządowych planów rozwoju przemysłu cynkowego. Sama walcownia blach cynkowych wraz z odlewnią żelaza znajdowała się według ówczesnych granic administracyjnych Królestwa Polskiego na terenie gminy Bolesław, natomiast

dle robotnicze „Walcownia” liczące 61 domów w tym 30 murowanych, w których zamieszkiwało 626 osób. Pod koniec swego istnienia zakład dawał zatrudnienie 136 robotnikom i produkował wyroby cynkowe o wartości 120 tys. rubli rocznie. Ostatecznie zakład zamknięto w 1888 roku.

Zakład Walcowni i Giserni został wpisany do rejestru zabytków a w jego skład wchodzi: budynek dawnej hali głównej walcowni blach cynkowych, budynek dawnego magazynu (obecnie mieszkalny) oraz budynek mieszkalny.

W skład całości założenia wchodzi również pozostałości dawnego systemu napędowego w postaci kanału dopływowego i odpływowego wraz z resztkami śluz na Białej Przemszy.

*Fot. UM Sławków, arch. DKD-MOK,
E. Stillberg*

zarząd zakładu znajdował się w Sławkowie. Walcownia i Gisernia pod Sławkowem była drugim po walcowni w Białogonie tego typu zakładem w Królestwie Polskim. W roku 1833 z inicjatywy Banku Polskiego przeprowadzono pierwszą modernizację walcowni, instalując drugie koło i dwa walce, a drugi etap inwestycyjny w 1870 r. polegał na zamontowaniu następnego koła i trzeciej pary walców. Obok walcowni zbudowano odlewnię żeliwa, budynki magazynowe, pomieszczenia dla walcistrzów. Z czasem obok zakładu powstało osie-

Kopalnia „Józef” w Sławkowie

Kopalnia założona w 1875 r. w Burkach koło Sławkowa przez spółkę dziedzica wsi Okradzionów Bogusława Przybylskiego i berlińskiego przemysłowca Juliusza Aleksandra działała w latach 1875–1923. W 1881 roku razem z sąsiednią małą kopalnią sławkowską „Garncarka” zatrudniały 25 osób i wydobyły ok. 870 ton węgla i z przerwami funkcjonowały do końca lat 80. XIX wieku. W jednej z tych kopalń pracowała maszyna parowa służąca do wypompowywania wody.

W 1891 roku kopalnia „Józef” została sprzedana Sosnowieckiemu Towarzystwu Kopalń i Zakładów Hutniczych, które

dzierżawiło kopalnię różnym przedsiębiorcom prywatnym. W 1915 dzierżawcą kopalni został Kazimierz Kostecki, który połączył ją linią kolejki wąskotorowej z koleją dęblińsko-dąbrowską, co pozwoliło na zwiększenie wydobycia węgla. Kolejka funkcjonowała razem z kopalnią „Józef” do 1924 roku. Po jej demontażu i wyrównaniu korony nasypu, powstała w jej miejscu droga łącząca stację kolejową w Sławkowie z osiedlem Niwa. Dzisiaj nosi ona nazwę ulicy Hrubieszowskiej. Kopalnia nie wytrzymała jednak konkurencji z dużymi kopalniami zagłębiowskimi i w grudniu 1923 została zamknięta. Pod koniec swego istnienia zatrudniała ok. 100 osób.

Fot. „Dzieje Sławkowa” wyd.
F.Kiryk, E. Stillberg.

Dworzec kolejowy w Sławkowie

Ważnym wydarzeniem dla Sławkowa było wybudowanie w latach 1882–1885 kolei Iwanogrodzko (dęblińskiej)-dąbrowskiej, łączącej Dęblin z Dąbrową Górniczą. Tym samym Sławków otrzymał bezpośrednie połączenie nie tylko z gubernialnymi Kielcami i powiatowym Olkuszem, ale co ważniejsze z Zagłębiem Dąbrowskim. Od 1885 roku mieszkańcy Sławkowa mogli codziennie dojeżdżać do pracy w kopalniach i fabrykach Zagłębia. Wówczas też dla pożytku podróżnych wybudowano w Sławkowie budynek stacyjny IV klasy. Kolej przez ponad 100 lat stała się główną arterią komunikacyjną łączącą Sławków ze światem.

*Fot. UM Sławków, arch. DKD-MOK,
MsSpectre*

Kopalnia „Jowisz”

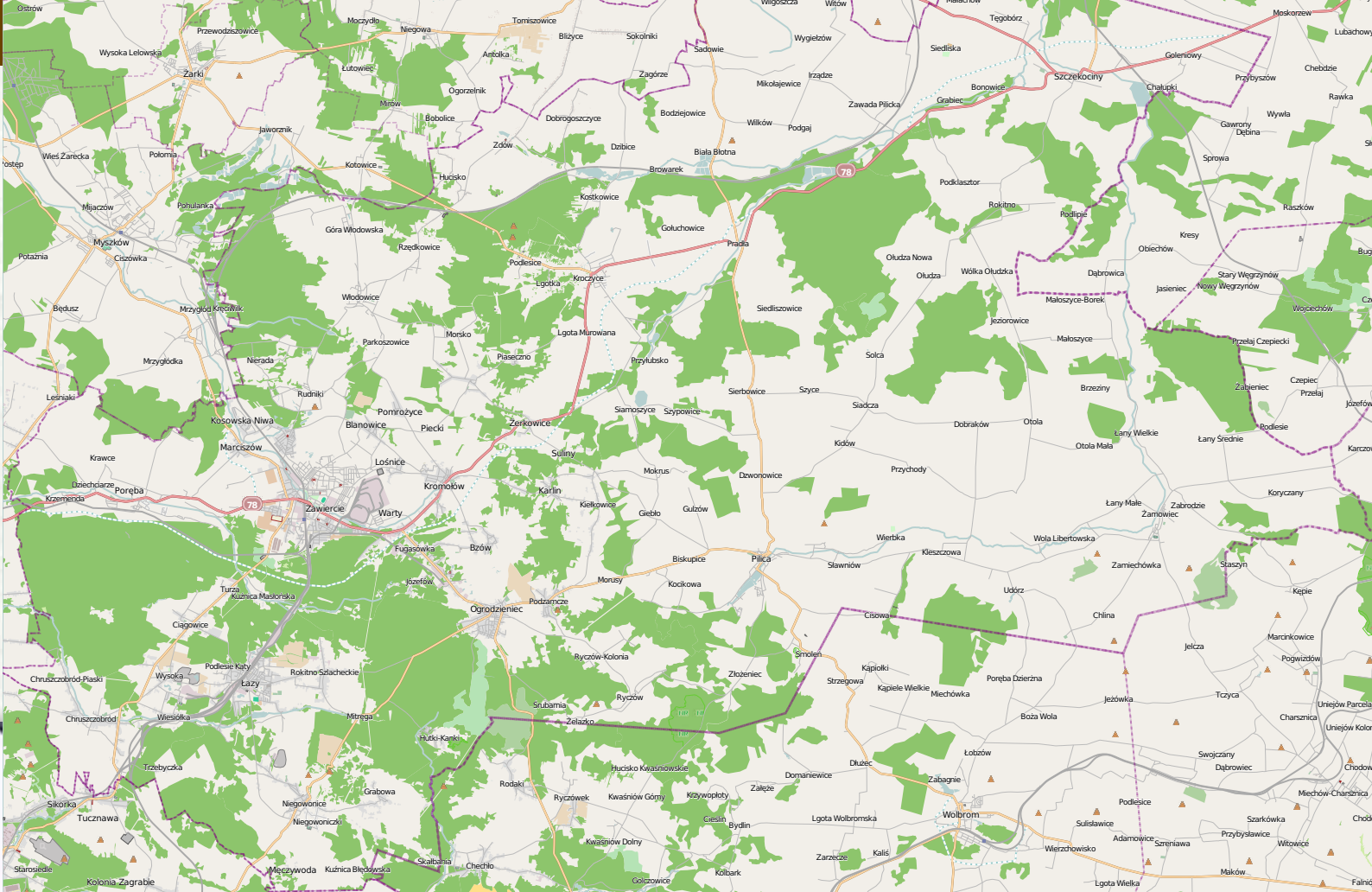
Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe „Saturn” założone przez właścicieli największych łódzkich zakładów włókienniczych 1 kwietnia 1899 roku rozpoczęło swą ekspansję od przejęcia kopalni „Saturn” w Czeladzi. Dwa lata później Jan Alfons Surzycki, główny dyrektor Towarzystwa wydzierżawił tereny pod budowę przyszłej kopalni „Jowisz” w Wojkowicach. W latach 1902–1907 przystąpiono do głębieńszybów „Karol” i „Edward”, które oddano do użytku w roku 1911. Wybudowano także warsztaty mechaniczne, stolarskie, kuźnię oraz pięć domów mieszkalnych.

Otwarcie kopalni nastąpiło w 1910 roku, a dwa lata później wydobyto pierwszą tonę węgla. W 1914 roku Niemcy zniszczyli urządzenia w szybach, ale cztery miesiące później wznowiono wydobywanie. Wkrótce zaczęto montować nowocześniejsze urządzenia: pierwszy raz do obudowy chodników użyto tzw. betonitów, czyli betonowych belek, konie wydobywające węgiel na powierzchnię zastąpiono taśmociągami i kolejką oraz uruchomiono elektrownię. W 1918 roku wydobyto ok. 150 tys. ton węgla, dzięki czemu kopalnia stała się liderem w Zagłębiu. W czasie II wojny światowej zakład przejął pruski koncern Preussag, a nazwę zakła-

du zmieniono na „Jupiter”. Nazwa „Jowisz” powróciła po 1945 roku wraz z nacjonalizacją kopalni i włączeniem jej w skład Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego w Sosnowcu. 1 października 1982 roku „Jowisz” wszedł w skład Sosnowieckiego Zrzeszenia Węgla Kamiennego, później – Dąbrowskiego Gwarectwa Węglowego, by po ich likwidacji w 1989 roku stać się samodzielnym przedsiębiorstwem państwowym. W tym czasie Kopalnia wydobywała 1 mln ton węgla rocznie. Podczas kolejnej reorganizacji „Jowisz” wszedł w skład Bytomskiej Spółki Węglowej. 17 grudnia 1997 roku Bytomska Spółka Węglowa S.A. w Bytomiu oraz KWK „Jowisz” Sp. z o.o. utworzyły Zakład Górniczy „Wojkowice” Sp. z o.o. Zatrudnienie w nim znalazło ok. 1200 byłych pracowników KWK „Jowisz”. 1 lipca 2000 roku KWK „Jowisz” Sp. z o.o. w likwidacji stała się głównym realizatorem procesu likwidacji całego obszaru byłej kopalni „Jowisz”. Ostatnią tonę węgla wydobyto w 2000 roku, a sześć lat później ostatecznie zakończono likwidację kopalni.

*Fot. arch. UM Sławków,
M. Rackelhuhn*

POWIAT ZAWIERCIAŃSKI

Dworzec PKP

Najstarszą placówką komunikacyjną w Zawierciu jest Dworzec PKP. W 1871 r. Edmund Zacherta sprzedał grunty pod jego budowę, a rok później powstał w tym miejscu dworzec drewniany. Pierwszy dworzec murowany wybudowano w 1890 r., lecz był on znacznie mniejszy od dzisiejszego. Dopiero około roku 1910–1912 rozpoczęto budowę obecnego dworca. Jego projektant, inż. Czesław Domaniński był głównym projektantem Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Budowę zakończono w 1914 r. z okazji 300-lecia panowania carów z rodu Romanowych.

Początkowo stacja dysponowała jednym peronem. Budynek dworca miał tak solidną konstrukcję, że nie zniszczył go nawet wybuch amunicji w wagonach przy stacji 2 czerwca 1945 r. W latach 70. i 80. XX w. został przebudowany. Powstały nowe perony, wybudowano przejście podziemne łączące ul. 3 Maja z ul. Towarową.

W budynku dworca znajduje się kilkadziesiąt pomieszczeń: między innymi poczekalnia, kasy biletowe, WC, pomieszczenia administracji i ochrony dworca oraz Centrum Informacji Miejskiej. W północnym skrzydle dworca działa także pizzeria. Od 1933 r. siedzibę miał tu Teatr Lalek „Baj-Baju”, a także świetlica dworcowa dla dzieci i młodzieży. Założycielem teatrzyku był Wacław Piechowski. Pierwszy występ dla dzieci odbył się 2.12.1934 r. w świetlicy pracowniczej kolejarzy stacji Zawiercie. Po wojnie, we wrześniu 1947 roku, w tejsze świetlicy reaktywował swoją działalność, by całkowicie ją zakończyć

w 1975 roku. W latach 60. w budynku dworca znalazła także swoje lokum Państwowa Komunikacja Samochodowa w Zawierciu, która zajmowała pomieszczenia dworca aż do swej upadłości w 2010 roku. Charakterystycznym ornamentem poczekalni PKS były socrealistyczne malowidła, które po upadku zawierciańskiego przedsiębiorstwa trafiły do muzeum socrealizmu w Kozłówce. W roku 2012 dworzec został gruntownie wyremontowany.

Fot. arch. J. i S. Gębka, Ł. Czop

Huta Szkła Gospodarczego w Zawierciu

Huta powstała w roku 1884 i była wtedy niewielkim zakładem wyposażonym w jeden piec donicowy. W końcu lat 70. XIX w. zakład przeszedł na własność A. Grylaka, który następnie sprzedał go Markusowi Holenderskiemu i Samuelowi Mendelsohnowi. Ci ostatni zaś odsprzedali hutę firmie Reich i S-ka za cenę 10 tysięcy rubli. Firma ta znana była jako wiodący producent szkła, posiadający wiele zakładów w Czechach i na Morawach, a pod jej zarządem zawierciańska huta rozwinęła się w nowoczesny zakład produkcyjny. Powstały nowe hale, magazyny, budynki administracyjne oraz domy mieszkalne dla sprowadzanych z Czech i Moraw robotników. Według danych z roku 1888 podstawowymi produktami huty były lampy, wazony i serwisy stołowe, cechujące się wysoką jakością i poziomem zdobnictwa. Szkło oświetleniowe było jednak najważniejszą specjalnością firmy. Placówki handlowe firmy Reichów rozsiane były po całej Europie oraz w Nowym Jorku; produkcja i zbyty rosły. Zatrudnienie w zawierciańskiej hucie szkła wynosiło około roku 1905 blisko 700 osób. W 1900 roku powołano Towarzystwo Akcyjne

Fabryki Szkła w Zawierciu. W 1912 roku wzniesiono budynek dwuklasowej szkoły fabrycznej (obecnie Miejska Szkoła Podstawowa nr 4 im. Mikołaja Kopernika). Po I wojnie światowej wywiezione przez Niemców wyposażenie powróciło do zakładu, a produkcja znów ruszyła. W okresie międzywojennym dokonano wielu modernizacji, które poprawiły warunki pracy, a zakład nie odczuł szczególnie dotkliwie skutków Wielkiego Kryzysu lat 30. Nie przzerwano dotychczasowej działalności także i podczas okupacji hitlerowskiej. W roku 1946 huta szkła w Zawierciu została znacjonalizowana, a jej asortyment poszerzono o szkło gospodarcze. Zakład był stale modernizowany i rozbudowywany, a w latach 60. wybudowano bloki mieszkalne dla pracowników. Dalsze modernizacje dokonane w latach 1971–1979 przyczyniły się do znakomitej kondycji finansowej zakładu. W 1998 roku Huta Szkła Gospodarczego w Zawierciu została przekształcona w spółkę akcyjną.

Szkoła Szklarska

Szkoła dla dzieci pracowników Huty Szkła Gospodarczego, zwana później Szkołą Szklarską, wzniesiona została w 1912 roku z inicjatywy dyrektora Towarzystwa Akcyjnego Fabryki Szkła w Zawierciu, Teodora Mioduszewskiego, a oddana do użytku rok później. W czasie I wojny światowej w budynku tym działał niemiecki szpital, zaś podczas II wojny światowej w szkole tej uczyły się niemieckie dzieci. Po wojnie szkoła została rozbudowana, w roku 1965 oddano do użytku 10 nowych sal lekcyjnych i zainstalowano centralne ogrzewanie.

Obiekt zbudowano z czerwonej cegły klinkierowej na podmurówce wapiennej.

Fot. arch. J.iS. Gębka, arch. wyd.

Dawne Osiedle Towarzystwa Akcyjnego „Zawiercie”

Działalność Towarzystwa Akcyjnego „Zawiercie” miała ogromne znaczenie dla szybko rozwijającej się osady robotniczej. Jednym z jej najwybitniejszych tego przejawów była budowa przez TAZ osiedla robotniczego, zaspokajającego wszystkie potrzeby mieszkańców. Osiedle to, razem z innymi budynkami wzniesionymi przez Towarzystwo, tworzy spójny układ urbanistyczny.

Zarząd TAZ rozpoczął rozmowy w sprawie kupna gruntów pod przyszłe osiedle na przełomie czerwca i lipca 1878 roku. Rok później nabyte zostały od bankiera Zygmunta Pringsheima nieruchomości warte 8700

rubli. Zaplanowano regularny układ ulic i placów oraz miejsca na podwórka i zabudowania gospodarcze przy każdym domu. Projektantem osiedla był inżynier Bigoszewski, a po jego śmierci P. Munch. Budowa rozpoczęła się w roku 1880 i trwała do 1910 roku.

Budynki mieszkalne przeznaczone dla robotników to jednopiętrowe, szare kamienice, w których znajdują się jednorodzinne mieszkania. W zachodniej części osiedla znajduje się natomiast zbudowany z czerwonej cegły klinkierowej budynek dla inteligencji technicznej pracującej w TAZ. Oprócz budynków pracowniczych, w skład całego układu wchodzi m.in.: szkoła, Resursa Kucharska, Dom Ludowy, Łaźnia Miejska oraz Pałacyk Szymańskiego wraz z przyległym do niego parkiem.

Dom Ludowy

Wybudowany w latach 1904–1907 Dom Ludowy zamyka od strony północno-wschodniej cały układ urbanistyczny osiedla TAZ. W 1906 r. budynek służył za siedzibę Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, a przez prawie 90 lat pełnił funkcję lokalnego ośrodka kultury – działała w nim sala widowiskowa na 420 miejsc z zapleczem dla aktorów, a w latach PRL także kino „Włókniarz”. W roku 2002 dobudowano nowe pomieszczenia, z przeznaczeniem na lokale handlowe. Obecnie w budynku tym działa sklep „Biedronka”, lokal gastronomiczny oraz inne punkty działalności gospodarczej.

Fot. arch. J. i S. Gębka, D. Kindler.

Łaźnia Miejska

Łaźnia została wybudowana w roku 1908 kosztem 12 tysięcy rubli. Podobnie, jak większość budynków publicznych kompleksu TAZ utrzymana jest w stylu neogotyckim. Mury wykonane z cegły klinkierowej na wapiennym podmurowaniu. Pełniła swoją funkcję do roku 1978, później w budynku tym działał Miejski Zarząd Budynków Mieszkalnych, zakład pogrzebowy MPGKiM, inspektorat GUS oraz kancelaria notarialna.

Fot. arch. J.i.S. Gębka, arch. wyd.

Resursa Kupiecka

Wybudowana została w latach 1889–1901 w stylu klasycystycznym. Za materiał posłużyła otynkowana cegła.

Było to miejsce spotkań elit związanych z TAZ i aż do wybuchu II wojny światowej stanowiła ważny ośrodek życia kulturalno-towarzyskiego miasta. W latach okupacji hitlerowskiej otwarto tam Dom Niemiecki, a po 1945 roku budynek został przejęty przez Skarb Państwa. W latach 1949–1962 mieściła się w nim siedziba Zarządu Miejskiego i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, w latach 1962–1977 – Sądu Powiatowego, a później Rejonowej Dyrekcji Inwestycji. Obecnie ma tam siedzibę m.in. oddział banku PKO BP.

Fot. arch. J. i S. Gębka, M. Kubara.

Szkoła TAZ

Szkoła przeznaczona dla dzieci pracowników TAZ wybudowana została w latach 1906–1907. Jest to zabytek klasy zerowej i najstarszy budynek szkolny w Zawierciu, zbudowany w stylu szwedzkiego neogotyku. Obiekt zaprojektował warszawski architekt Hugo Kudera; zbudowany został z czerwonej, nieotynkowanej cegły klinkierowej z pełną białą fugą.

Szkołę wybudowano dzięki poparciu ówczesnego dyrektora Towarzystwa Akcyjnego „Zawiercie” Piotra Strzeszewskiego oraz opodatkowaniu się wszystkich robotników TAZ-u w wysokości 1% ich miesięcznych zarobków, co dało kwotę 60 tysięcy rubli, zaś całościowy koszt budowy i wyposażenia szkoły wyniósł 150 tysięcy rubli. Na początku swego istnienia

był to najnowocześniejszy budynek szkolny na terenie Zagłębia i, jak na swoje czasy, niezwykle funkcjonalny: miał przestronne korytarze, 22 izby szkolne, salę gimnastyczną, centralne ogrzewanie, elektryczne oświetlenie i dzwonek, kanalizację, szkolny kinematograf, a nieco później nawet i telefon. Był w stanie pomieścić 1000 uczniów. W latach 1916–1926 działało tam ponadto Seminarium Nauczycielskie, a od 1928 roku Szkoła Dozrządzająca. Obecnie mieści się tam Gimnazjum nr 2 im. Stanisława Szymborskiej.

*Fot. arch. J. i S. Gębka,
D. Kindler*

Pałacyk Szymańskiego

Pałacyk powstał w latach 1896–1897 z inicjatywy ówczesnego dyrektora Towarzystwa Akcyjnego „Zawiercie” Stanisława Szymańskiego, rozbudowywany zaś był do roku 1910. Autorem projektu był, podobnie jak w przypadku szkoły, warszawski architekt Hugo Kudera. Budynek był wzorowany na dworcach szwajcarskich i został zbudowany na kamiennym cokole. Jego mury wykonano z czerwonej cegły. Dawniej otoczony był parkiem w stylu angielskim, z systemem stawów stworzonym dzięki przepływającej rzece Młynówce. Od południowej strony willi znajdowała się okazała brama prowadząca w głąb parku, zaś przed fasadą budynku wkomponowany został reprezentacyj-

ny podjazd z owalnym gazonem. Po II wojnie światowej Pałacyk wraz z parkiem został znacjonalizowany. Zaniedbany park i jego system wodny uległ zabagnieniu, zaś w latach 60. w jego obrębie zbudowano kompleks sportowy. W Pałacyku miał swoją siedzibę między innymi Wydział Kultury Powiatowej Rady Narodowej, a od lat 70. mieści się w nim Miejska Biblioteka Publiczna. Obecnie, oprócz biblioteki w budynku ma swoje miejsce Miejska Izba Muzealna, filia Społecznych Ognisk Muzycznych oraz prywatna restauracja Novum.

*Fot. arch. S. i J. Gębka,
D. Kindler*

Kolegiata p.w. św. ap. Piotra i Pawła

Na południowo-zachodnim obrzeżu osiedla dawnego TAZ znajduje się najbardziej rozpoznawalny i najbardziej okazały zabytek z tamtych czasów: neogotycka kolegiata p.w. św. ap. Piotra i Pawła, w 2009 roku podniesiona do godności bazyliki mniejszej.

Pomysł budowy zawierciańskiego kościoła parafialnego wyszedł od ówczesnego dyrektora TAZ Bolesława Masłowskiego; w owym czasie zawierciańscy katolicy zmuszeni byli przebywać sporą odległość, by móc dotrzeć do najbliższego kościoła, który znajdował się w Kromolowie. W 1886 roku powołano zatem Komitet Budowy Kościoła w Zawierciu, w składzie którego zasiadł między innymi dyrektor TAZ. W międzyczasie, w latach 1891–1892, w pobliżu osiedla TAZ wybudowano kaplicę, by złagodzić trudy pokonywania dużej

odległości dzielącej osiedle od Kromolowa. Odbywały się w niej niedzielne msze poranne i nowenny różańcowe, ale ważniejsze uroczystości nadal odbywały się tylko w Kromolowie. Pierwszy plan budowy kościoła sporządził architekt powiatu będzińskiego P. Waligórski, ostateczną wersję budowy świątyni zaprojektował Hugo Kudera z Warszawy. Kamień węgielny został poświęcony 29 września 1896 przez bpa kieleckiego Tomasza Kulińskiego. Fundatorami świątyni byli między innymi Adolf i Izidor Ginsbergowie – pierwsi właściciele TAZ, Marcin Krawczyk – zarządca Odlewni Żeliwa, Aleksander Erbe – właściciel Fabryki Odlewów Żelaznych oraz wierni. Od 1887 r. budowę kierował ks. Franciszek Zientara – wikariusz z Kromolowa. W 1903 r. świątynia została poświęcona i oddana do użytku. 3 czerwca 1903 r. podjęto decyzję o utworzeniu parafii p.w. św. ap. Piotra i Pawła w Zawierciu.

Kościół wybudowano z czerwonej cegły, na planie krzyża łacińskiego. Posiada pięć wież, z których dwie najokazalsze górują od frontu. Dach kościoła pierwotnie pokryty był dachówką, którą w 1926 roku zastąpiono blachą miedzianą.

Dawne Zawierciańskie Zakłady Przemysłu Bawełnianego

W latach 70. XIX wieku berlińscy bankowcy Alfred i Bernard Ginsbergowie przejęli miejscową manufakturę bawełny, założoną na tym terenie w latach 40. W roku 1878 zakład został przekształcony w Towarzystwo Akcyjne „Zawiercie”. Głównymi udziałowcami tej spółki pozostali nadal bracia Ginsberg, ale pewną ilość udziałów nabyli także przedstawiciele polskiej arystokracji: Zamojscy i Wielopolscy. Spółka i należąca do niej fabryka używały wówczas nazwy „Towarzystwo Zakładów Przędzalni Bawełny, Tkalni i Blecharni «Zawiercie», dawniej A. B. Ginsberg”. Zakłady przemysłu włókienniczego Ginsbergów oraz TAZ były jednymi z największych w ówczesnym Królestwie Polskim.

W czasie I wojny światowej wyposażenie fabryki, surowce i gotowe wyroby zostały skonfiskowane przez okupacyjne władze niemieckie. W okresie międzywojennym Spółka Akcyjna „Zawiercie” borykała się z ogromnymi trudnościami. W 1929 roku ogłosiła upadłość i została oddana pod nadzór sądowy. Mocno ograniczono produkcję, czasem też okresowo produkowano jedynie przędzę bawełnianą na zlecenie z zewnątrz.

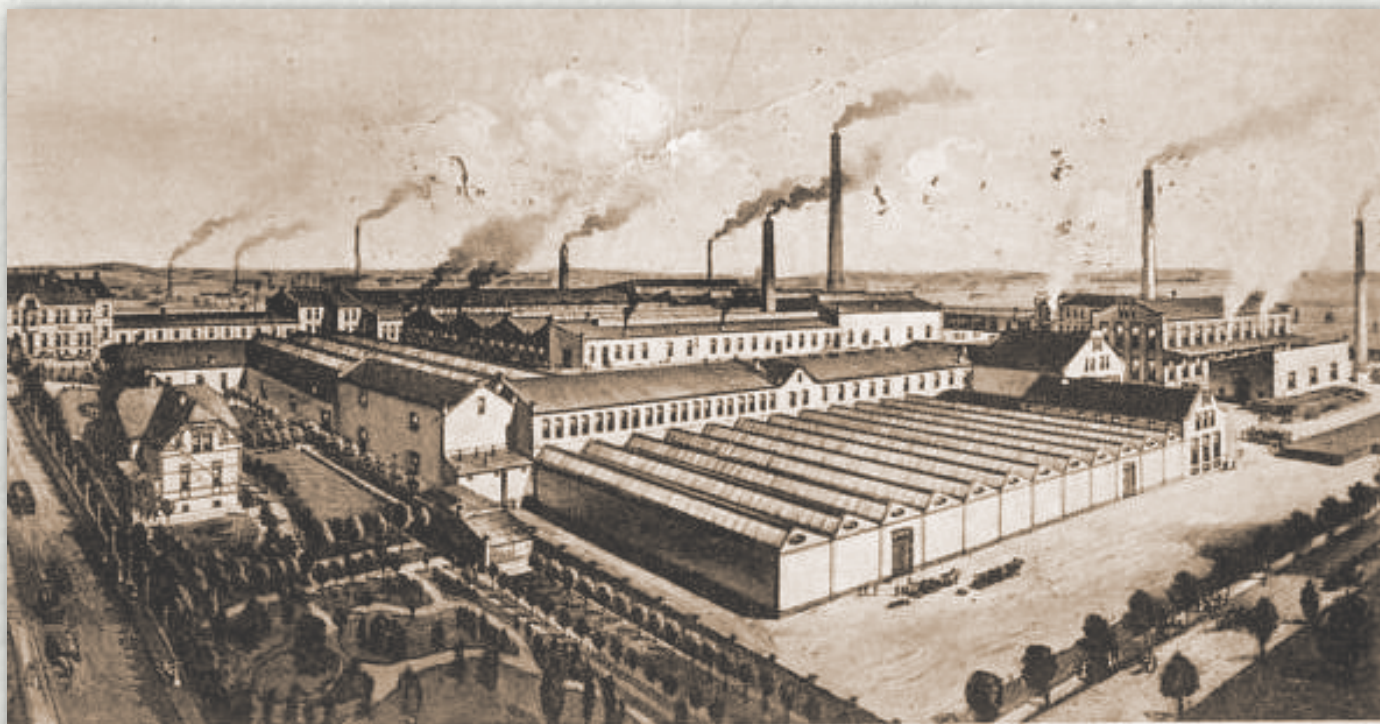
Podczas II wojny światowej fabryka, maszyny i urządzenia uległy konfiskacji oraz dewastacji, a w pomieszczeniach urządzono magazyny wojskowe. Spółka przyjęła nazwę Aktiengesellschaft Der Baumwollspinnerei, Weberei und Bleicherei „Zawiercie” in Warthenau.

Po wojnie, w 1949 roku, Towarzystwo Akcyjne „Zawiercie” zostało znacjonalizowane, a na jego miejscu utworzono Zawierciańskie Zakłady Przemysłu Bawełnianego. W 1992 roku zostały one podzielone na Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Zawtex” i Przedsiębiorstwo Usług Technicznych. W roku 2001 walne zgromadzenie akcjonariuszy „Zawtexu” podjęło decyzję o likwidacji tego najstarszego zakładu przemysłowego w Zawierciu. W chwili obecnej dawne budynki fabryczne należą między innymi do przedsiębiorstwa B-D, natomiast w kompleksie biurowym mają swoją siedzibę Rejonowe Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji oraz Powiatowy Urząd Pracy.

Odlewnia żeliwa i pałacyk Ernesta Erbego

Pałac Ernesta Erbego stanowi najważniejszą pamiątkę po wczesnej historii Odlewni Żeliwa w Zawierciu. Założona przez tego niemieckiego przemysłowca fabryka, bierze swój początek od zbudowanej w 1886 roku kuźni, powstałej na gruntach należących do wsi Łośnice (obecnie dzielnica Zawiercia) i wytwarzającej narzędzia rolnicze oraz zgrzebla. Dość szybko jednak zakład się rozbudował. W 1901 roku fabryka Erbego wyprodukowała pierwsze żeliwne łączniki i od tamtego czasu produkcja wyrobów z żeliwa ciągliwego znacząco wzrosła. Po I wojnie światowej nastąpiła zmiana profilu produkcji: zaprzestano wy-

robu zgrzebeł, zaczęto za to wykonywać odlewy na zamówienia cywilne i wojskowe, dla potrzeb przemysłu, kolejnictwa i rolnictwa. Towarzyszyła temu modernizacja zakładu. W 1937 r. zakład został przekształcony w Spółkę Akcyjną. W 1941 r. władze niemieckie zmieniły ją na tzw. Jawną Spółkę Handlową. Zakład został poddany zarządowi wojskowemu, który ukierunkował produkcję na potrzeby wojenne. Po wojnie fabrykę znacjonalizowano i w 1948 roku połączono z odlewnią Żeliwa Kutego „Wiktoria”, tworząc przedsiębiorstwo państwowe Odlewnia Żeliwa Ciągłego i Wytwórnia Łączników. 1 marca 1995 r. zakład został przekształcony w Jednoosobową Spółkę Skarbu Państwa i od tej pory nosi nazwę Odlewnia Żeliwa S.A. w Zawierciu. W 1996 roku rozpoczęto zmiany organizacyjne odlewni, ze struktury której wydzielono spółki Odlew Rem, Omega-Soft (obie w 1996), Modlew

Ogólny widok fabryki Ernst Erbego w Zawierciu.

(1998) oraz Odlewnia Źeliwa „Wiktoryjka” (2000). W 2003 roku, po wykupieniu odlewni od Narodowych Funduszy Inwestycyjnych, weszła ona w skład Grupy Gwarant.

Pałac Erbego wybudowano w 1886, a zaprojektowano go w niejednolitym stylu. Wejście otaczają cztery kolumny. Wnętrze zawiera salon, kominek z symbolem Erbego i pokoje mieszkalne. Obiekt należy do ewidencji zabytków. Jego ostatnim użytkownikiem był Bank Handlowy, w chwili obecnej budynek jest wystawiony na sprzedaż.

*Fot. arch. J. i S. Gębka,
D. Kindler*

Huta Zawiercie

W roku 1897 powstało Towarzystwo Akcyjne Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza kierowane przez Samuela Huldczyńskiego, które rozpoczęło starania o budowę w Zawierciu huty żelaza. W 1899 roku rozpoczęto budowę bocznic kolejowej oraz wielkiego pieca. Pierwszym dyrektorem zakładu był Julian Appel. W 1900 roku rozpoczęto budowę stalowni, a w 1901 roku uruchomiono wielki piec. W 1905 roku kontrolę nad Towarzystwem Sosnowieckich Fabryk Rur

i Żelaza przejęła firma Oberschlesische Eisenach – Bedarf AG. Wciąż postępowała rozbudowa zakładu: w 1906 roku uruchomiono walcownię. W 1918 roku akcje Towarzystwa Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza przeszły w posiadanie kapitału francuskiego. Wielki Kryzys spowodował pogorszenie sytuacji finansowej huty, wiele wydziałów zostało zamkniętych, co pociągnęło za sobą zwolnienia pracowników. Sytuacja polepszyła

się dopiero w 1936 roku, co pozwoliło na ponowne uruchomienie urządzeń i zatrudnienie ponad tysiąca osób. W latach okupacji hitlerowskiej w zakładzie wszystkie wydziały były czynne, a produkcja ukierunkowana była na potrzeby wojenne III Rzeszy. Po wojnie, w 1945 roku zakład został znacjonalizowany. W latach PRL huta była ciągle modernizowana: do lat 60. budowano kolejne piece martenowskie, w 1974 roku uruchomiono walcownię półwyrobów z klatką zgniatającą, a rok później stalownię elektryczną. W latach 80. następuje natomiast rozszerzenie asortymentu: Huta Zawiercie staje się głównym polskim producentem stali na druty, liny, łańcuchy górnicze oraz ważnym producentem stali

dla motoryzacji i budownictwa. Przemiany ustrojowe z przełomu lat 80. i 90. wymusiły głęboką restrukturyzację zakładu, dzięki której stał się on nowoczesnym producentem stali. W roku 2003 Huta Zawiercie S.A. została przejęta przez CMC International AG.

Z początkowego okresu istnienia Huty Zawiercie pozostało wiele zabytków. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje dawny Pałac dyrektora huty. Obecnie w budynku tym działa Przedszkole nr 1.

*Fot. arch. J. i S. Gębka, M. Kubara,
CMC Zawiercie S.A.*

Pałacyk Holenderskiego i willa Holenderskich na Stawkach

Stanisław Holenderski (1871–1940) był zawierciańskim przemysłowcem i filantropem pochodzenia żydowskiego. Jego ojciec był współwłaścicielem huty szkła, a następnie uruchomił największą w okolicach Zawiercia cegielnię, która jednak w latach 20. została zamknięta z racji wyczerpania pokładów gliny. Holenderski był udziałowcem Towarzystwa Fabryk Cementu Portland w Łazach i Wysoce, cementowni w Zdobunowie na Wołyniu oraz kopalni węgla brunatnego „Teodor” w Gołuchowicach, jednak największe korzyści czerpał z majątku w pobliskiej Porębie, który zakupił w 1912 roku. Były to zalesione pola górnicze, zawierające bogate złoża węgla brunatnego. Po II wojnie światowej pozostałe po nim dobra ziemskie oraz nieruchomości znacjonalizowano.

Pałacyk i zespół willowy przy ulicy 3 Maja w Zawierciu to naj-

bardziej rozpoznawalna pamiątka po tej znamienitej rodzinie. Do zespołu willowego wraz z pałacykiem należy także dawna oficyna mieszkalno-gospodarcza i ogród. Pałacyk posiada elementy secesyjne, wewnątrz znajdował się salon i około 10 pomieszczeń mieszkalnych. Dzisiaj jest zagospodarowany przez prywatnych przedsiębiorców, znajduje się w nim także między innymi redakcja „Kuriera Zawierciańskiego”.

Willa na Stawkach była letnią posiadłością rodziny Holenderskich. Znajduje się przy ulicy Krzywej, na tzw. Stawkach. Oprócz samej willi, na terenie posiadłości znajdowały się też zabudowania dla rodzin ogrodników: Franciszka Wiatra i Antoniego Jońskiego, zabudowania gospodarcze, park z egzotycznym drzewostanem i ozdobnymi krzewami, trawniki z klombami kwiatowymi, trzy stawy, sad i warzywnik. Obecnie w dawnej willi mieści się Środowiskowy Dom Samopomocy.

Wieża ciśnień w Łazach

Wieża ciśnień, wybudowana w 1898 roku, zwana była „Królewską” i zasilala w wodę parowozy oraz stację rozrządową. Woda ujmowana była z rzeki Mitregi i parowymi pompami tłokowymi była tłoczona do dwóch zbiorników o pojemności po 130 m³ znajdujących się w części szczytowej wieży. Wieża jest skategoryzowana jako kolumna dwumodułowa. Jej kształt oparty jest na rzucie wydłużonego ośmiokąta: jest to prostokąt o wymiarach 15,32 m x 7,7 m ze ściętymi narożnikami. Całkowita wysokość wieży wynosi 24,2 m, kubatura ok. 19 tysięcy m³. Mury u podstawy mają grubość 120 centymetrów, wyżej 90.

Z zewnątrz widoczny jest podział na podstawę, trzon i głowicę. Fundament i trzon wieży jest zbudowany z cegieł, dach wykonany ze stalowych dźwigarów, pokrytych deskami i papą. Do środka budowli prowadzą schody, w środku klatka schodowa łączy pomieszczenia mieszkaniowe, opuszczone w połowie lat 80. Obecnie wieża nie jest otwarta do zwiedzania i stanowi własność PKP Zakładu Nieruchomości w Częstochowie.

Zabytkowe obiekty kolejowe w Łazach

Rozwój Łaz jako osady przemysłowej, a później miasta był nierozwalnie związany z wybudowaniem Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej oraz towarzyszącym mu rozwojem przemysłu w rejonie Zagłębia Dąbrowskiego. W 1850 roku w Łazach uruchomiono pierwszy przystanek kolejowy i od tego momentu datuje się po-

czątek szybkiego rozwoju tej miejscowości.

Na terenie lokomotywowni w Łazach znajdują się zabudowania pochodzące z końca XIX wieku. Przebudowane zostały około 1920 roku, ale zachowano historyczne rozplanowanie tych obiektów. Ochroną konserwatorską otoczono halę lokomotywowni z 1922 r., nastawnię ŁB13 z 1920 r., wartownię z 1902 roku, schronisko służby manewrowej z 1912 r., budynek biurowy lokomotywowni z 1942 r. oraz obiekty wagonowni z lat 1941–1942.

*Fot. BP Miasta i Gminy
Łazy, F. Prochaska,
arch. wyd., fot. Z. Podsiadło.*

Wieża wyciągowa w Porębie

Poręba posiada długą historię i tradycje przemysłu metalurgicznego sięgające XV wieku, jednak najstarszym istniejącym obecnie na terenie miasta zabytkiem techniki jest wieża wyciągowa. Została wybudowana w 1798 roku i służyła do transportu wsa-
du wielkopieczowego. Wybudowano ją z wapiennego kamienia ciosowego na wapiennej zaprawie. Wieża ma formę prostopadłościanu na rzucie zbliżonym do kwadratu,

w górnej części nadbudowana jest murem ceglany i nakryta dwuspadowym dachem. Posiada dwie kondygnacje, w przyziemiu znajduje się prze-
lotowa brama, zasklepią półkolebką. Urządzenie napędzane było za po-
mocą koła wodnego.

Wraz z wieżą przetrwały do dzisiaj fragmenty murów pieca, z którym wieża była połączona. Piec ten wybudowano w 1797 roku na terenie dóbr należących do hrabiego Łukasza Bnińskiego, starosty sokolnickiego i dziedzica klucza mrzygódzkiego. Wysokość użyteczna pieca przekraczała 12,7 m. Wnętrze robocze mieściło się w czterograniastym ściętym stożku o wysokości 16,6 m i o długości podstawy liczącej przeszło 9 m. Był to naj-
większy tego typu obiekt na ziemiach polskich w owym czasie. Piec posiadał także dwa drewniane skrzynkowe miechy tłokowe. Napęd stanowiło koło wodne o średnicy 3,78 m z 32 korcówkami, szerokie na 2,04 m. No-
woczesne miechy, jak i okrągły przekrój szybu były dotychczas elementami niespotykanymi w regionie. Od rozpalenia pieca w czerwcu 1797 do grudnia tego samego roku wyprodukowano 6 tysięcy cetnarów surówki, zaś po oddaniu do użytku wieży wyciągowej produkcja surówki wzrosła do około 15 tys. cetnarów.

Wieża, której wizerunek znajduje się w herbie miasta, została w 1975 roku wpisana do rejestru zabytków.

Fot. FUM „Poręba”, D. Kindler.

Fabryka Urządzeń Mechanicznych „Poręba” w Porębie

Moment uruchomienia w roku 1798 wielkiego pieca uznano za początek historii zakładów w Porębie, przekształconych później w Fabrykę Urządzeń Mechanicznych. Hrabina Joanna Rokossowska – właścicielka owej porębskiej huty uruchomiła w roku 1827 nieopodal Poręby cegielnię i kopalnię „Mrzyglód”, która czynna była do 1829 roku. W 1829 roku uruchomiła natomiast pierwszą w Porębie kopalnię węgla „Joanna”, czynną do roku 1887. Zespół zakładów powiększył się następnie o kolejny piec w Zuzance, w jego skład wchodziły też kuźnie fryszerskie w Krzemieniu i Marciszowie oraz kopalnia rudy „Poręba”. W następnych dekadach zmieniający się właściciele wprowadzali kolejne innowacje w technologii produkcyjnej oraz powiększali zakres asortymentu. Od 1837 roku fabryka zajmowała się głównie odlewami dla parowych maszyn górniczych oraz dla walcowni. W 1863 roku fabryka produkować zaczęła naczynia kuchenne i urządzenia sanitarne. W 1888 roku jej ówczesny właściciel, baron Zygmunt Pringsheim otworzył kopalnię „Katarzyna”, czynną do 1918 roku. W latach 1897–98

powstaje Towarzystwo Akcyjne Górnicze, Odlewni Żelaza, Emalierni, Warsztatów Mechanicznych i Kopalni Węgla w Porębie pod Zawierciem.

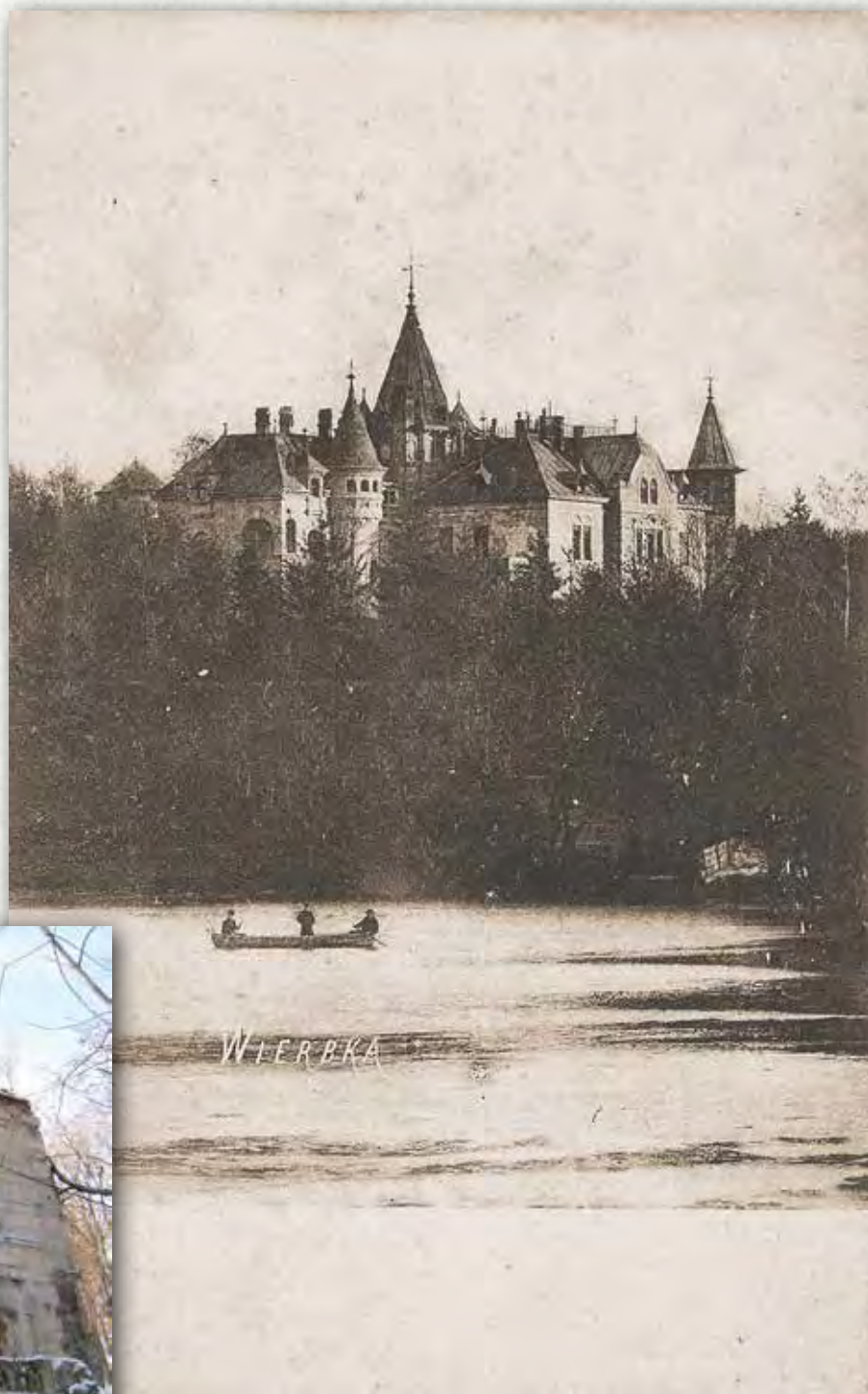
W roku 1898 oddano do użytku dużą halę, w której produkowano już bardziej skomplikowane zespoły i urządzenia dla przemysłu i rolnictwa. Od 1908 rozpoczęto produkcję obrabiarek. W 1919 roku zakład przeszedł w posiadanie Żydowskiego Towarzystwa Akcyjnego i zmienił nazwę na Fabrykę Maszyn i Odlewni Żeliwa „Poręba”, następnie w 1920 roku zakupiony został przez Stowarzyszenie Mechaników Polskich z Ameryki. W drugiej połowie lat 30. podstawą produkcji były zamówienia wojskowe. W czasie okupacji hitlerowskiej zakład został przemianowany na Oberschlesischer Werkzeugmaschinenbau v. Loessl und Kampmann K-G, a jego produkcja obok cywilnej skupiona była na branży wojskowej, dla potrzeb okupanta. Po wojnie, w 1947 roku zakład został znacjonalizowany, a rok później utworzono istniejącą do dziś Fabrykę Urządzeń Mechanicznych „Poręba”, która obecnie działa pod niezmienną nazwą w formie spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Do dziś przetrwały historyczne hale przemysłowe i magazyny, a do niedawna także duża hala z 1898 roku, która spłonęła w roku 2008.

Zakłady przemysłowe i Pałac Moesów w Wierbce

W roku 1851 niemiecki przemysłowiec Christian Moes nabył na licytacji zadłużone dobra w Pilicy, by w 1859 roku zamieszkać tam na stałe. Przebudował i unowocześnił miejscową papiernię, dzięki czemu, pod koniec lat 50. XIX w. stała się trzecią co do wielkości w ówczesnym Królestwie Polskim i zatrudniała około 300 osób. Zakład wyposażony był w 2 turbiny i 2 maszyny parowe. W podobnym czasie uruchomił także młyn parowy o mocy 7 KM, farbiarnię, a po roku 1860 powstała olejarnia parowa, gorzelnia, browar i dwa wapienniki. W roku 1872 Christian Moes zmarł, a jego majątek odziedziczyły dzieci. W 1874 roku Moesowie sprzedali pilickie dobra ziemskie wraz z zamkiem bankierowi Leonowi Epsteinowi, natomiast zakłady przemysłowe w Wierbce i w Sławniowie pozostały w rękach rodziny, która zamieszkała w tej ostatniej miejscowości. Zakłady w Wierbce produkowały 30 gatunków papieru, a najlepszy z nich nosił nazwę „Royal”. Z kolei w Sławniowie znajdowały się za-

klądy włókiennicze produkujące kort, które spłonęły w 1878 roku; na ich ruinach Aleksander Moes, syn Christiana, zbudował trzy lata później drugą papiernię. Po I wojnie światowej zakłady Moesa zaczęły zmagać się z trudnościami finansowymi. W 1928 roku Aleksander Moes zmarł, a za sprawą spadkobierców zakłady przekształcone zostały w Spółkę Akcyjną C.A. Moes Fabryka Tektur i Papieru Pilica. Światowy kryzys gospodarczy pogorszył sytuację spółki, pomimo pożyczki z Banku Gospodarstwa Kredytowego w Warszawie zakłady Moesów ostatecznie zaprzestały działalności w 1933 roku, a wobec niesplacenia kredytu zostały przejęte przez ten bank. W 1953 roku, w budynkach po dawnej papierni Moesów rozpoczęły działalność Olkuskie Zakłady Wytwórcze Sprzętu Instalacyjnego A-19 Wierbka, znane dziś jako Zakłady Sprzętu Elektroinstalacyjnego „Ospel”.

Wybudowany w latach 80. XIX wieku przez Aleksandra Moesa pałac pozostał w rękach jego rodziny do 1945 roku, kiedy to został znacjonalizowany. Na początku lat 80. XX wieku zorganizowano

w nim ośrodek odwykowy dla narkomanów, w roku 1987 budynek spłonął w pożarze. Obecnie jest w stanie ruiny.

Fot. jura-pilica.com, M. Kubara.

Cementownia Wysoka

Budowę cementowni rozpoczęto w 1884 roku. W 1885 roku produkowano już cement, rok ten był przez samych właścicieli zakładu uznawany za moment założenia przedsiębiorstwa. Budowniczymi cementowni byli Wilhelm Landau z Częstochowy i Jakub Eiger z Warszawy. Była to druga cementownia wybudowana na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim (pierwsza powstała w Grodźcu koło Będzina w 1857 roku). Zakład produkował cement metodą suchą. Początkowo produkowano 6 tysięcy ton cementu na rok, jednak później, po wymianie pieców na nowsze w 1894 roku, produkcja wzrosła do 65 tysięcy ton. W 1908 roku cementownia wraz z całym majątkiem sprzedana została przez W. Landaua oraz spadkobierców J. Eigera nowo powstałemu

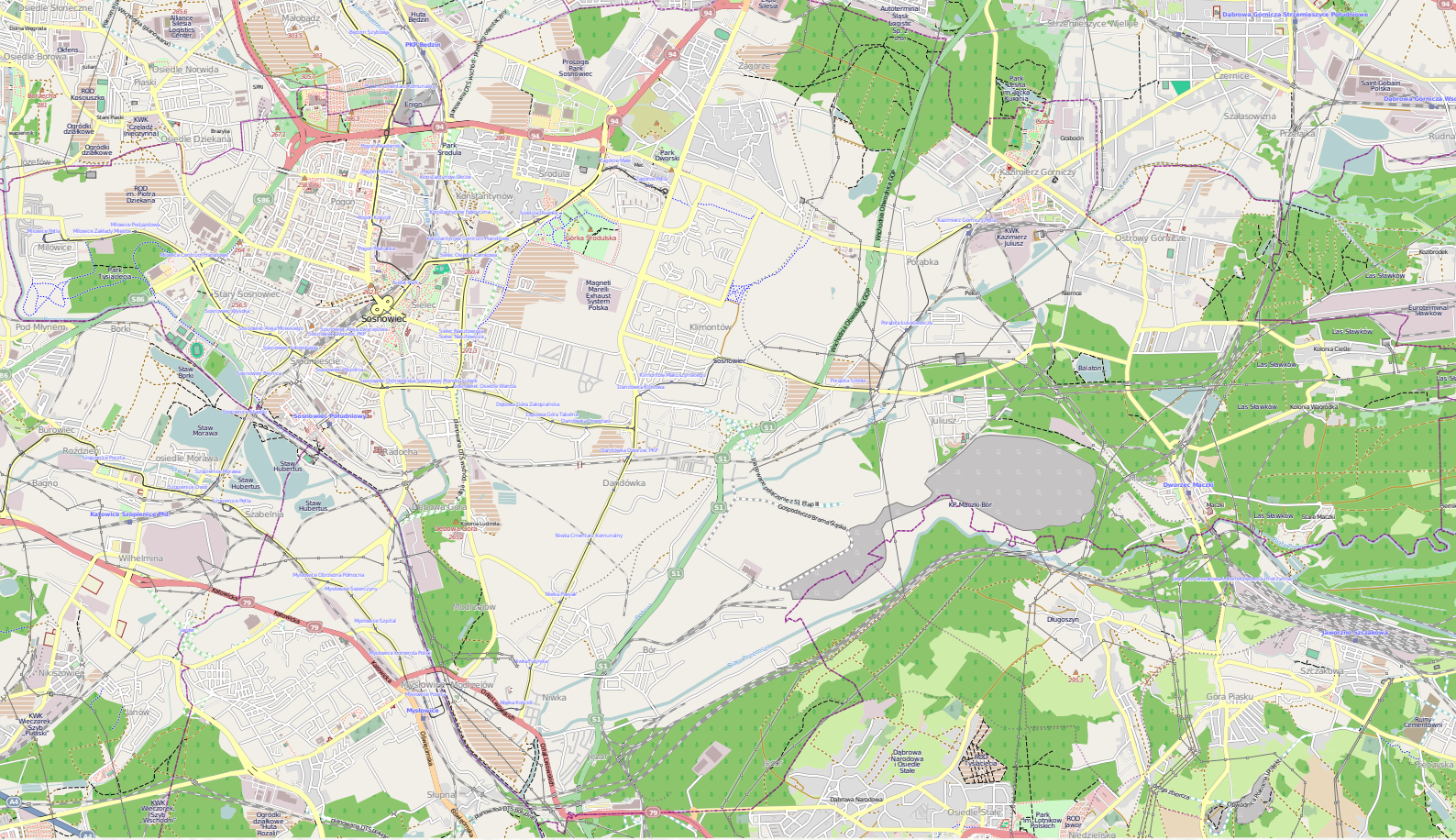

Towarzystwu Akcyjnemu Fabryki Portland-Cementu „Wysoka” z siedzibą w Warszawie, które wkrótce zmieniło swoją nazwę na Towarzystwo Fabryk Portland-Cementu „Wysoka” Spółka Akcyjna. W okresie międzywojennym Towarzystwo było największym producentem cementu w Polsce.

W październiku 1939 roku Cementownia w Wysokiej została przejęta przez niemiecki zarząd komisaryczny, by dwa lata później przejść na własność III Rzeszy. Po wojnie zakład został znacjonalizowany. Obecnie działa w tym miejscu przesyppownia cementu pod nazwą Fabryka Cementu Wysoka Sp. z o.o.

Fot. UMiG Łazy,
D. Kindler.

SOSNOWIEC

Spółka Akcyjna Budowy Kotłów Parowych i Maszyn „W. Fitzner i K. Gamper”

Początki spółki sięgają 1897 roku, kiedy to powstało Towarzystwo Zakładów Kotlarskich i Mechanicznych „W. Fitzner i K. Gamper” Spółka Akcyjna w Sosnowcu. Spółkę założył Konrad Gamper w celu prowadzenia w Sosnowicach kotłarni przekształconej w 1880 roku z warsztatów, a należącej do firmy W. Fitzner i K. Gamper oraz fabryki maszyn i odlewni żeliwa w Dąbrowie, którą ta firma nabyła w 1893 roku. Nazwa spółki została zmieniona w 1928 roku na Spółkę Akcyjną Budowy Kotłów Parowych i Maszyn „W. Fitzner i K. Gamper” w Sosnowcu.

Spółka produkowała kotły parowe i przewody rurowe, armaturę, konstrukcje żelazne, urządzenia cukrowni i zakładów przemysłu

chemicznego, zbiorniki, odlewy żelazne, obrabiarki.

W 1928 roku została uchwalona fuzja ze spółką Polskie Fabryki Maszyn i Wagonów L. Zieleniewski Spółka Akcyjna w Krakowie i z firmą Spółka z o.o. Fitzner – Laura-Hütte w Siemianowicach. Po przeprowadzeniu fuzji firma krakowska działała pod nazwą Zjednoczone Fabryki Maszyn, Kotłów i Wagonów L. Zieleniewski i Fitzner-Gamper Spółka Akcyjna w Krakowie. Prowadziła ona odtąd między innymi wyżej wymienione dwie fabryki – w Sosnowcu i Dąbrowie Górniczej – należące przed fuzją do Spółki Akcyjnej Budowy Kotłów Parowych i Maszyn W. Fitzner i K. Gamper w Sosnowcu.

W 1929 roku w celu prowadzenia fabryki w Sosnowcu powstała odrębna spółka pod nazwą Polskie Zakłady Babcock-Zieleniewski Spółka Akcyjna w Sosnowcu. W tym samym roku Zjednoczone Fabryki Maszyn, Kotłów i Wagonów wydzierżawiły fabrykę w So-

Widok z daleka

snowcu firmie kotłowej „Babcock Wilcox Ltd”, której 51 proc. akcji posiadał koncern angielski.

W czasie II wojny światowej fabrykę włączono do koncernu „Aktiongesellschaft Ferrum”. Rozpoczęto produkcję pocisków, a w ostatnich miesiącach wojny także części do pocisków VI i V2.

Po wyzwoleniu już 27 stycznia fabryka znalazła się w rękach robotników. Natychmiast wznowiono produkcję pod nazwą „Polskie Zakłady Babcock – Zieleniewski Zarząd Państwowy”. Załoga odbudowała własnym sumptem zniszczony most kolejowy nad Przemszą w Sosnowcu i dostarczyła konstrukcję stalową dla odbudowy mostu na Brynicy, łączącego Sosnowiec z Katowicami.

30 grudnia 1948 roku fabryka protokolarnie przejęta została na własność Państwa. Od 1 lipca 1949 roku nazwa fabryki uległa zmianie na: „Zakłady Budowy Urządzeń Kotlarsko-Mechanicznych Zakład nr 1 w Sosnowcu”, rok później fabryka otrzymała nazwę „Sosnowieckich Zakładów Budowy Kotłów Przedsiębiorstwo Państwowe w Sosnowcu”. W 1955 roku w uznaniu zasług, jakie zakład położył w ruchu rewolucyjnym Zagłębia Dąbrowskiego, otrzymał zaszczytną nazwę „im. Rewolucji 1905 r.”.

W 1971 roku nazwę zmieniono na „FAKOP” Fabryka Kotłów Przemysłowych im. Rewolucji 1905 r.

1 lipca 1978 roku utworzony został Kombinat Produkcji Kotłów i Urządzeń Kotłowych „RAFAKO” w Raciborzu. Obok „FAKOP-u” do nowej organizacji weszły: Raciborska Fabryka Kotłów „RAFAKO” w Raciborzu, Fabryka Pałnisk Mechanicznych w Miłkowie, Zakłady Budowy Urządzeń Kotłowych w Katowicach, Gliwicka Fabryka Konstrukcji Stalowych

w Gliwicach oraz Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Kotłów i Urządzeń Kotłowych w Tarnowskich Górach. W 1980 roku odbyły się uroczystości 100-lecia „FAKOP-u”.

Przełomową datą dla FAKOP-u stał się dzień 28 grudnia 2001 roku kiedy nowym właścicielem 120-latką stała się firma Foster Wheeler Energy Fakop Sp. z o.o. będąca częścią Foster-Wheeler – międzynarodowego przedsiębiorstwa z siedzibą w Szwajcarii. Przedsiębiorstwo posiada w Polsce dwie zarejestrowane spółki. Oprócz Foster Wheeler Energy Fakop Sp. z o.o. – będącej warsztatem produkującym części ciśnieniowe do parowych kotłów fluidalnych z siedzibą w Sosnowcu, drugą firmą jest Foster Wheeler Energia Polska Sp. z o.o. skupiająca kadre inżynieryjno-techniczną zarejestrowana w Warszawie z siedzibą w Sosnowcu.

Fot. Muzeum w Sosnowcu, arch. wyd.

Główny Dworzec Kolejowy w Sosnowcu

W roku 1848 zbudowano Kolej Warszawsko-Wiedeńską, która połączyła Warszawę z miejscowością Granica (Maczki), skąd dalej pociągi podążały w kierunku Krakowa bądź Szczakowej, kierując się dalej przez Mysłowice do Prus. W 1854 roku podjęto prace rozbudowy Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, która miała skrócić drogę z Rosji do Prus i po przekroczeniu granicy na Brynicy a następnie w Szopienicach połączyć się z Koleją Górnośląską.

Zabytkowy budynek dworca w stylu neoklasycystycznym zbudowany na granicy Pogoni i Sielca został oddany do użytku 24 stycznia 1859 roku jako jedna ze stacji Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej obok Ząbkowic, Dąbrowy Górniczej i Będzina. Plan budynku wzorowany był na projekcie gmachu Dworca Wiedeńskiego w Warszawie, autorstwa włoskiego architekta Enrico Marconiego. Fasada budynku do dnia dzisiejszego w większości przetrwała niezmieniona.

Już rok od wybudowania dworca na trasie z Warszawy do Sosnowca kursowało pięć pociągów dziennie. W swej długiej historii dworzec był świadkiem odwiedzin wielu sławnych osobistości, m.in.: Adama Asnyka, Stefana Żeromskiego, Jana Kiepury czy Władysława Szpilmana.

Na przełomie lat 60. i 70. XX wieku wyburzono część budynku, a na jej miejscu wzniesiono gmach centrum obliczeniowego Informatyki Kolejowej PKP. Przebudowano również halę główną dworca, gdzie umieszczono wejście do przejścia pod-

ziemnego, prowadzącego na drugą stronę miasta oraz perony stacji kolejowej.

Dworzec odnowiono z okazji 100-lecia Sosnowca w 2002 roku. W pierwszym etapie Przebudowy Centrum Sosnowca zmodernizowano sam budynek dworca, adaptując w tym czasie pomieszczenia w lewym skrzydle na potrzeby pasażerów. W drugim etapie wykonano pasaż handlowy łączący osiedle Kilińskiego ze strefą ulicy Modrzejowskiej, biegnący pod główną halą dworca kolejowego. Uporządkowano równocześnie teren wokół dworca i w okolicy znajdujących się nieopodal kościoła „kolejowego” i cerkwi prawosławnej.

Fot. Muzeum w Sosnowcu, arch. wyd.

Wiadukt kolejowy przy ul. Piłsudskiego

Wiadukt oddano do użytku w 1931 roku. Dzięki niemu 2 marca 1931 r. uruchomiono bezkolizyjne połączenie linii tramwajów śląskich z zagłębiowskimi. Pomysł zbudowania dwóch linii tramwajowych w Sosnowcu zrodził się już w 1912 roku. Wojna przesunęła realizację tych planów na przyszłość. Już w rok po rozpoczęciu inwestycji w 1928 roku ruszył pierwszy tramwaj nr 21 na linii z Sosnowca do Będzina a następnie do Dąbrowy. W tym samym roku została uruchomiona linia tramwajowa łącząca Sosnowiec z Szopienicami i Katowicami, jednak pasażerowie, którzy dojeżdżali do ul. Sobieskiego chcąc przesiąść się na linię 21 musieli pokonać tory kolejowe. Zlikwidowanie przejazdu kolejowego w stronę Starego Sosnowca i wybudowanie jak wtedy mówiono Tunelu Katowickiego pod wiaduktem kolejowym w roku 1931 umożliwiło bezpośrednie połączenie Katowic z Dąbrową Górniczą.

W latach 2004–2010 w dwóch etapach przebudowy poszerzono przejazd pod wiaduktem oraz oddano do użytku dwustronny tunel dla pieszych. Tym samym zlikwidowano „wąskie gardło”, uniemożliwiające poruszanie się czterema pasami ruchu po obu stronach ulicy pieszym, samochodom i tramwajom

Fot. Muzeum w Sosnowcu, arch. wyd.

Kopalnia „Mortimer”

Kopalnia została założona w 1851 r. przez Jacka Siemieńskiego jako kopalnia węgla kamiennego „Ignacy”. Siemieński zagrożony konfiskatą majątku po powstaniu styczniowym, w którym uczestniczył, sprzedał ją w 1864 r. wraz z dobrami ziemskimi Gustawowi von Kramście. Nowy właściciel przebudował kopalnię w latach 70. XIX w., dzięki czemu wydobycie węgla w zakładzie gwałtownie wzrosło. Było to także spowodowane zwiększeniem zapotrzebowania na to paliwo; poważnym odbiorcą węgla, obok hut cynku, stały się bowiem koleje żelazne.

Po śmierci von Kramsty (1869) kopalnia przeszła w ręce jego spadkobierców – córki i dwóch synów, a następnie utworzonego przez nich (1883) Gwarectwa von Kramsty. Do największych inwestycji sukcesorów należało wydrążenie w 1880 r. drugiego szybu wydobywczego – „Mortimer” – od którego w końcu XIX w. kopalnia otrzymała nazwę.

W 1891 r. zakład kupili kapitaliści francuscy zgrupowani w Towarzystwie Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Towarzystwo dokonało wielu inwestycji – powstała m.in. nowa zabudowa przy szybie „Ignacy” oraz łaźnia i budynki administracyjne. W 1898 r. „Mortimer” osiągnął rekord wydobycia wynoszący 502 693 tony. W następnych latach produkcja węgla systematycznie spadała, w 1913 r. wynosiła 208 161 ton.

W latach I wojny światowej zakład znalazł się pod przymusowym zarządem niemieckim. Najniższy poziom wydobycia – 114 414 ton – odnotowano w 1915 r.

W okresie międzywojennym kopalnia pozostała własnością Towarzystwa Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich. Przejściowo w latach 1920–1927 nosiła poprzednią nazwę „Ignacy”. Kopalnia dotkliwie odczuła skutki wielkiego kryzysu gospodarczego. Mimo protestu załogi, w 1933 r. „Mortimer”, wraz z sąsiednim „Klimontowem”, został unieruchomiony i zatopiony.

Podczas okupacji hitlerowskiej, w 1942 r. kopalnię przejął pruski koncern państwowy Preusag. Wobec dużej

go zapotrzebowania na węgiel Niemcy odводnili i uruchomili zakład pod nazwą „Bismarck II”. Pod koniec okupacji ponownie go zatopili.

Po wyzwoleniu kopalnia została przejęta pod zarządek państwowy i podporządkowana Dąbrowskiemu Zjednoczeniu Przemysłu Węglowego z siedzibą w Sosnowcu. W lipcu 1945 r. połączono ją z „Klimontowem” i nadano nazwę „Klimontów – Mortimer”. Fuzja trwała do 1950 r. W tym czasie kopalnię rozbudowano; od stycznia 1951 r. do połowy 1958 r. była samodzielnym zakładem. Po połączeniu z budowaną Kopalnią „Porąbka” przyjęła nazwę „Mortimer – Porąbka”. Dalszych zmian dokonano

w 1974 r. – z połączenia kopalń „Mortimer – Porąbka” i „Klimontów” powstało duże przedsiębiorstwo górnicze „Czerwone Zagłębie”. W 1992 r. kopalnia zmieniła nazwę na „Porąbka – Klimontów”, a następnie przekształcona została w spółkę akcyjną. Z powodu wyczerpania się zasobów węgla i restrukturyzacji górnictwa zdecydowano o likwidacji przedsiębiorstwa. Wydobywanie zakończono w 1998 r.

*Fot. Muzeum w Sosnowcu,
arch. wyd.,*

B. Ciepiela: „Zarys wiadomości o zlikwidowanych zagłębiowskich kopalniach”

Kopalnia Węgla Kamiennego „Sosnowiec”

Kopalnia „Sosnowiec” powstała w 1876 roku pod nazwą „Fanny” a następnie „Renard” na gruntach majątku ziemskiego o nazwie Sielec-Modrzewów.

Początki eksploatacji w kopalni „Sosnowiec” sięgają 1806 r., kiedy założono na terenie obecnej dzielnicy Sielec kopalnię o nazwie „Nadzieja Ludwika”. Kopalnia ta – pierwotnie jako odkrywkowa – od roku 1817 rozpoczęła eksploatację podziemną i prowadziła ją z przerwami do roku 1866.

Dobra sieleckie, na których terenie powstała kopalnia „Renard” kupił od siostrzenicy księcia Ludwika zu Anhalt-Koethen-Pless, Szarlotty von Stolberg-Wernigerode hrabia Jan Renard, syn hrabiego Andrzeja Marii Renarda ze Śląska Opolskiego w 1855 roku. Jego plenipotentem i zarazem głównym inżynierem w latach 1856–1875 był Ślązak Herman Moebius. W 1863 roku na Dębowej Górze w dobrach Renarda powstała pierwsza głębinowa kopalnia Ludmiła. Początkowo nazywano ją „Nowy Renard” a w późniejszym okresie „Stary Renard”. Miała dwa szyby wydobywcze: Moebius i Jan o głębokości 80 m, wyposażone w parowe maszyny odwadniające i wyciągowe oraz własną kotłownię. Po 10. latach eksploatacji w kopalni „Ludmiła” wydobyto 90 tys. t węgla kamiennego.

Po śmierci 1874 Po śmierci hrabiego Jana w 1874 roku, dyrektorem dóbr jego spadkobierców został inżynier górniczy ze Śląska Ludwik Mauve. Po wprowadzeniu wysokich cel produkcyjnych przez Rosję na granicy z Niemcami w 1877 roku spadkobiercy sprzedają przedsiębiorcom niemieckim znaczną część majątków wraz kopalniami i zakładami przemysłowymi otrzymując poza pieniędzmi akcje w nowym przedsiębiorstwie, które otrzymało nazwę Gwarectwo „Hrabia Renard”.

W międzyczasie w 1881 roku w kopalni Ludmiła doszło do wielkiej katastrofy, w wyniku której wyrobiska załaza kurzawka. Zginęło około 200 górni-

Sosnowiec

Kopalnia „Fanny” Hr. Renarda

ków. Nieudane próby odwodnienia zakończyły się fiaskiem, co doprowadziło do podjęcia decyzji o rozbudowie kopalni „Fanny” w Sielcu.

9 lutego 1905 roku w trakcie wiecu na terenie kopalni „Renard” przyjęto 32 postulaty strajkowe górników całego Zagłębia Dąbrowskiego. Strajkujący wdarli się na teren huty „Katarzyna”, gdzie zostali ostrzelani przez wojsko w wyniku czego zginęło 38 robotników, a ponad stu zostało rannych. Na przełomie czerwca i lipca w kopalni „Renard” górnicy próbowali sami narzucić 8 godzinny dzień pracy, jednak po kilkunastu dniach akcja ta załamała się.

Po odzyskaniu niepodległości w kopalni „Hrabia Renard” powstał robotniczy komitet kopalniany, który współpracował z Komitetem Wykonawczym Rad Delegatów Robotniczych Okręgu Sosnowieckiego, opierającego swą siłę na uzbrojonych robotnikach skupionych w Czerwonej Gwardii. Dyrekcja kopalni została zmuszona zastosować wiele decyzji komitetu w zakresie organizacji pracy i opieki lekarskiej.

21 grudnia 1918 roku wojsko rozbroiło Czerwoną Gwardię, a wpływ komitetu został stopniowo ograniczony do minimum.

W 1921 roku kopalnia „Hrabia Renard” z załogą liczącą 4295 pracowników była największym zakładem przemysłowym w Sosnowcu. Sytuacja kopalni pogarsza się z początkiem kryzysu gospodarczego. Podczas wielkiego

strajku górniczego w lutym i marcu 1932 r. załoga kopalni była jedną z najdłużej strajkujących. W kwietniu 1936 r. na wieść o krwawych wydarzeniach w Krakowie i Częstochowie m.in. załoga kopalni „Renard” próbowała podewrwać Zagłębie Dąbrowskie do strajku protestacyjnego. Pod koniec kryzysu gospodarczego w 1938 roku kopalnia zatrudniała jedynie 1974 pracowników, a jej wydobycie dochodziło do 942 tys. t. Była wówczas własnością kapitału francuskiego Towarzystwo „Huta Bankowa”. W latach międzywojennych i po wojnie siedzibą administracji Towarzystwa „Hrabia Renard” był Zamek Sielecki.

Podczas okupacji hitlerowskiej kopalnia z dniem 1 stycznia 1942

r. została włączona do pruskiego koncernu państwowego „Preussag”. Po wojnie, w roku 1945 zostaje znacjonalizowana i wchodzi w skład Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego. W tym czasie zatrudniała 1720 robotników. W 1946 roku jej nazwę zmieniono na kopalnia „Sosnowiec”. W 1949 roku przemianowano jej nazwę na kopalnia „Stalin”, którą nosiła do roku 1955.

Kopalnia w okresie powojennym miała najwyższą wydajność spośród kopalń sosnowieckich. Od 1950 roku urobek metodami mechanicznymi stanowiący 0,01% urosł w 1975 roku do prawie 75% natomiast ładunek mechaniczny od 1945 roku z 10,89% wzrósł do prawie 88% w 1975 roku. Wydobycie wzrastało odpowiednio z ok. 400 tys. t. w 1945 r. do 2,4 mln t. w 1975 roku.

W 1956 r. przywrócono kopalni nazwę „Sosnowiec”. Jej węgiel był w tych latach głównym produktem eksportowym miasta. W 1977 r. oddano do eksploatacji nowy poziom – 450 i zgłębiono trzy nowe szyby: „Szczepan”, „Ostatek” i „Stanisław”, a dwa inne: „Annę” i „Sosnowiec” – przebudowano. W wyniku przemian gospodarczych po 1989 r. kopalnia „Sosnowiec” po 140 latach zakończyła działalność z dniem 31 grudnia 1997 r.

Ostatnią tonę węgla wydobyto 3 stycznia 1998 roku. Obecnie, na terenach pokopalnianych powstają nowoczesne zakłady przemysłowe. Pamiątką z czasów, w których kopalnia prowadziła eksploatację węgla, pozostaje górna część wieży szybowej „Anna” na której prywatny inwestor buduje ścianki wspinaczkowe.

Elektrownia Hrabia Renard

Prawdopodobnie pierwsza w Sosnowcu – powstała w roku 1893 już po śmierci właściciela tzw dóbr Sieleckich hrabiego Johanna Renarda. Do dóbr hrabiego należały między innymi: Modrzewów – Sielec, Góra Siewierska, Klucze. Dyrektorem i plenipotentem tych dóbr stał się inżynier górniczy ze Śląska Ludwik Mauve, dzięki któremu powstała właśnie ta elektrownia. Zaopatrywała ona w energię elektryczną m. in. znajdującą się obok kopalnię Sosnowiec, dąbrowską Hutę Bankową oraz sosnowieckie wsie. Jest to charakterystyczny budynek z czerwonej cegły, z dużymi oknami i neogotycką wieżą.

Data dokumentującą rozwój elektryfikacji Zagłębia Dąbrowskiego jest rok 1909, w którym to Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe „Hrabia Renard” uzyskało koncesję na wytwarzanie

i sprzedaż energii elektrycznej dla gospodarstw domowych i oświetlenia ulicznego miasta Sosnowca. Po uzyskaniu koncesji Towarzystwo „Hrabia Renard” wybudowało w Sosnowcu małą elektrownię na prąd stały. Elektrownię tę sprzedano w 1911 roku Towarzystwu Akcyjnemu „Sosnowiecka Stacja Elektryczna”, które podjęło się elektryfikacji całego miasta, a później regionu. Możliwości ówczesnej elektrowni były jednak niewystarczające.

W wyniku zmian restrukturyzacyjnych w górnictwie, budynek elektrowni trafił do rąk Spółki Restrukturyzacji Kopalń w Będzinie, która w 2009 roku sprzedała go z przeznaczeniem na budowę hotelu na bazie budynku.

Fot. arch. wyd.

Kolej wąskotorowa KWK Kazimierz-Juliusz w Sosnowcu

Kolej wąskotorowa KWK „Kazimierz-Juliusz” w Sosnowcu powstała jako odpowiedź na potrzebę zapewnienia komunikacji między kopalniami „Kazimierz” i „Juliusz”, oraz rejonem szybu „Maczki” a w późniejszym terminie również rejonem szybu „Bory” tej kopalni.

Kolej ta działa nieprzerwanie od 74 lat ze zmianami, które wynikały z warunków jej eksploatacji, a podyktowane były względami ekonomicznymi.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż funkcjonuje ona na obszarze ostatniej czynnej kopalni węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim i jest ostatnią przemysłową wąskotorową koleją w kraju. Mając na uwadze powyższe okoliczności ta kolej jak najbardziej zasługuje na miano zabytku techniki.

Do jej zadań należało i należy:

- transportowanie materiałów,

- transportowanie załogi,
- transport skały płonnej na zwal oraz prace technologiczne.

Wąskotorówka porusza się po torach o prześwicie 750 mm. Długość torów wynosiła w początkowym okresie około 10 km a obecnie 4 km.

Powyższe zadania wykonywane były przy pomocy:

- lokomotyw parowych w początkowym okresie,
- lokomotyw spalinowych typu WLs 150 i WLs 180 obecnie,
- wagonów osobowych,
- wagonów piaskowych 5m³,
- platform i wagonów technicznych.

Na uwagę zasługuje także wchodzący w skład zaplecza technicznego budynek lokomotywowni, który pochodzi z 1920 roku. Mamy nadzieję, że ta unikatowa kolejka nigdy nie zniknie z pejzażu KWK „Kazimierz-Juliusz” w Sosnowcu.

Fot. arch. wyd.

Kopalnia Węgla Kamiennego Kazimierz-Juliusz Sp. z o.o.

Początki działalności górniczej na terenie obszaru górniczego Kopalni „Kazimierz-Juliusz” sięgają XIX wieku. W roku 1814 w Niemcach na terenach dzisiejszego osiedla Ostrowy Górnicze, hrabia Feliks Łubieński uruchomił odkrywkową kopalnię węgla „Feliks”, która w roku 1817 została przejęta przez skarb Królestwa Polskiego. W 1823 roku „Feliks” stał się kopalnią głębinową. Pomimo dwukrotnego pożaru i zatopieniu kopalni w 1841 i 1861 roku węgiel wydobywano do 1925 roku. W roku 1874 powołano do życia Towarzystwo Ak-

cyjne pod nazwą Warszawskie Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych, które od razu przejęło Feliksa a w 1887 roku uruchomiło drugą kopalnię o nazwie „Feliks II”. W wyniku wstrzymania wydobywania w tych kopalniach z powodów finansowych, Towarzystwo prowadziło wydobywanie w kopalniach: „Teodor” na kolonii Ostrowy, „Wiktor” i „Stanisław” we wsi Porąbka oraz „Jakub” na kolonii Grabocin. W 1821 roku wznowiono wydobywanie na kopalni „Feliks”. W 1879 roku przystąpiono do drążenia szybu nowej kopalni „Kazimierz”. W 1884 roku towarzystwo akcyjne Warszawskie Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych oddało do eksploatacji nową kopalnię leżącą przy trasie intensywnie rozwijającej się Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Przy wydobywaniu węgla stosowano system zabierkowo-komorowy, początkowo na zawał, a od 1903 roku z zastosowaniem podsadzki płynnej. Duży napływ ludzi do pracy w dynamicznie zwiększających swą produkcję kopalniach zmusił właściciela do budowy mieszkań dla górników i ich rodzin. Do końca lat dwudziestych XX wieku powstało osiedle domów mieszkalnych oraz instytucji socjalno-kulturalnych.

Kopalnię „Juliusz” zlokalizowaną na terenie Porąbki rozpoczęto budować w 1902 r., a w 1914 roku uzyskano z niej pierwsze tony urobku węglowego. W 1938 roku kopalnie te zostały połączone organizacyjnie w jedno przedsiębiorstwo pod nazwą Kopalnia „Kazimierz-Juliusz”, która to nazwa przetrwała do chwili obecnej. W pierwszej połowie XX wieku w bliskim sąsiedztwie kopalni „Kazimierz” istniały mniejsze kopalnie jak: „Albert”, „Wiesława” i „Dorota”.

W czasie okupacji kopalnia otrzymała nazwę „Kasimir Julius Grube” należąc do koncernu Preussische Bergwerks Und Hutten A.G. (Preussag). Po wyzwoleniu kopalnia została znacjonalizowana i weszła w skład Dąbrowskich Zakładów Przemysłu Węglowego-Przedsiębiorstwa Państwowego Wyodrębnionego w Sosnowcu. Następnie kopalnia wchodziła w skład Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego w Sosnowcu, w ramach którego była do 30 września 1982 roku.

W końcu lat 50. Do urobku węgla zaczęto stosować kombajny ścianowe.

W okresie powojennym dokonano rozbudowy kopalni, głębiąc dwa szyby peryferyjne Maczki i Bory oraz wybudowano nowe kompleksy BHP, oddano do użytku nowoczesną stację sejsmoakustyczną, dyspozytornię i Kopalnianą Stację Ratownictwa Górniczego.

W latach 70. przeprowadzono modernizację urządzeń wydobywczo-przeróbczych w „Ruchu Juliusz” oraz urządzeń wyciągowych w „Ruchu Kazimierz” wraz z budową nowego zakładu przeróbki mechanicznej węgla. Po kryzysie politycznym w latach 1981-1982, dokonano kolejnej reorganizacji górnictwa tworząc zrzeszenia co doprowadziło do utworzenia Zrzeszenia Kopalń Węgla Kamiennego z siedzibą

w Sosnowcu. Niedługo później, 1 października 1984 roku kopalnia weszła w skład Dąbrowskiego Gwarectwa Węglowego, a po kolejnych zmianach, z dniem 10 stycznia 1989 roku znalazła się w Przedsiębiorstwie Eksploatacji Węgla „Wschód”, z którego z początkiem 1990 roku została wyodrębniona w samodzielne przedsiębiorstwo państwowe pod nazwą Kopalnia Węgla Kamiennego „Kazimierz-Juliusz” w Sosnowcu. W związku z wybraniem pokładów węgla spełniających kryteria opłacalności w 1991 roku przystąpiono do likwidacji Ruchu II – Juliusz przechodząc do przekształcenia w kopalnię jednoruchową, którą zakończono w 1997 roku.

W roku 1993 weszła w skład Katowickiego Holdingu Węglowego S. A. w Katowicach stając się do 21 września 1996 roku jednoosobową spółką Skarbu Państwa. Z dniem 21 września 1996 roku KHW S. A. przekształcił kopalnię w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością. Dnia 5 listopada 1996 roku KWK „Kazimierz-Juliusz” Sp. z o.o. została wpisana do rejestru spółek handlowych. Biorąc pod uwagę wielkość posiadanych zasobów i zdolność produkcyjną szacuje się żywotność kopalni na około 12 lat.

Fot. D. Kindler, B. Ciepiela: „Zarys wiadomości o zlikwidowanych zagłębiowskich kopalniach”

Kolonia mieszkaniowa Ostrowy Górnice (Niemce)

Pierwszy znany zapis o osadzie Niemce, dzisiejszych Ostrowach Górniczych pochodzi z 1590 roku i znajduje się w archiwum miasta Mysłowice. Prawdopodobnie jednak już w czasach piastowskich istniał przysiółek zamieszkały przez ludność pochodzenia niemieckiego, od której nazwę wzięła późniejsza osada. Niemce leżały za wschodnią

granicą Porąbki i wraz z nią należały do klucza sławkowskiego, będącego w posiadaniu biskupów krakowskich. Pierwsze wiadomości pisane o tej miejscowości pochodzą z 1590 roku. Właściwy rozwój osady związany jest z przypadkowym odkryciem w 1814 roku pokładów węgla kamiennego.

Kopalnię odkrywkową o nazwie „Feliks” przekształconą w 1823 r. w głębinową, założył tutaj Feliks hr. Łubieński, dzierżawca wsi. W 1824 r. uległa ona pożarowi. Pożar strawił także następną kopalnię, o tej samej nazwie, założoną w pobliżu pierwszej, unieruchomioną w 1843 roku. Oprócz kopalni czynna była w Niemcach także huta cynku prowadząca działalność do 1849 roku. Górnictwo węglowe zaczęło pomyślnie rozwijać się tutaj po przejęciu w 1874 r. nieczynnej kopalni i sąsiednich pól górniczych przez

Warszawskie Towarzystwo Kopalń Węgla i Zakładów Hutniczych. Uruchomiono i zmodernizowano wówczas kopalnię „Felix”, wydrążono nowe szyby, założono kopalnię w kolonii Ostrowy i przysiółku Grabocin.

Warszawskie Towarzystwo prowadziło ożywioną działalność inwestycyjną na terenie osady. Powstały domy mieszkalne dla urzędników i robotników, szkoła, ochronka, gospoda z salą balową, bilardową i czytelnią, sala teatralna, biblioteka publiczna, szpital, ambulatorium. Najciekawszym i największym obiektem tego zespołu jest stylowa gospoda wybudowana w 1903 r. według projektu znanych architektów warszawskich, Franciszka Lillpopa i Kazimierza Jankowskiego. W podobnym zakopiańskim stylu wybudowano ambulatorium.

W końcu XIXw wybudowano tzw. kolonię mieszkaniową Ostrowy (obecnie potocznie używana jest nazwa „kamienice”). Wzdłuż dzisiejszej ulicy Gałczyńskiego stanęło kilkanaście domów robotniczych i urzędniczych.

Były to budynki dwukondygnacyjne o czteroosiowych, jednoklatkowych fasadach oraz typowe koszarowe obiekty trzykondygnacyjne o dziewięcioosiowej i trzyklatkowej fasadzie, przykryte dwuspadowymi dachami.

*Fot. Muzeum w Sosnowcu,
arch. wyd.*

Dom Ludowy

Obiekt wybudowany w latach 1902–1903 według projektu warszawskich architektów: Franciszka Lilpopa i Kazimierza Jankowskiego został wzniesiony zgodnie z propagowanym przez Stanisława Witkiewicza stylem zakopiańskim. Stanowi jeden z elementów kompleksu, w skład którego wchodziły: Willa Dyrektora, szpital z 1893 r., szkoła z 1901 r., ambulatorium w stylu zakopiańskim z 1904 r., Dom Ludowy z 1903 r., 2 domy urzędnicze w stylu dworcowym z lat 20. XX wieku.

Inicjatorem i fundatorem budowy było Warszawskie Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych.

Obiekt w czasach powstania spełniał wiele funkcji: gospoda górnicza, biblioteka i czytelnia, sala balowa, sala bilardowa, restauracja oraz sala teatralna. Otoczony terenem parkowym stanowił miejsce wypoczynku i rozrywki urzędników i wybranych (wyróżnionych) pracowników Warszawskiego Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych. Z tego też powodu

potocznie był nazywany Gospodą w Niemcach (osada Niemce – nazwa zastąpiona po 1945 r. nazwą Ostrowy Górnicze) lub Klubem. Do 1939 roku budynek pełnił rolę ośrodka życia społecznego i kulturalnego. Po II wojnie światowej do końca lat 70. XX wieku znajdował się w nim Dom Kultury Kopalni „Kazimierz-Juliusz”.

Obecnie Dom Ludowy mieszczący się przy ul. Klubowej 2 w dzielnicy Ostrowy Górnicze jest siedzibą Szkołki Drzew „Alicja” oraz Domu Weselnego. Można również tutaj skorzystać z miejsc noclegowych. Do dzisiejszych czasów zachowały się drewniane stropy, oryginalna stolarka okienna i drzwiowa, piece kaflowe oraz elementy wystroju wnętrza. Przez obecnych właścicieli został odrestaurowany z dużym zaangażowaniem.

*Fot. Muzeum w Sosnowcu,
D. Kindler.*

Zespół budynków szkolnych

Zespół dwóch budynków szkolnych w Sosnowcu-Ostrowach Górniczych przy ulicy Stefana Starzyńskiego powstał około 1900 roku w stylu historyzmu. Budynki, położone na zadrzewionej działce jako budynki wolnostojące, prawdopodobnie zaprojektowane zostały przez warszawskiego architekta Kazimierza Loewe. Szkoła przyjęła nazwę Gminnej Oddziałowej Szkoły Ludowej Warszawskiego Towarzystwa Kopalń Węgla i Zakładów Hutniczych w Niemcach. Organizacyjnie z tą placówką były związane szkoły dwuklasowe: „Pod lasem” i „U Galota”.

Investorem szkoły i budynku dla nauczycieli był Zarząd Warszawskiego Towarzystwa Kopalń Węgla i Zakładów Hutniczych działający w Niemcach od 1874 roku. Z jego inicjatywy powstały nowe kopalnie „Lilit” w kolonii Ostrowy i „Teodor” w przysiółku Grabocin.

Towarzystwo wydzierżawiło nieczynną kopalnię „Feliks” z sąsiednimi polami górnictwymi i uruchomiło ją w 1876 jako „Feliks I”, która pracowała do 1886 roku, kiedy została zatopiona. Kolejna „Feliks II” była czynna w latach 1886–1910 oraz w latach 20-tych XXw.

Na rozwój osady znaczący wpływ miała również kopalnia „Kazimierz”, uruchomiona w sąsiedniej osadzie Porąbce w 1884 roku oraz „Juliusz” wybudowana w latach 1902–1914.

Aby zaspokoić potrzeby mieszkaniowe robotników Towarzystwo podjęło na szeroką skalę działalność inwestycyjną. Budynek przy ulicy Starzyńskiego 50 mieścił w sobie szkołę. W 1989 roku do głównego korpusu dobudowano od północnej strony kotłownię. Budynek sąsiedni przy ulicy Starzyńskiego 50A mieścił pomieszczenia pomocnicze szkoły oraz mieszkania nauczycielskie.

W 1969 roku do północnej ściany szczytowej dobudowano salę

gimnastyczną, dysharmonizującą historyczną bryłę.

Aktualnie w budynku pomocniczym znajduje się niepubliczna szkoła podstawowa zaś w budynku szkolnym mieści się pomieszczenie o charakterze kulturalno-sportowym.

Fot. MM „SztYGarka”, arch. wyd.

Dawny Dom Dyrektora

Obiekt przy ul. Starzyńskiego 2 to murowany, piętrowy budynek mieszkalny pochodzący z XIX wieku zbudowany przez Zarząd Warszawskiego Towarzystwa Kopalni Węgla i Zakładów Hutniczych. Zaprojektowany został na rzucie prostokąta, posiada dach czterospadowy. W początkowym okresie mieszkał w

nim dyrektor kopalni. Aktualnie dom zamieszkują rodziny byłych pracowników nadzoru kopalni.

Fot. arch. wyd.

Stacja kolejowa Sosnowiec-Maczki

Jadąc pociągiem relacji Jaworzno Szczakowa – Dąbrowa Górnicza Ząbkowice trudno nie zauważyć dworca kolejowego Sosnowiec Maczki. Dworca, który jest dzisiaj zaledwie cieniem dawnej świetności, namiastką tego, jak się prezentował od połowy XIX wieku, gdy w specjalnych apartamentach zatrzymywał się sam car Rosji wraz ze swoją świtą. Nie pozostało zbyt wiele z miejsca, które w poprzednich wiekach było ostatnią stacją Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej Królestwa Polskiego.

Budynek stacji granicznej budowano w latach 1839–1848, według projektu znanego architekta Enrico Marconiego. Budowla została wzniesiona na planie wydłużonego prostokąta, złożona z trzech części: skrajnych parterowych i środkowej piętrowej. W częściach parterowych południowej i środkowej można było

kiedyś podziwiać bogaty wystrój architektoniczny ścian i sufitów, wśród których wyróżniały się profilowane gzymsy, stiuki, pilastry i kolumny żeliwne, które również miały za zadanie podpierać

zadaszenia peronów. W pobliżu budynku murowanego z cegły częściowo podpiwniczonego powstało osiedle dla kolejarzy, pracowników komory celnej, funkcjonariuszy straży granicznej, wojska rosyjskiego i żandarmerii, które w 1975 roku na mocy postanowień reformy administracyjnej zostało włączone do miasta Sosnowca. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku znaczenie osady jako węzła komunikacyjnego osłabło, zlikwidowano bowiem granicę z Austrią, a granicę państwową Polski przesunięto na południe.

Od roku 2009 na stacji nie zatrzymują się żadne pociągi pasażerskie. W 1967 roku ten okazały gmach został wpisany do rejestru zabytków.

Fot. Muzeum w Sosnowcu, D. Kindler.

Kolejowa wieża ciśnieniowa Sosnowiec-Maczki

Projekt budowy linii kolejowej z Warszawy do granicy z zaborami austriackimi powstał już w 1835 roku. Ponieważ ze stacji Granica w miejscowości Maczki (obecnie dzielnica Sosnowca), leżącej nad granicą zaborów, szlak miał się łączyć z linią kolejową przez Kraków do Wiednia, projektowana linia otrzymała nazwę: Droga Żelazna Warszawsko-Wiedeńska. Trasę przeprowadzono według projektu inż. Stanisława Wysockiego

W 1839 roku utworzono Towarzystwo Akcyjne Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, a rok później rozpoczęto roboty na odcinku z Warszawy do Skierniewic. Początkowo rozważano wybór trakcji parowej lub powozów ciągniętych po szynach przez konie, albo trakcji mieszanej, lecz ostatecznie w 1841 roku zdecydowano się na nowoczesną trakcję parową. Brak funduszy spowodował wstrzymanie robót w listopadzie 1841, a Towarzystwo następnie zbankrutowało w maju 1842 roku. Mimo to, 4 lipca 1843 roku rząd

Królestwa powołał Zarząd Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej i podjął prace w 1844 roku, finansowane przez Bank Pożyczkowy Cesarstwa Rosyjskiego.

Dla potrzeb Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej w 1880 roku została wybudowana wodna wieża ciśnieniowa. W jej górnej części umieszczony jest zbiornik, z którego woda rozprowadzana jest rurami do miejsc docelowych. Zbiornik w wieży umieszczony jest wysoko, aby uzyskać odpowiednie ciśnienie rozprowadzanej wody. Do zbiornika woda doprowadzana jest za pomocą pomp. Ze zbiornika w wieży woda może być rozprowadzana do ostatecznych odbiorców poprzez sieć wodociągów bez dodatkowego zasilania, na zasadzie grawitacji (dlatego zbiornik wody musi być umieszczony na wyższym poziomie niż odbiorcy wody).

Wieża ciśnieniowa używana w czasach parowozów, dziś niszczy stanowiąc coraz większe zagrożenie dla bezpieczeństwa dzieci pobliskiego przedszkola i szkoły.

Fot. arch. wyd.

Most graniczny na Białej Przemszy w Maczkach

Położenie geograficzne Maczek, przysiółka wsi Porąbka, stworzyło korzystną sytuację dla tej miejscowości związaną z powstaniem stacji „Granica” Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. W celu zrealizowania planów budowy linii kolejowej łączącej koleje rosyjskie z kolejami austriackimi

rozpoczęto budowę kamiennego mostu na Białej Przemszy, który miał umożliwić podróż koleją z Rosji do Krakowa i dalej do Wiednia. Pierwsza próbną jazdę przeprowadzono w listopadzie 1847 roku a już 1 kwietnia 1848 roku pierwszy pociąg dotarł z Ząbkowic do Maczek. Most i zabudowania znajdujące się wokół niego, w tym komora celna, były ważnymi budowlami tworzącego się węzła kolejowego z przecinającą się Żelazną Drogą Iwanogrodzko-Dąbrowską, która dotarła do Maczek w roku 1884.

*Fot. Muzeum w Sosnowcu,
arch. wyd.*

Pałac Heinricha Dietela

Budowę pałacu rozpoczęto w 1878 r., kiedy to został wzniesiony skromny, dwukondygnacyjny budynek mieszkalny przykryty płaskim kopertowym dachem. Po roku 1890 dobudowano do niego drugi budynek znacznie większy, posiadający dach zwieńczony charakterystyczną wieżyczką. Kolejnej przebudowy pałacu dokonano na przełomie wieków. Zasadniczej zmianie uległ wygląd lewej części pałacu

i konstrukcja dachu: z dwukondygnacyjnej rezydencji budynek przeistoczył się w neobarokowy pałac posiadający trzy kondygnacje, z których jedna kryła się pod ozdobnym mansardowym dachem. Autorem ostatniej przebudowy był znany warszawski architekt Antoni Jabłoński-Jasińczyk. Wewnątrz rezydencji zachowała się część oryginalnego wyposażenia. Do najciekawszych pomieszczeń pałacu należą: sala balowa, neobarokowa jadalnia, pokój fajkowy, gabinet oraz bogato zdobiony pokój kąpielowy z zabytkowym wyposażeniem.

Pałac Henryka Dietla wraz z parkiem wchodzi w skład kompleksu patronackiego, na który składa się przędzalnia, osiedle robotnicze oraz kościół ewangelicki.

Jako rezydencja rodowa Dietłów pałac funkcjonował do roku 1945. W styczniu 1945 roku znalazł się w rękach NKWD, a ro-

dzina fabrykanta opuściła Sosnowiec z powodu nacjonalizacji majątku. Następnie w pałacu swoją siedzibę miała Akademia Muzyczna. W 1997 roku właścicielem budynku została osoba prywatna. Od tego czasu prowadzone są prace renowacyjne.

Pałac położony w Sosnowcu przy ulicy Stefana Żeromskiego 2 graniczy bezpośrednio z parkiem im. S. Żeromskiego oraz centrum sportowo-rekreacyjnym, z basenem i sauną. Około 1 km od pałacu znajduje się ściśle centrum miasta oraz dworzec główny PKP i PKS.

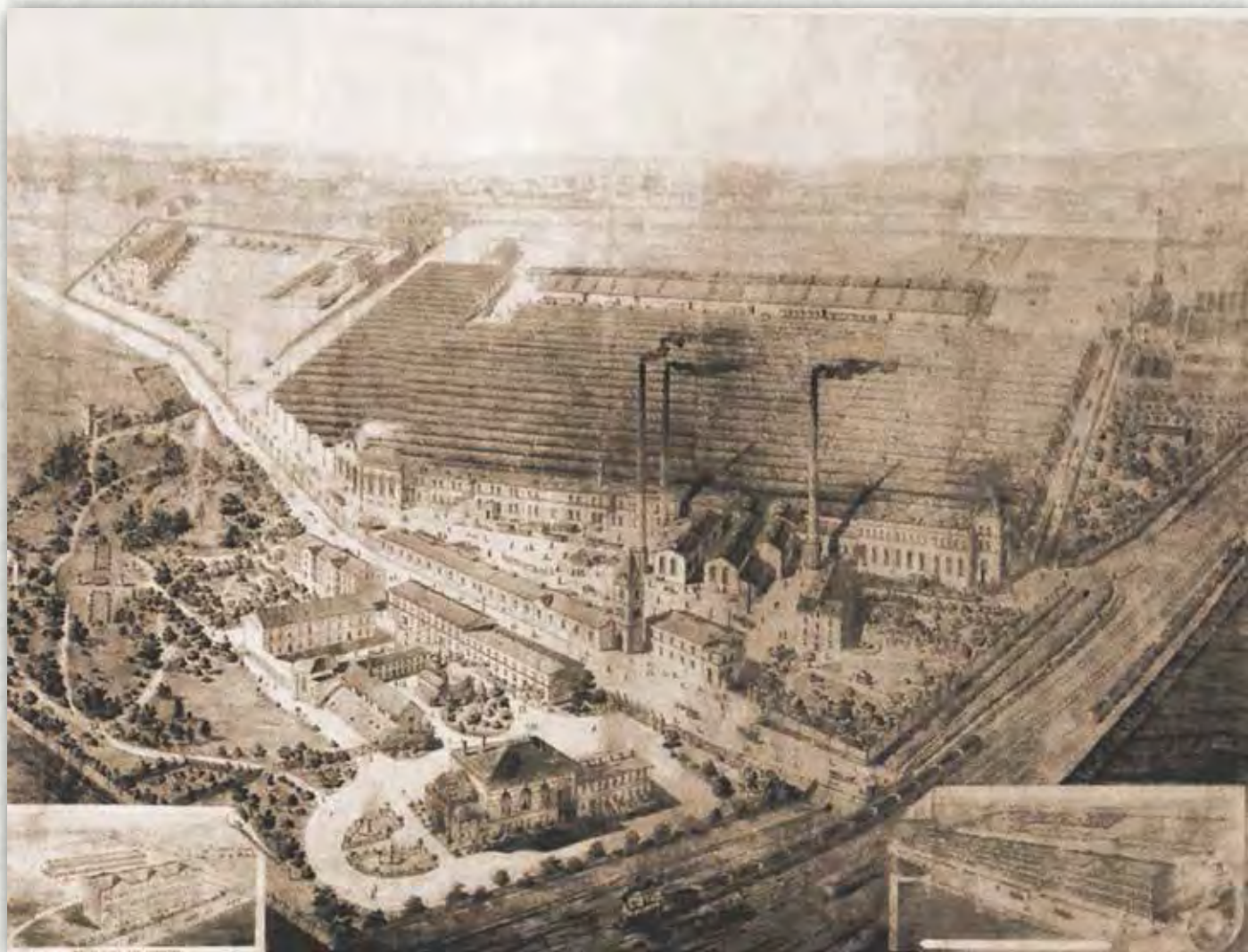
Fot. Muzeum w Sosnowcu,
arch. wyd.

Przędzalnia Czesankowa „Politex”

Sosnowiec, obok Łodzi i Częstochowy był głównym ośrodkiem włókiennictwa w dawnym zaborze rosyjskim. W mieście działały trzy przędzalnie, wszystkie założone przez niemieckich fabrykantów rodem z Saksonii. Jedną z nich była, powstała w 1878 roku, przędzalnia Heinricha Dietla. Tak jak to było w ówczesnym zwyczaju, fabrykant wybudował koło fabryki swoją wystawną siedzibę oraz osiedle robotnicze. Całości dopełnił park przypałacowy, obecnie o mocno okrojonej

powierzchni i po likwidacji wielu kameralnych budowli. W rezultacie miasto otrzymało ciekawy, zachowany prawie w całości do dzisiaj układ urbanistyczny, charakterystyczny dla tamtego okresu, którego główną osią kompozycyjną stała się poprowadzona w 1875 r. ul. Dietłowska, obecnie ul. Żeromskiego.

Przędzalnia najlepiej funkcjonowała od momentu powstania do wybuchu I wojny światowej. Na początku XX wieku pracowało w niej ok. 2 tys. robotników. W czasie walk fabryka podupadła. Ponowne została uruchomiona w 1920 roku, tym razem przez synów Heinricha

Dietla. W 1938 roku zatrudniała ok. tysiąca robotników. Po II wojnie światowej fabrykę upaństwowiono, nadając jej nazwę „Politex” i połączono z przędzalnią założoną w latach 80. XIX w. przez braci Schönów (późniejszy „Intertex”). Do końca 1947 r. obie przędzalnie wchodziły w skład Zjednoczonych Zakładów Przemysłu Włókiennego C. G. Schön i H. Dietel, a w latach 1948-1950 jako Państwowe Zakłady Przemysłu Włókiennego nr 7 w Sosnowcu,

w skład których wchodziła również fabryka w Białej Krakowskiej. W 1951 roku wyłącznie dwie miejscowe fabryki włókiennicze wchodziły w skład Sosnowieckich Zakładów Przemysłu Włókiennego. W połowie 1964 r. fabryki połączono tworząc Sosnowieckie Przędzalnie Czesankowe im. A. Kowalczyka by w październiku 1967 roku rozdzielić je zarządzeniem Ministra Przemysłu Lekkiego. Od tej pory funkcjonowały oddzielnie: Przędzalnia Czesankowa „Politex” (przy ul. S. Żeromskiego) oraz Przędzalnia Czesankowa „Intertex”

17 maja 1994 roku ogłoszono upadłość Sosnowieckiej Przędzalni Czesankowej „Politex”. Po upadku „Politexu” budynki przędzalni zostały wyprzedane prywatnym właścicielom. W budynku administracyjnym po gruntownym remoncie mieści się komisariat policji.

Przędzalnia Czesankowa „Politex”

Pałac Schöna I

Budynek jest jedną z dwóch rezydencji rodu Schönów. Wzniesiony został pod koniec XIX w. w stylu eklektycznym, na zlecenie Oskara Schöna, na działce zakupionej w 1885 roku przez rodzinę Schönów od hrabiego Mortimer-Tschischkyego nad rzeką Przemszą. Pałac Franza i Emmy ukończono w 1903 r. Nad eklektycznym obiektem góruje neogotycka wieża.

Początkowo otoczony przez rozległy park rozciągający się po obu stronach. Po przebudowie centrum po II wojnie światowej park pozostał w szczątkowej formie i stanowi on teren leśny przyległy do brzegów rzeki.

W czasie I powstania śląskiego w 1919

roku gmach był siedzibą dowództwa powstania oraz siedzibą dowództwa obrony plebiscytu przygotowującego III powstanie śląskie w 1921 r. W 1923 r. obiekt został zaadaptowany na potrzeby sądu, któremu został wydzielony, prawdopodobnie ze względu na trudności finansowe rodziny Schoenów.

W okresie okupacji niemieckiej, mieścił się w nim Deutsches Haus. Od 1945 r. pełni ponownie funkcję siedziby sądu.

Jako jedyny wśród pałaców sosnowieckich usytuowany jest w śródmieściu – ul. 1 Maja 19.

*Fot. Muzeum w Sosnowcu,
arch. wyd.*

Pałac Schöna II – siedziba Muzeum

Okazały, reprezentacyjny pałac Ernst Schön wzniósł wzdłuż północnego krańca przedziałni czesankowej, którą wybudował w 1886 r. Niestety autor projektu ani też dokładna data budowy obiektu nie są znane. Zarys bryły budynku pojawia się już na planie Sielca (ówczesnej wsi) z lat 1884–1886, ale budowę ukończono prawdopodobnie dopiero dziesięć lat później.

Pałac, usytuowany na planie czworoboku z basztami w trzech narożach, reprezentuje styl neobarokowy. Posiada cztery kondygnacje,

cję, nakrywa go dach mansardowy, a baszty mają cebulaste helmy. Partię przyziemia zaznaczono kamienną okładziną. Elewację bogato ozdobiono sztukaterią, wśród której przeważają liście i owoce dębu z monogramem „S”.

Pierwotnie fasada pałacu znajdowała się od strony torów kolejowych. W latach 40. XX w. przeniesiono ją na stronę południową, od strony fabryki, na miejsce wyburzonej okazałej oranżerii.

Zmianie uległ również układ wnętrza. Na parterze znajdowały się pomieszczenia reprezentacyjne: owalna, bogato zdobiona stiukami sień prowadziła do węższego westybulu. Po obu jego stronach mieściły się szatnie damska i męska. Potem wchodziło się do okazałego hallu, będącego rodzajem dziedzińca wewnętrznego. Wznosi się on przez wszystkie kondygnacje i zamknięty jest świetlikiem. Okna wszystkich pięt wychodzą na dziedzińcu. Na wprost sieni znajduje się wejście prowadzące niegdyś do 50-osobowej jadalni połączonej z otwartą na taras loggią. Stąd przechodzono do pokoju bilardowego i bufetowego.

Po lewej stronie hallu znajdowała się sala balowa z wystrojem w stylu neorokokowym. Poza różowo-złotą kolorystyką uwagę gości zwracały kilimy z przedstawieniami czterech pór roku. Stąd wchodziło się do oranżerii oraz do pokoiów dla pań i panów. Pokój dla pań znajdował się po lewej stronie oranżerii i utrzymany był w stylu angielskim. Dziś mieści się tu szatnia, a z pierwotnego wyposażenia zachowały się neogotyckie elementy – kwiet-

nik i ażurowa konstrukcja przy baszcie. Pokój dla panów, naprzeciwko pokoju dla pań, urządzone były w stylu mauretańskim.

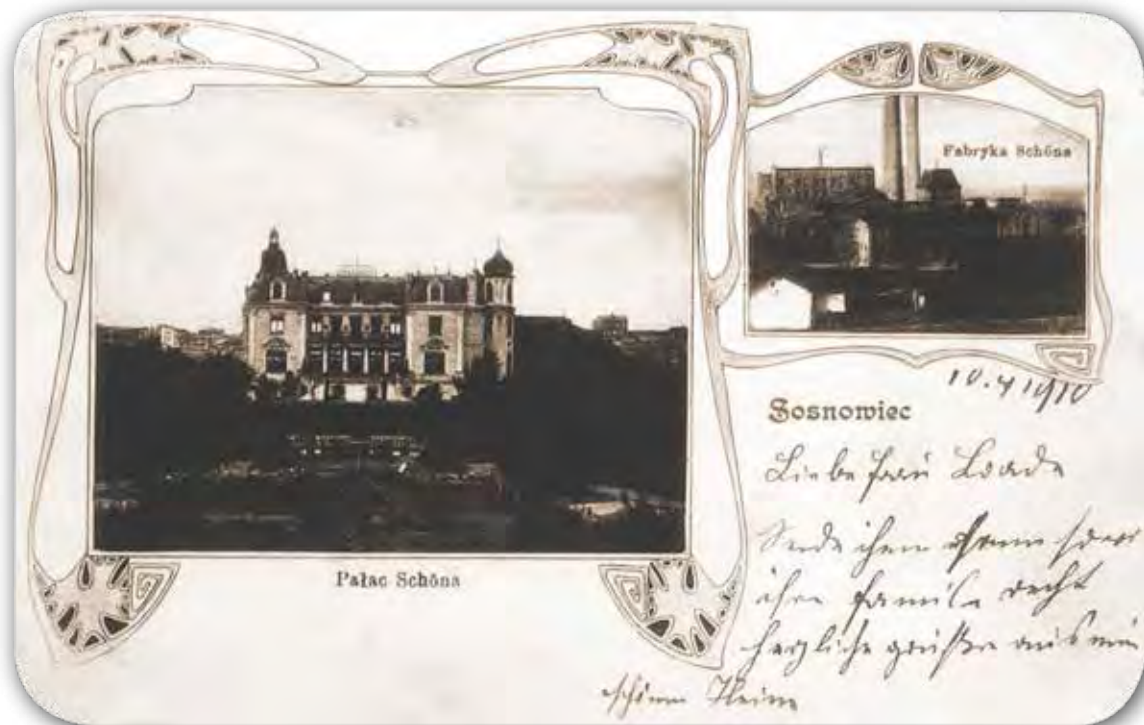
Z hallu reprezentacyjna klatka schodowa prowadzi na pierwsze piętro. Metalowa balustrada z motywami winnej latorośli oraz trzy witraże na półpiętrze są ostatnimi, autentycznymi elementami wyposażenia.

Pierwsze piętro pałacu mieściło sypialnie, toalety i prywatne pokoje właściciela. Na drugim piętrze, na które wiodą już skromne i wąskie schody, znajdowały się pokoje gościnne, dla służby oraz spiżarnia.

Pierwotnie budowla dekorowana była bogatymi sztukateriami, które jednak nie zachowały się do dziś, a obecne są dowolną ich rekonstrukcją.

Od 27 lat Pałac pełni funkcję Muzeum miejskiego.

Fot. Muzeum w Sosnowcu.

Intertex

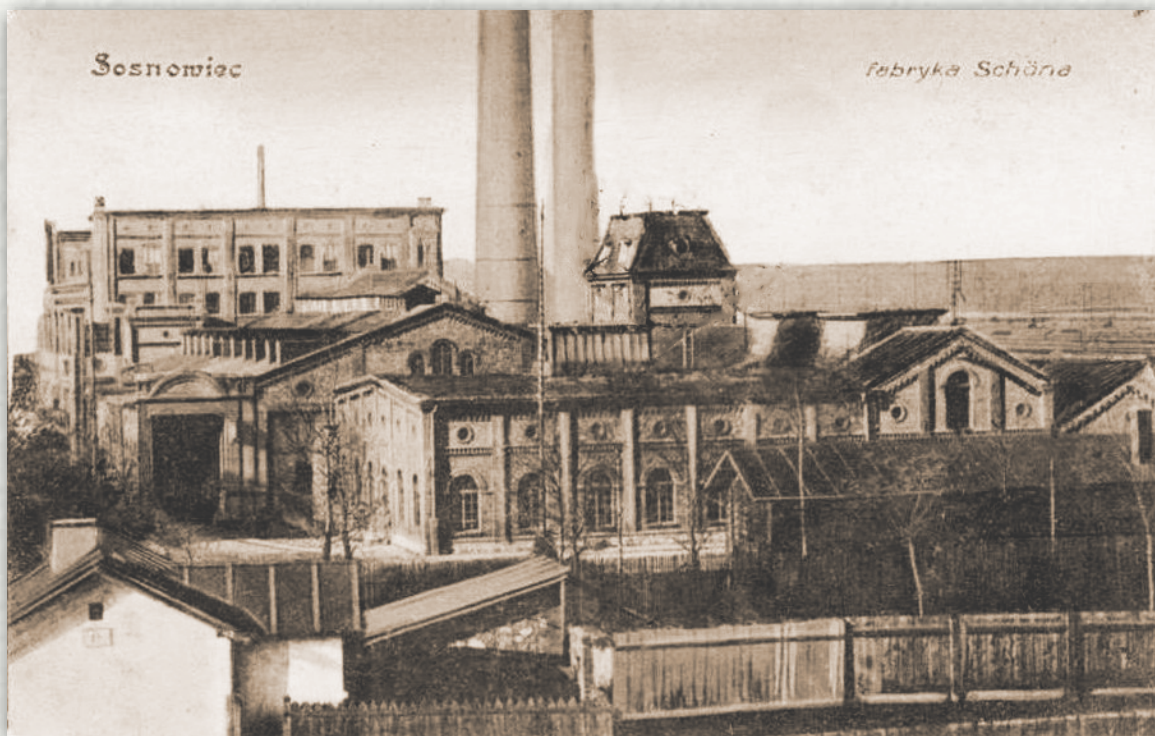
Taką nazwę nosiła Przędzalnia Czesankowa „Intertex” czynna jeszcze do niedawna przy ul. Chemicznej 12 w Sosnowcu. Zakład miał bogate tradycje sięgające lat 80. XIX stulecia. Wiąza się one z działalnością braci Schönów przybyłych do Sosnowca z Saksonii spośród których Franz w latach 1875 –1879 wybudował w ówczesnej wsi Kuźnica, przędzalnię wigoniową, a w 1886 r. Ernst uruchomił na Środulce ogromną przędzalnię wełny czesankowej.

Obie fabryki oraz wytwórnia trykotaży i pończoch w Sielcu (powstała w 1902 r.) działały pod firmą Dom Handlowy C. G. Schön i stanowiły własność Franza, Ernsta, Brunona i Roberta Schönów.

Przędzalnia na Środulce, kierowana przez Ernsta, rozwijała się bardzo szybko i do I wojny światowej była największym zakładem w tej branży w całym Cesarstwie Rosyjskim.

Sytuacja uległa zmianie podczas wojny – zdewastowana i ograbiona przez niemieckich okupantów przędzalnia zaprzestała produkcji. Dopiero w 1920 r. Schönowie zdołali ją odbudować i ponownie uruchomić. W 1921 r. zakład przekształcono w spółkę akcyjną pn. Zakłady Przemysłu Włókienniczego C. G. Schön.

W okresie międzywojennym przedsiębiorstwo przeżywało okresowe trudności spowodowane załamaniem się koniunktury w czasie Wielkiego Kryzysu gospodarczego. Później sytuacja spółki zaczęła się poprawiać. W ostatnich latach przed wojną przędzalnia zatrudniała ok. 900 robotników i wytwarzała rocznie ok. 1000 ton przędzy. Po wojnie fabryka przeszła pod zarząd państwowy, a następnie została znacjonalizowana. Produkcję wznowiono już w marcu 1945 roku

choć dopiero w końcu lat 40. osiągnęła stan produkcji sprzed wojny.

W okresie Polski Ludowej zakład był kilkakrotnie reorganizowany. Zaraz po wojnie połączono go z przędzalnią założoną w latach 70. XIX w. przez Henryka Dietla (późniejszy „Politex”). Do końca 1947 r. obie przędzalnie wchodziły w skład Zjednoczonych Zakładów Przemysłu Wełnianego C. G. Schön i H. Dietel, a w latach 1948 – 1950 jako Państwowe Zakłady Przemysłu Wełnianego nr 7 w Sosnowcu w skład których wchodziła również fabryka w Białej Krakowskiej. W 1951 roku wyłącznie dwie miejscowe fabryki włókiennicze wchodziły w skład Sosnowieckich Zakładów Przemysłu Wełnianego, z którego już z dniem 1 stycznia 1952 r. wydzielono dawny zakład Schöna pn. Śląsko-Dąbrowskich Zakładów Przemysłu Wełnianego, od 1 kwietnia 1962 r. przekształcony w Sosnowieckie Zakłady Przemysłu Wełnianego im. Anastazego Kowalczyka. W połowie 1964 r. fabryki połączono tworząc Sosnowieckie Przędzalnie Czesankowe im. A. Kowalczyka, by w październiku 1967 roku rozdzielić je zarządzeniem Ministra Przemysłu Lekkiego. Od tej pory funkcjonowały oddzielnie: Przędzalnia Czesankowa „Politex” (przy ul. S. Żeromskiego) oraz

Przędzalnia Czesankowa „Intertext”. Na przełomie lat 1972/1973 odrestaurowano połowę budynków fabrycznych, wymieniono całkowicie park maszynowy, oddano do użytku nowe oddziały, zmodernizowano i zautomatyzowano produkcję. Największy poziom produkcji i zatrudnienia osiągnięto w połowie lat 70.

Z początkiem lat 90. produkcja spadła czterokrotnie, a zatrudnienie dwukrotnie. W 1998 r. „Intertext” został przekształcony w spółkę akcyjną z kapitałem zakładowym w wysokości 4 mln zł. Na pewien czas sytuacja zakładu uległa poprawie lecz bardzo szybko zaczęła się pogarszać. 14 maja 2007 roku ogłoszono upadłość spółki a z dniem 1 sierpnia 2007 r. na teren zakładu wkroczył Syndyk.

W procesie upadłościowym majątek byłego „Intertexu” systematycznie się zmniejsza. Na terenie byłej przędzalni znajduje się hurtownia spożywcza Sygel – Jool S.A., firma Megaplot, zajmująca się produkcją ploteń termicznych oraz inne.

Fot. arch. wyd.

Ulica Chemiczna

To ulica położona na Śródulce, biegnąca wzdłuż zachodniej strony torów kolejowych magistrali Katowice – Warszawa, w kierunku Będzina.

Jej nazwa, która weszła w użycie jeszcze przed I wojną światową, pochodzi od Fabryki Chemicznej „Gzichów” wybudowanej na tym terenie w 1883 r. przez Mogunckie Towarzystwo Akcyjne z siedzibą we Frankfurcie nad Menem. Zakład istniał jeszcze po II wojnie światowej; produkował wtedy balony szklane i naczynia akumulatorowe. W pobliżu, w 1886 r. Ernst Schoen uruchomił przędzalnię wełny czesankowej (po 1945 r. „Intertext”) i wybudował (ok. 1885 r.) swoją okazałą, neobarokową rezydencję (obecnie siedziba Muzeum w Sosnowcu). Do zespołu pałacowo-parkowego przy ul. Chemicznej należy również mniejszy pałac Schönów wzniesiony w 1900 r. według projektu Józefa Pomian-Pomianowskiego. Obie budowle

zaliczane są do cennych zabytków XIX. wiecznej architektury miasta.

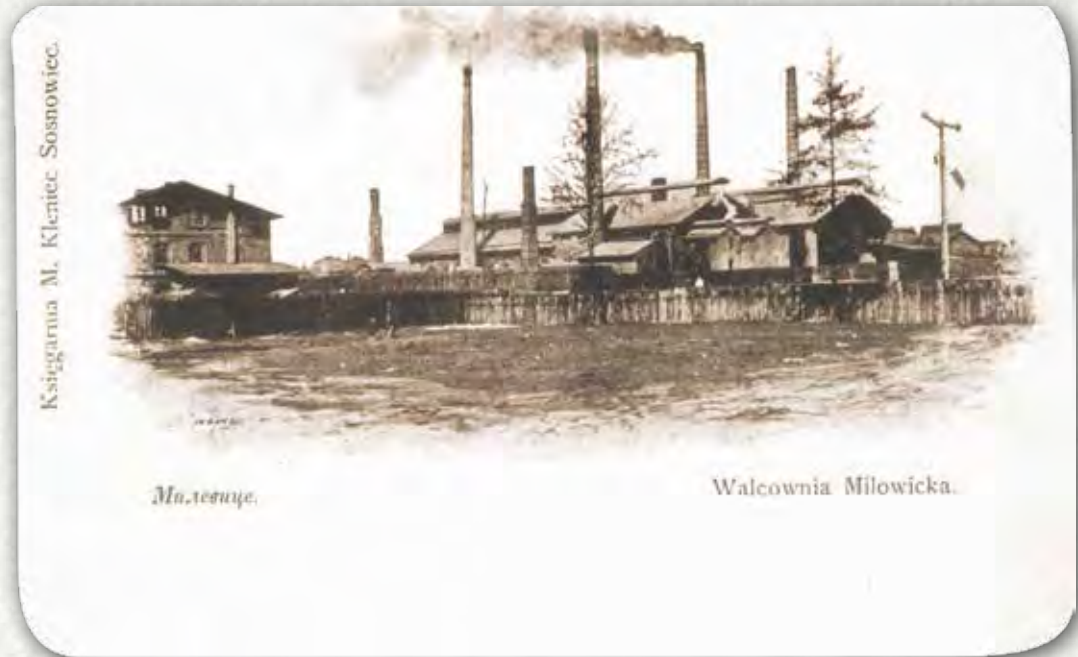
W bieg ulicy Chemicznej wchodzi tzw. Plac Schöna – fabryczne osiedle mieszkaniowe wybudowane w końcu XIX w. dla pracowników przędzalni. Najstarsze z budynków, z przełomu lat 80. i 90., parterowe z poddaszami, kryte papą, były drewniane (wyburzono je w latach 60. XX w.). Kolejne bloki, dwusegmentowe, trzykondygnacyjne, nazywane obecnie domami schönowskimi, zbudowano z czerwonej cegły.

Do najbardziej znanych budynków ulokowanych w obrębie Placu należą: „Dom Odermana” (mieszkał w nim wieloletni plenipotent Schönów), dawne ambulatorium i tzw. „Wysoki dom” (w czasie I wojny światowej zamieniony był na szpital; taką rolę pełnił również w okresie wojny polsko-radzieckiej). Budynkami wzniesionymi przez Schönów zarządza obecnie Spółdzielnia Mieszkaniowa „Locum” z siedzibą przy ul. Chemicznej.

Huta Milowice – Fabryka Łożysk Tocznych „Prema- -Milmet”

Na przełomie 1882/1883 roku górnośląski koncern hutniczy Oberschlesische Eisenbahn-Bedarfs-A.G., działający za pośrednictwem spółki filialnej pn. „Milowicer Eisenwerk” uruchomił produkcję w Walcowni Odlewów Żelaznych w Milowicach nazwaną następnie hutą „Alexander”. W końcu XIX w. firma zatrudniała 570 osób. W przededniu I wojny światowej produkowano żelazo, bloki żelazne i stalowe, szyny kolejowe i wszelkie elementy dla kolei żelaznych podjazdowych, a także nity, śruby, siekiery, młoty, kilofy, mutry, haki, druty ciągnięte i inne. Huta posiadała wówczas 8 wydziałów, w których zatrudnionych było 1480 robotników. Roczna produkcja podwoiła się w stosunku do końca XIX wieku.

W 1918 roku huta otrzymała nazwę „Milowicz” i dwa lata później stała się własnością Spółki Akcyjnej pn. Modrzejowskie Zakłady Gómiczo-Hutnicze, od 1934 roku Zjednoczone Zakłady Gómiczo-Hutnicze Modrzejów – B. Hantke.

Odbudowano zdewastowaną podczas I wojny światowej hutę oraz wybudowano dwie walcownie, dwa 25-tonowe piece martenowskie i kolejne dwa 45-tonowe. Szczególnie ważną inwestycją stanowiła wybudowana w 1924 roku prasownia do wyrobu butli dla gazów sprężonych. Zakład specjalizował się w wyrobach jedynych w Polsce prasowni. Produkował jednocześnie jak poprzednio żelazo, stal, szyny, śruby, nity, itp. W czasie okupacji majątek huty przejął niemiecki koncern. Po wyzwoleniu miasta w 1945 r. zniszczoną hutę przejęła polska administracja. Początkowo zakład nosił nazwę huty „Milowicz”, a następnie Zakładów Wyrobów Kutych. W ciągu kilkunastu lat park maszynowy został w połowie wymieniony. Wybudowano m.in. halę fabryczną z nowoczesną prasownią butli do gazów sprężonych.

W latach 70. ubiegłego wieku dawna huta występowała pn. Zakładów Przemysłu Precyzyjnego „Prema-Milmet” i produkowała butle do gazów technicznych niskiego i wysokiego ciśnienia, butle turystyczne, łożyska toczne, części maszyn dla przemysłu włókienniczego.

Po modernizacji i rozbudowie zakład przekształcił się w Fabrykę Łożysk Tocznych „Prema-Milmet”.

Po zmianach ustrojowych nastąpił podział przedsiębiorstwa. W 1996 r. „część łożyskową” Fabryki Łożysk Tocznych „Prema-Milmet” wykupił amerykański „Timken Co.”. Pozostałą część objęła Fabryka Butli Technicznych „Milmet” S.A., która wkrótce została przejęta przez czeską spółkę Vitkovice Machinery Group.

Fot. Muzeum w Sosnowcu, arch. wyd.

Timken-Polska Sp. z o.o. Sosnowiec

Udziałowcami zarejestrowanej 14 grudnia 2001 roku firmy są: Timken Europe BV, The Timken Company (Ohio, USA) oraz Timken BV.

Produkty firmy odgrywają znaczącą rolę praktycznie we wszystkich technologiach kształtujących nasze czasy, od przejażdżki automobilem po sztuczne serce. Firma Timken posiada najbogatszą ofertę łożysk stożkowych na świecie. Produkuje 26 000 kombinacji łożysk – konfiguracji jedno-, dwu- i czterorzędowej. Zakres wymiarów obejmuje średnicę otworu od 8 mm po średnicę zewnętrzną 2 222,5 mm.

W ramach kompleksowych rozwiązań oferuje także: łożyska baryłkowe, walcowe, kulkowe, wzdłużne, zespoły łożyskowe; narzędzia do obsługi łożysk: nagrzewnice indukcyjne, ściągacze hydrauliczne i mechaniczne, nabijaki, uszczelnienia przemysłowe; narzędzia diagnostyczne; smary łożyskowe i smarownice automatyczne.

Fot. arch. wyd.

Vitkovice-Milmet S. A.

Ostatnie 20 lat to czas ogromnego przeobrażenia i restrukturyzacji firmy. Od państwowego molocha do prywatnej, elastycznej i prężnie działającej spółki notowanej na warszawskiej Giełdzie Papierów Wartościowych. 10 lat na GPW to czas docelowego modelowania spółki, której 100% akcji od 2006 roku jest w rękach jednego akcjonariusza czeskiego Vitkovice Machinery Group. Obecnie spółka nosi nazwę VITKOVICE-MILMET S. A. i wytwarza przede wszystkim dwa różne asortymenty butli: wysokociśnieniowe do sprężonych i skroplonych gazów technicznych oraz niskociśnieniowe do propanu butanu i czynników chłodniczych. Firma posiada Certyfikat Jakości ISO 9001 oraz wszelkie niezbędne dopuszczenia, umożliwiające sprzedaż na całym świecie. Obecnie Milmet eksportuje ponad 75% produkowanych w Sosnowcu wyrobów, w większości do krajów europejskich.

Fot. arch. wyd.

Stacja kolejowa Sosnowiec Południowy

Sosnowiec Południowy to niewielka i współcześnie zaniedbana węzłowa stacja kolejowa w Sosnowcu. Jednotorowy szlak z Sosnowca Dańdówki przechodzi tutaj w dwa jednotorowe szlaki do stacji Sosnowiec Główny. Pierwszym z nich nie kursują planowo żadne pociągi z wyjątkiem doraźnych przejazdów, zaś drugim kursują pociągi z Katowic w kierunku Olkusza.

Początek powstania stacji datuje się na rok 1887, kiedy to otwarto ją z rozstawem szyn 1524 mm, by z kolei w roku 1919 zmienić rozstaw na 1435 mm.

Powstanie dworca związane było z zakończeniem prac przy budowie Drogi Żelaznej Iwanogrodzko-Dąbrowskiej zwanej Koleją Nadwiślańską łączącej Dąbrówę z Iwanogrodem (obecnie Dęblin) i idącą w głąb Rosji.

W 1885 roku Kolej Nadwiślańska dotarła do Dąbrowy, skąd poprowadzono

bocznice prowadzącą ze Strzemieszyc do Maczek – Granicy by przedłużyć połączenie do Sosnowca Południowego.

Dopiero w roku 1922 nastąpiło otwarcie łącznika ze stacją Sosnowiec Główny, a w roku 1967 zelektryfikowano linię kolejową. W roku 2000 zamknięto ruch pasażerski w kierunku Sosnowiec Główny, a 9 lat później zlikwidowano kasy biletowe.

W dniu dzisiejszym stacja posiada 7 torów głównych, z których dwa znajdują się przy peronie wyspowym i są to obecnie jedyne użytkowane tory główne na stacji. Od strony Dańdówki odgałęzia się jeszcze bocznica do terminalu kontenerowego Spedcont. Stacja posiada peron dwu krańcowy z dwoma wiatami, do którego prowadzi przejście nadziemne będące jednocześnie przejściem między centrum Sosnowca a osiedlem Naftowa.

Obecnie ze stacji odjeżdżają pociągi w kierunku Katowic, Olkusza, Tunelu, Kozłowa, Sędziszowa i Kielc. Stacja leży przy linii 62, a prędkość szlakowa przy samej stacji wynosi 40 km/h.

Od chwili likwidacji kas, budynek stacji nie pełni żadnej funkcji kolejowej.

Huta Cedler

Cedler to dawniejsza Walcownia Rur i Żelaza „Hrabia Renard”, a obecnie Oddział Sosnowiec spółki Arcelor Mittal Poland S.A. w Dąbrowie Górniczej.

Walcownia „Hrabia Renard” wybudowana została w Dębowej Górze w latach 1901–1905 przez niemiecko-francuski kapitał Gwarectwa „Hrabia Renard”. Po wykupieniu akcji niemieckich przez Francuzów firma należała do koncernu Société Anonyme Forges et Acieries a Paris. Zakład posiadał dwa wydziały: walcownię rur, produkującą rury bez i ze szwem, oraz walcownię drutu i żelaza profilowego.

W okresie okupacji hitlerowskiej Walcownię przejęła niemiecka firma OSMAG, a następnie spółka o nazwie Ost-Maschinenbau Gesellschaft mit beschränkter Haftung (Wschodnie Zakłady Budowy Maszyn Sp. z o.o.). Zakład przystosowano do produkcji zbrojeniowej – stali typu „Istag” i luf do dział przeciwpancernych. Na początku 1943 r. zatrudnienie wynosiło 789 osób, a pod koniec tego roku 3.200. Pracowali tutaj m.in. robotnicy francuscy i więźniowie „Radochy”. Od 1944 r. zatrudniano także więźniów obozu oświęcimskiego (KL Auschwitz), dla których na terenie Walcowni utworzono podobóz (Arbeitslager Sosnowitz). Pod koniec 1944 r. stan osobowy obozu wynosił ok. 900 więźniów różnych narodowości, głównie Żydów.

Po wyzwoleniu zakład odbudowano i upaństwowiono. W czerwcu 1945

roku uruchomiono walcownię bruzdową drutu i żelaza profilowego, w 1947 odlewnię, a w 1957 r. wydział taśm walcowanych na zimno. Od września 1949 r. zakład nosił nazwę Huta im. Edmunda Cedlera w Sosnowcu. W 1951 roku załoga huty liczyła 1.500 pracowników. W okresie PRL-u zakład modernizowano, uruchamiając w nim jednocześnie nowe działy. Zbudowana w 1973 r. walcownia walcówki stali jakościowej stała się głównym wydziałem huty. Po 1989 roku popularny „Cedler” był jedną z nielicznych hut, w której przeprowadzono modernizację. Obecnie specjalizuje się w produkcji walcówki oraz materiałów budowlanych. Wytwarza się tutaj także drut zimnowalcowany w kregach, drut spawalniczy, taśmę zimnowalcowaną oraz energię cieplną i elektryczną. 1 września 1998 r. hutę przekształcono w Jednoosobową Spółkę Skarbu Państwa o nazwie Huta Cedler S.A. Od 1 stycznia 2003 r. huta stanowiła jeden z oddziałów Polskich Hut Stali S.A. z siedzibą w Katowicach.

27 października 2003 roku następuje sprzedaż udziałów Skarbu Państwa w Polskich Hutach Stali S.A. spółce kontrolowanej przez hinduskiego biznesmena Lakshmi Mittala LNM Holdings NV. Między majem 2004 roku a styczniem roku następnego nowo zarejestrowana Spółka Ispat Polska Stal S.A. zostaje następcą prawnym Polskich Hut Stali S.A., co prowadzi do zmiany nazwy Ispat Polska Stal S.A. na Mittal Steel Poland S.A., oznaczającej dla Huty Cedler wejście w strukturę największego koncernu stalowego świata. 2 października 2007 roku następuje zmiana nazwy Mittal Steel Poland S.A. na Arcelor Mittal Poland.

Fot. Muzeum w Sosnowcu, arch. wyd.

Huta im. M. Buczka

Ten kompleks przemysłu hutniczego składający się z trzech podmiotów: Huta Buczek S.A., Huta Buczek Sp. z o.o. oraz Technologie Buczek S.A. powstał w 1961 roku z połączenia powstałej w 1881 roku Walcowni Żelaza i Rurkowni należącej do gliwickiego przemysłowca Huldczyńskiego, przekształconej w 1879 roku w spółkę akcyjną pod nazwą Towarzystwo Akcyjne Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza oraz huty „Katarzyna” należącej do

górnosląskiego koncernu „Zjednoczone Huty Królewska i Laura”. W okresie międzywojennym oba zakłady produkujące wcześniej zbliżony asortyment zaczęły się specjalizować: huta Katarzyna w toczeniu walców a Towarzystwo Akcyjne Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza w produkcji rur. Po II wojnie światowej przemianowano zakład Huldczyńskich na Hutę Sosnowiec. W 1961 roku połączono oba zakłady: huta Katarzyna oraz Towarzystwo Akcyjne Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza tworząc Huta im. Buczka.

W 1995 r., w ramach Programu Powszechnej Prywatyzacji, Huta im. M.

Buczka została przekształcona w jednoosobową Spółkę Skarbu Państwa i przyjęła nazwę „Huta Buczek S.A.”.

Od 1995 do 2003 roku z Huty Buczek S.A. wydzielono kilka mniejszych jednostek oraz nadrzędną „Technologie Buczek S.A.”.

W 2008 roku Technologie Buczek S.A. weszła w skład łotewskiego Severstallat Silesia Sp. z o.o.

*Fot. Muzeum w Sosnowcu,
arch. wyd.*

Severstallat Silesia Sp. z o.o.

Spółka akcyjna Severstallat, mieszcząca się przy ulicy Nowopogońskiej 1, została utworzona w 1992 roku przez Czerepowiecką Hutę Severstal i Latvian Holding Felix w celu zapewnienia obsługi spedycyjnej produktów stalowych eksportowanych przez Severstal. Spółka weszła na giełdę w 1996 roku i dzisiaj należy do głównych graczy w rejonie Morza Bałtyckiego, z sukcesem eksportując wyroby ze stali do Unii Europejskiej i krajów Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP).

Severstallat Silesia Sp. z o.o. została założona w 2008 roku, gdy Severstallat nabył aktywa polskiego producenta rur stalowych Huty Buczek Sp. z o.o. funkcjonującej do 1.01.2005 roku jako Technologie Buczek S.A.

Obecnie spółka produkuje szeroki zakres rur i profili zamkniętych włącznie z rurami perforowanymi, rurami do wody i gazu oraz profilami specjalnymi.

Fot. D. Kindler, arch. wyd.

Fabryka Lin i Drutu A. Deichsel

W 1881 r. Adolf Deichsel założył w Sosnowcu fabrykę lin stalowych i konopnych, drutu i plomb. Fabryka została przekształcona w 1924 r. w spółkę akcyjną pod nazwą „Fabryka Drutu, Lin stalowych i Konopnych, Śrutu i Plomb oraz Płótna Żaglowego Adolf Deichsel Spółka Akcyjna”. W 1926 roku zmieniono nazwę spółki. Brzmiała ona odąd „Fabryka Lin i Drutu dawniej A. Deichsel Spółka Akcyjna w Sosnowcu”. Fabryka produkowała drut, wyroby drucziane, liny stalowe i konopne,

prowadziła handel tymi produktami oraz miała udział w przedsiębiorstwach pokrewnych. W roku 1931 Zakłady Przemysłu Stalowego Meyerhold Spółka Akcyjna w Sosnowcu przejęły 50% akcji spółki. Kierownictwo spółki spoczywało od tego roku w ręku Tadeusza Meyerholda. W 1939 roku fabryka została przejęta przez władze niemieckie, uległa likwidacji w 1943 roku.

W latach 90. firma działała jako Fabryka Lin i Drutu „Falind” Sp. z o.o. i produkowała wszelkiego typu i konstrukcji liny stalowe oraz druty. Od stycznia 2003 roku fabrykę dzierżawi Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Uługowe „CZG-Stal” Sp. z o.o. w Katowicach. Produkuje się tu liny dla kopalń i hut. Zatrudnienie wynosi około 200 osób.

*Muzeum w Sosnowcu,
arch. wyd.*

Fabryka Maszyn Górniczych „Niwka” S.A.

Historia firmy Fabryka Maszyn Górniczych „Niwka” S.A. liczy ponad 170 lat i rozpoczyna się w roku 1832, kiedy to wspólnicy: Maurycy Kossowski, Jacek Lipski i Antoni Klimkiewicz zakładają zakłady hutnicze „Henryków”. W roku 1860 huta zaprzestała działalności. W 1864 roku pozostałe budynki dawnej huty (odlewnię i dwie hale konstrukcyjne) przejmuje górnośląski przemysłowiec – Christian Gustaw von Kramst. W ten sposób zapoczątkowano działalność zakładów pod nazwą: Odlewnia Żelaza i Warsztaty Mechaniczne „Niwka”. W 1891 roku zakład został zakupiony przez Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich S.A. Dzięki inwestycjom wybudowano nowoczesnie wyposażone hale produkcyjne. W okresie pierwszej wojny światowej zakład znalazł się pod zarządem władz okupacyjnych, a wkrótce potem został unieruchomiony. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zakład wrócił do przedwojennego właściciela i od roku 1921 występował pod nazwą Centralnych Zakładów Mechanicznych. W okresie międzywojennym wytwarzano tutaj między innymi: pompy, przenośniki kopalniane, klatki wydobywcze, skipy oraz wykonywano naprawy parowozów. W latach 1939–1945 firma została przejęta przez niemiec-

kie przedsiębiorstwo „Preussag”. Po drugiej wojnie światowej zakład uległ nacjonalizacji i został włączony do Zjednoczenia Fabryk Maszyn i Sprzętu Górniczego. Firma stopniowo przechodzi modernizację, rozpoczęto produkcję następnej generacji maszyn dla górnictwa, a od 1947 roku produkowane są popycharki, kołowroty, ładowarki i przenośniki zgrzeblowe. W 1951 roku zakład zostaje przemianowany na Wytwórnę Maszyn Górniczych „Niwka”.

Pod koniec lat siedemdziesiątych wprowadzono do produkcji kolejną generację maszyn – napędzanych elektrohydraulicznie i hydraulicznie. Inwestycje lat osiemdziesiątych, głównie w nowe technologie, owocują systematycznym zwiększaniem produkcji oraz podniesieniem jakości wyrobów. Rok 1980 przynosi również zmianę nazwy – firma odtąd działa jako: Fabryka Maszyn Górniczych „Niwka” w Sosnowcu. W latach dziewięćdziesiątych firma przechodzi proces restrukturyzacji, a 1 kwietnia 1994 roku zostaje przekształcona w spółkę akcyjną. Wysokiej jakości i trwałości wyroby Fabryki Maszyn Górniczych „Niwka” S.A. są eksportowane do kopalń w różnych częściach świata.

Kopalnia Węgla Kamiennego „Niwka -Modrzejów”

Początki górnictwa węglowego w Niwce sięgają 1814 roku, kiedy powstały dwie pierwsze kopalnie: „Maurycy” i „Józef”. Rok 1815 uznaje się za oficjalną datę powstania KWK „Niwka-Modrzejów”, umieszczany m.in. na materiałach wydawanych przez kopalnię. Stanowił on podstawę do obchodów rocznic powstania zakładu.

W roku 1833 trzech wspólnicy: Maurycy Kossowski, Jacek Lipiński i Antoni Klimkiewicz uruchomili kopalnię pod nazwą „Jerzy”

wkrótce przejętą przez Bank Polski i upaństwowioną. Unieruchomiona w roku 1844, ponownie wznowiła wydobycie w roku 1867 po przejęciu jej przez pruskiego przemysłowca Gustawa von Kramsta. W 1891 roku weszła w skład Sosnowieckiego Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych. W latach 1909–1912 w kopalni zbudowano nowy szyb „Kazimierz”, który w 1919 roku stał się głównym szybem wydzielonej kopalni „Modrzejów”. W czasie drugiej wojny światowej w 1942 roku niemiecki koncern „Preussag” nadał oddzielnym kopalniom „Niwka” i „Modrzejów” wspólną nazwę „Theodor Körner”. Od 1945 kopalnia nosiła nazwę „Niwka-Modrzejów”.

Po 1945 r. zasoby węgla były na wyczerpaniu, co zmusiło ówczesne władze resortowe do przydzielenia w 1946 r. dalszych partii wydobywczych pod miastem Mysłowice. Przystąpiono też do renowacji obu kopalni, a szczególnie kopalni „Modrzejów”, m.in. zmechanizowano

obieg wozów na podszybiu i nadszybiu szybu „Kazimierz”, zbudowano nową lampiarnię i budynek administracyjny. W kopalni „Niwka” wybudowano jedynie nową łaźnię. W 1951 r. ustalono nowe granice eksploatacyjne dla kopalni, przyłączając do niej tereny na północny wschód od rzeki Bobrek i Białej Przemyszy oraz partię Ludmiła. Przemiany gospodarcze przełomu lat 80. i 90. XX wieku wpłynęły negatywnie na kondycję finansową kopalni. Z powodu braku środków finansowych wstrzymano prace nad udostępnieniem nowych złóż na głębokości 910 metrów, których wydobycie miało zapewnić kopalni istnienie do 2030 roku. W styczniu 1990 roku załoga kopalni, wraz z górnikami z KWK „Czerwone Zagłębie”, zorganizowała trwający ponad tydzień strajk, domagając się podwyżki płac, zwolnienia dotychczasowej dyrekcji i ograniczenia liczby miejsc pracy w administracji zakładu. W lipcu 1993 roku – kopalnia przeszła pod zarząd Katowickiego Holdingu Węglowego. We wrześniu 1996 – kopalnia zostaje przekształcona w jednoosobową spółkę ze 100% udziałem KHW S.A. pod nazwą KWK „Niwka-Modrzejów” Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. W roku 1998 podjęto decyzję o likwidacji kopalni a 7 kwietnia 1999 roku postawiono kopalnię w stan całkowitej likwidacji. W momencie podejmowania decyzji o likwidacji stan zasobów operatywnych w KWK „Niwka-Modrzejów” wynosił prawie 23 mln. ton węgla a stan zatrudnienia kopalni wynosił 2410 pracowników. Po licznych protestach załogi i próbach negocjacji 26 maja 1999 – związki zawodowe kopalni podpisały porozumienie, w którym zgodziły się na likwidację kopalni.

Na terenie zlikwidowanej kopalni

utworzono Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny powstały w ramach projektu kluczowego: Gospodarcza Brama Śląska Etap I: Uruchomienie Zagłębiowskiej Strefy Gospodarczej – Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny, zadanie 1 i zadanie 2.

Muzeum w Sosnowcu, arch. wyd., arch. SPNT.

Sosnowiecka Szkoła Realna

Budynek dawnej Szkoły Realnej znajdujący się przy dzisiejszej ulicy Żeromskiego został ufundowany w 1894 r. przez Heinricha Dietla, niemieckiego przemysłowca, któremu Sosnowiec w znacznym stopniu zawdzięcza swój rozwój. Była to pierwsza szkoła średnia w Sosnowcu ulokowana w odpowiednio przystosowanym budynku fabrycznym. Dla uczniów Dietel zorganizował, w porozumieniu z dyrekcją kolei, dojazd specjalnym pociągiem. Systematyczny wzrost liczby uczniów i rozwój szkoły pod względem programowym skłonił Heinricha Dietla do ufundowania nowego gmachu na jej potrzeby, który został wzniesiony na Pogoni pomiędzy 1895 a 1898 r. według projektu Antoniego Jasieńczyka-Jabłońskiego w stylu neorenesansu północnego. Uroczyste otwarcie nowego budynku miało miejsce 3 grudnia 1898 r. Finansowana przez Dietlów Sosnowiecka Szkoła Realna działała do 1915 roku. Później budynek szkoły został przejęty przez Szkołę Handlową (późniejsze IV LO im. Stanisława Staszica) jednak spadkobierczynią i kontynuatorką tradycji szkoły Henryka Dietla stała

się Wyższa Szkoła Realna na Sielcu – późniejsze III LO im. Bolesława Prusa, co potwierdza dokument niemieckich władz okupacyjnych z 6 grudnia 1915 r. Sosnowiecka Szkoła Realna, późniejsze Gimnazjum i Liceum im. Staszica wykształciła mnóstwo wybitnych osobowości, niejednokrotnie znanych również poza granicami kraju. Przykładem jest Jan Kiepuła, który uzyskał tu maturę w 1921 roku. Inni słynni słuchacze szkoły to późniejszy profesor Bogdan Suchodolski, słynny fizyk Mieczysław Wolfke oraz socjolog, autor pierwszej monografii Sosnowca Janusz Ziółkowski, czy biskup Mirosław Jan Kołodziejczyk. W czasie I wojny światowej w budynku Szkoły Realnej mieściła się niemiecka administracja, a w latach II wojny światowej Niemcy w budynku utworzyli swoją własną szkołę techniczną. Po wojnie w tym miejscu zaczęło działać Liceum Ogólnokształcące im. Staszica. W latach 1970–2010 w budynku dawnej Szkoły Realnej gościł Wydział Techniki i Nauki o Materiałach Uniwersytetu Śląskiego.

- Abramski J., *Zawiercie i jego ulice*, Zawiercie: Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej, Zawiercie 1991.
- Adamczyk S., *Zabytki przemysłu i techniki w Katowicach*, Publisher, Bydgoszcz 1996.
- Architektura Zagłębia*, red. Kisiel M., Majerski P., Miejska Biblioteka Publiczna im. Gustawa Daniłowskiego, Sosnowiec 2011.
- Baj S., *Dom, malarstwo i rysunek : Muzeum Miejskie „Szttygarka” w Dąbrowie Górniczej 12 maja - 30 czerwca 2012 r.*, red. Dziewit J., Dziennik S., grupakulturalna.pl, Katowice 2012
- Będzin 1358-2008 T.1-3*, red. Pulinowa M. Z., Sperka J., Glimos-Nadgórska A., Muzeum Zagłębia w Będzinie, Będzin 2008
- Bielecki P., *Krótką Historią Zagłębia Dąbrowskiego*, Sosnowiec 2011.
- Ciepiela B., *Pierwsza na ziemiach polskich Cementownia Grodziec*, Sosnowiec-Grodziec 1999.
- Ciepiela B., *Zarys wiadomości o zlikwidowanych zagłębiowskich kopalniach węgla*, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Górnictwa Koło „Zagłębie” w Będzinie wraz ze Stowarzyszeniem Autorów Polskich Oddział Będziński, Będzin 2012.
- Dąbrowa Górnicza- zarys rozwoju miasta*, red. Długoborski W., Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, Śląsk, Katowice 1976.
- Diechciarz O., *Przewodnik po ziemi olkuskiej : historia, zabytki i inne atrakcje ziemi olkuskiej*, T 1, Gmina Olkusz, Neon, Olkusz Agencja Rozwoju, Olkusz 2002.
- Dzieje Sławkowa*, red. Kiryk F., Secesja, Kraków 2001
- Góra S.; *Kopalnia „Porąbka Klimontów” w zarysie dziejów*, Sosnowiec 2000
- Gutowski D., Węcel M., Mazan L.; *160 lat kolei żelaznych : Jaworzno-Szczakowa, Mysłowice, Sosnowiec-Maczki*, Muzeum Miasta, Jaworzno 2007.
- Historyczne okręgi przemysłowe w okresie dezindustrializacji: materiały międzynarodowej konferencji naukowej*, red. Różycka –Rozpędowska E., Wałbrzych 1996.
- Informator o zespołach archiwalnych zawierający materiały do historii przemysłu w latach 1815-1945*, red. Pietrzak- Pawłowska I., Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych; Łódź: Państwowe Wydanie Naukowe, Łódź 1967.
- Kalinowski J., *Zabytki techniki w województwie śląskim*, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice 2012.
- Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*, red. Pazdur J., Polska Akademia Nauk: Instytut Historii Kultury Materialnej, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wrocław ; Warszawa ; Kraków 1959.
- Kmiotek D., Kmiotek J., *Ukłony z Dąbrowy. Dzieje Dąbrowy Górniczej zapisane na starych widokówkach*, Dikappa, Dąbrowa Górnicza 2003.
- Kościelniakowski K., *Fabryka Urządzeń Mechanicznych Poręba 1798-1998: Historia i współczesność*, Poręba 1998.
- Lewandowski J. F., *Na początku była kolej: 150 lat Dworca Głównego w Sosnowcu*, Miejska Biblioteka Publiczna, Sosnowiec 2009.
- Liszka J., *Przydrożni świadkowie historii: kapliczki, figury, krzyże : Olkusz, Bukowno, Bolesław, Krzykawka, Sławków i okolice*, Wydawnictwo Miejskiego Ośrodka Kultury, Bukowno 1992.
- Mazan L., *Sto pięćdziesiąt lat dróg żelaznych w Galicji*, Kolejowa Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1997.
- Miroszewski K., *Po obu stronach Warty - zarys dziejów Myszkowa*, Wydawnictwo Urzędu Miasta Myszków, Myszków 2010.
- Monografia Zawiercia*, red. Jagodziński Z., Zawiercie: Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej, Zawiercie 2003.
- Muzea i zabytki techniki w Polsce*, red. Jasiuk J. i Pazdur J., Wydawnictwo Naukowo -Techniczne, Warszawa 1970.
- Olszewski A. M., Solarzówna O., *Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 6, Województwo katowickie. T. 9, Powiat myszkowski*, Wydawnictwo Ministerstwa Kultury i Sztuki, Biuro Inwentaryzacji Zabytków, Warszawa 1962.
- Proksa S., *Dzieje Przemysłu, w: Jaworzno : wydawnictwo z okazji stulecia nadania praw miejskich 21.IX.1901 - 21.IX.2001*, Muzeum Miasta Jaworzna, Jaworzno 2001.
- Przemsa Zieliński J., *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*, Związek Zagłębiowski, Sosnowiec 2006
- Przemysł na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w XIX i XX wieku*, red. Barciak A., Topol A., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.
- Przewodnik po Zagłębiu Dąbrowskim*, Komitet Przewodnika po Zagłębiu Dąbrowskim, Sosnowiec 1939.
- Rosikoń L., *Huta Szkła Gospodarczego Zawiercie: 1884-1984*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1985.
- Studencki Z., *Sosnowiec na dawnej widokówce*, Muzeum w Sosnowcu, Sosnowiec 2010.
- Syska A., Woźniakowska A., *Szlak zabytków techniki województwa śląskiego*, Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego: Unigraf, Katowice 2006.
- Szczupak W., *Maczki: dzielnica miasta Sosnowca: monografia historyczna*, Stowarzyszenie miłośników Maczek Granica: Urząd Miejski Wydział Kultury, Sportu i Rekreacji, Sosnowiec 2002.
- Szymczak M., *Śląskie papiernictwo w okresie industrializacji kapitalistycznej*, Muzeum Papiernictwa, 2000.
- Śmiałek M., *Sosnowieckie ABC*, Muzeum w Sosnowcu, Sosnowiec 2003
- Śmiałek M., *Sosnowieckie ABC*, Muzeum w Sosnowcu, Sosnowiec 2005.
- Śmiałek M., *Sosnowieckie ABC*, Muzeum w Sosnowcu, Sosnowiec 2006.
- Śmiałek M., *Sosnowieckie ABC*, Muzeum w Sosnowcu, Sosnowiec 2007.
- Śmiałek M., Studencki Z., *Sosnowieckie ABC*, Muzeum w Sosnowcu, Sosnowiec, 2008.
- Zarys historii Sosnowieckich Zakładów Przemysłu Wełnianego w Sosnowcu*, maszynopis, B. m. : b. w. 1959.

Zawiercie brama na jurę: turystyka, red. Dziąbki W., Urząd Miejski w Zawierciu, Zawiercie 1997.
Ziemba J., *Dąbrowska Szttygarka- monografia szkoły górniczej w Dąbrowie Górniczej*, Śląsk, Katowice 1958.

ARTYKUŁY:

Majchrzak D., *Budynek Browaru*, maszynopis niepublikowany
Majchrzak D., *Cementownia*, maszynopis niepublikowany
Majchrzak D., *Huta Cynku*, maszynopis niepublikowany
Majchrzak D., *Kopalnia węgla kamiennego „Grodziec II”*, maszynopis niepublikowany
Majchrzak D., *Osiedle robotnicze – ul. Konopnickiej / Barlickiego*, maszynopis niepublikowany
Majchrzak D., *Wieża ciśnień*, maszynopis niepublikowany
Oruba N., *Jeżdżący zabytek*, w: *Wiadomości Zagłębia*, nr 31, 2012 r., str. 6
Sawicki A., *Zmierzch Gigantów*, w: *Nowe Zagłębie*, nr 1(1) luty 2009, str. 30-31
Soida K., *Przystanek czy stacja końcowa?*, w: *Nowe Zagłębie*, nr 2 (2) kwiecień 2009, str. 22-23
Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego-Trybuna Górnicza; red. Ryszard Fedorowski, w: *Trybuna Górnicza*, nr 33 (774) 2009, str. 6
Zielińska-Kusztal Z., *Niezwykła historia cementowni w Grodźcu*, w: *Nowe Zagłębie*, nr 4 (4) sierpień 2009, str. 9-12
Wilk E. J., *Huta Szkła Zawiercie – krótka historia*, maszynopis niepublikowany

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KATOWICACH:

Archiwum Państwowe w Katowicach, *Zakłady Przemysłu Cynkowego w Będzinie* (Huta Będzin)
Archiwum Państwowe w Katowicach, *Spółka akcyjna Budowy Kotłów Parowych i Maszyn „W. Fitzner i K. Gamper”*
Archiwum Państwowe w Katowicach, *Przędzalnia Czesankowa*

ŹRÓDŁA INTERNETOWE:

Będzin – Browar w Grodźcu, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/20238,bedzin-browar-w-grodzcu.html>
Będzin - industrialne miasto warowne, <http://www.znanenieznane.pl/zaplanuj-sam/trasy/bedzin-industrialne-miasto-warowne>
Będzin - Nitowana wieża ciśnień w Grodźcu, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/19386,bedzin-nitowana-wieza-cisnien-w-grodzcu.html>
Bramreja Mazur A., *Kolej warszawsko- wiedeńska, Dąbrowa Górnicza i wspomnienia z dzieciństwa*, <http://www.pogoria.org/dzialy/kultura/Kult17.htm>
Browar Grodziec – Wikipedia, wolna encyklopedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Browar_Grodziec
Dąbrowa Górnicza – Kopalnia „PARYŻ”, http://www.dabrowa.pl/dg_zaklad-kopalnia_paryz.htm
Dąbrowska Fabryka Obrabiarek Defum- historia, http://www.dabrowa.pl/dg_zaklad-mechaniczny_defum.htm
Dworzec kolejowy Sosnowiec Główny – WikiZagłębie, http://wikizaglebie.pl/wiki/Dworzec_kolejowy_Sosnowiec_Glowny
Dziedzictwo poprzemysłowe, Kopalnia Ćwiczebna w Dąbrowie Górniczej, <http://www.geosilesia.pl/index.php?symbol=galeria&idkat=31>
Fabryka Maszyn Górniczych „Niwka” S.A . <http://www.niwka.pl/>
Historia Pałacu Dietla, <http://www.kulturalnymok.pl/index.php/projekty/i-miedzynarodowe-kursy-mistrzowskie/historia-palacu>
Huta Bankowa – huta żelaza i stali w Dąbrowie Górniczej, http://fotopolska.eu/Dabrowa_Gornicza/b788,Huta_Bankowa.html
Huta Będzin – Wikipedia, wolna encyklopedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Huta_B%C4%99dzin
Huta Szkła Gospodarczego Zabkowice-historia, http://www.dabrowa.pl/dg_zaklad-huta-szkla_gospodarczego_zabkowice.htm
Kopalnia „Marianna” – Czerwionka, <http://eksploratorzy.com.pl/viewtopic.php?f=21&t=4557&view=previous>
Maszczyk J., *Mkną po szynach sosnowieckie tramwaje*, <http://www.wobiektywie2008.republika.pl/gfx/msst.pdf>
Mini przewodnik. Dąbrowa Górnicza - Dworzec kolejowy Dębliński <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/19010,dabrowa-gornicza-dworzec-kolejowy-deblinski.html>
Modernistyczny budynek dworca Będzin – Miasto, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/19329,bedzin-modernistyczny-budynek-dworca-bedzin--miasto.html>
Monografia – Huta Bankowa, <http://www.hutabankowa.pl/monografia.pdf>
Muzeum Miejskie Szttygarka, Rys historyczny, <http://www.muzeum-dabrowa.pl/kopalniaopis.html>
Muzeum Zagłębia w Będzinie, <http://www.starostwo.bedzin.pl/default.aspx?docId=2963>
Najważniejsze zabytki Gminy Bolesław, http://www.polskokatolickikrzykawa.pl/najwa%C5%BCniejsze_zabytki_gminy_boles%C5%82aw.html
Nasza historia, Prezentacja multimedialna w programie Power Point, <http://www.google.pl/url?sa=t&rc=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&cad=rja&ved=0CDwQFjAE&url=http%3A%2F%2Fwww.forumoswiatowe.com.pl%2Fprezent%2Fhistoria.ppt&ei=noREUMWXIMXGtAaGtYF4&usq=AFQjCNFhk2Q6jaQYKUygnb-tvE-aD6Hzg>
Obiekty przemysłowe Powiatu Będzińskiego, <http://www.powiat.bedzin.pl/default.aspx?docId=8482>

- Pałac Dietla* - Wikipedia, wolna encyklopedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%82ac_Dietla
- Pałac Dietla w Sosnowcu i wybrane elementy jego wystroju*, http://www.scdk.pl/new/index.php?option=com_content&view=article&id=347:paac-dietla-w-sosnowcu-i-wybrane-elementy-jego-wystroju-&catid=7:sztuka&Itemid=12
- Pałac Henryka Dietla - Sosnowiec - atrakcje turystyczne Polski*, http://www.polskainfo.pl/przewodnik/atrakcja/id,9302742/Palac_Henryka_Dietla.html
- Pałac Henryka Dietla w Sosnowcu z przyległościami*, <http://www.pics.website.pl/dp.htm>
- Pałac Saturna - Historia*, http://www.palacsaturna.pl/?page_id=68&lang_id=0
- Pałac Schöna w Sosnowcu*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%82ac_Sch%C3%B6na_w_Sosnowcu
- PKP Sosnowiec Południowy*, http://www.sosnowiecpoludniowy.dbv.pl/viewpage.php?page_id=7
- Robotnicze osiedla na zdjęciach, Niezwykła wystawa: jak przez sto lat zmieniła się sędziwa Czeladź*, <http://wyborcza.pl/1,76842,3457891.html>
- Rys historyczny - Elektrociepłownia Będzin S.A.* <http://www.ecbedzin.pl/Firma/Rys-historyczny>
- Sobieraj P., *Zburzą stary dworzec w Dąbrowie Górniczej. Co dalej?*, *Dziennik Zachodni*, <http://www.dziennikzachodni.pl/artukul/500236,zburza-stary-dworzec-w-dabrowie-gorniczej-co-dalej-zdjecia,id,t.html?cookie=1>
- Sobota K., *Działania promocyjne, marketingowe i edukacyjne muzeów Zagłębia Dąbrowskiego*, http://www.nid.pl/UserFiles/File/Publikacje/Muzealnictwo/Muzealnictwo%2050/muz_50-22.pdf
- Sosnowiec - pałac Schoena*, <http://www.esilesia.com/zamki-palace-dwory/slaskie/140-paac-schoena-1-w-sosnowcu.html>
- Sosnowiec Maczki* - Wikipedia, wolna encyklopedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Sosnowiec_Maczki
- Sosnowiec Południowy - Baza Kolejowa*, <http://www.kolej.one.pl/index.php?dzial=stacje&id=1290&okno=informacje>
- Sosnowiec Południowy* - Wikipedia, wolna encyklopedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Sosnowiec_Poludniowy
- Sosnowiecka Szkoła Realna*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Sosnowiecka_Szko%C5%82a_Realna
- Szymczyk T., *Dworzec Główny w Sosnowcu stoi dumnie już od 153 lat. Jak się zmienił?*, *Dziennik Zachodni*, <http://sosnowiec.naszemiasto.pl/artukul/galeria/1365631,dworzec-glowny-w-sosnowcu-stoi-dumnie-juz-od-153-lat-jak,id,t.html>
- Zabytki Dąbrowy Górniczej*, http://www.dabrowa.pl/dg_historia_zabytki.htm#Strzemieszyce%20Wielkie%20-%20Dworzec%20Nadwi%C5%9Bla%C5%84ski
- Zabytki Dąbrowy Górniczej*, http://www.dabrowa.pl/dg_historia_zabytki.htm#Centrum%20-%20Dworzec%20D%C4%99bli%C5%84ski
- Zespół dworca kolejowego z XIX w.*, http://www.miastomyszkow.pl/kategorie/zespol_dworca_kolejowego_z_xix_w

Opracowali: Michał Kubara, Beata Mamcarczyk, Marcin Paździora, Sandra Schab.